

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS,
FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY,
GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI
FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON
JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL
MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:
CSATKAI ENDRE

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Hazánk felszabadulásának huszadik évfordulójára

Hazánk felszabadulásának huszadik évfordulójára

1945. április 4-én hazánk teljes egészében felszabadult a fasiszta elnyomatás alól. A szovjet hadsereg az utolsó napok egyikén mentette meg Sopront a végső pusztulástól. Ellenállhatatlan ereje pontot tett a több mint egyéves német megszállásra és a következményeképpen ránk szakadt nyilas pokol uralmára. De egyúttal elsöpörte a Tanácsköztársaság bukása óta országunk dolgozóira nehezedő elnyomást is: új korszak kapuja tárult fel új, ismeretlen utakkal és távlatokkal. Új élet sarjadt a rom és üszök helyén; a hatalom a dolgozó nép kezébe került, s 20 év alatt a fejlődés addig soha nem tapasztalt méreteket öltött. Ez a hatalmas lendület keltette új életre folyóiratunkat is, amely a német megszállás hónapjaiban kénytelen volt megszünni. És íme: kormányzatunk hozzájárulásával, a Városi Tanács áldozatkészségéből, munkatársainak és olvasóinak támogatásával az újjászületés óta zavartalanul a 11. évfolyamot nyitjuk meg jelen számmal, de nem anélkül, hogy a folyóirat szerkesztője és szerkesztő bizottsága nevében ne adjunk kifejezést hálánknak azok irányában, akik 20 évvel ezelőtt megteremtették az újjáéledés lehetőségét, és akik tíz év alatt éltek is ezzel a lehetőséggel. Ennek a hálaérzetnek jegyében a 10 új évfolyam állandóan foglalkozott az újjáépítés soproni eredményeivel, néha egész évfolyamra kiterjedő cikksorozatban is, így ama olvasóinkat, akik a 20 éves jubileum lelkes hangulatában a küzdelmes évek nagy eredményeit kívánnák áttekinteni, a már megjelent összefoglalások áttekintésére hívjuk fel azzal, hogy a jövőben is, miképpen akár a jelen számban, állandó krónikásai maradunk a felszabadulás óta

eltelt időszaknak, és kezünket továbbra is rajta tartjuk fejlődő korunk liktető érverésén.

*Csatkai Endre
szerkesztő*

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei

2Berta Jenő: Sopron 1945

A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei

1945 a II. világháború végét, a haladó erőknek a német fasizmus és csatlósai felett aratott ragyogó győzelmét jelenti nekünk és az utókornak egyaránt. Ez az évszám nemzeti történelmünket illetően kettős értelemben jelentős. Felszabadult hazánk a német megszállók és magyar cinkosaik uralma alól. Magyarország felszabadítása 1944 szeptember végén kezdődött a szovjet hadsereg első egységeinek magyar területre lépésével és 1945. április 4-én fejeződött be, amikor a Vörös Hadsereg kiűzte hazánk területéről az utolsó fasiszta katonai alakulatokat. 1945 nemcsak egy gyászos emlékezetű korszak lezárását jelentette, hanem mélyreható és sokirányú átalakulás, a magyar társadalom fejlődése új korszakának kezdetét is.

A magyar nép szabadságot kapott és élni tudott ezzel a szabadsággal. A régi úri Magyarország romjain felépítette a népi, a demokratikus, a szocialista Magyarországot.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / A front két oldalán

A front két oldalán

1945 januárjáig Magyarország területének több mint kétharmad része felszabadult. A német hadvezetőség nagy erőket összpontosított a magyarországi frontszakaszra, ennek következtében a Balatontól északra és délre megmerevedett a front. Az arcvonal két oldalán két különböző világ élté más-más életét.

1944 végén, 1945 elején a már felszabadított országrészekén aktív politikai élet folyt, 1944. december 2-án a már szervezkedő demokratikus pártok – a MKP, a SZDP, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt – létrehozták a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot* (MNFF). A MNFF meghirdette Magyarország demokratikus alapon történő újjáépítésének programját. 1944 decemberében összeült az *ideiglenes nemzetgyűlés*, mely december 22-én megválasztotta az *ideiglenes kormányt*.

A néptömegek politikai aktivitása egyre növekedett. Sorra alakultak a MNFF helyi szervei, a *nemzeti bizottságok*, melyek az államhatalmi és igazgatási feladatok jelentős részét végezték. Létrejöttek az üzemi bizottságok, melyek a termelés megindításában és ellenőrzésén terén tevékenykedtek. Újjászerveződtek a szakszervezetek, tevékenységük megélénkült. Vagyis megkezdődött az új magyar államiség kialakulása és a normális élet megindult a már felszabadult országrészekén.

A front másik oldalán a másik világ egyre mélyebbre süllyedt. „A magyar nemzet totális

akarathatározásából a hatalom kizárólagosan Szálasi Ferenc nemzetvezetőt illeti meg.” (Soproni Hírlap, 1945. január 13.) A nyilas banditák egyre fokozták a terrort. Áldozataik száma növekedett, közülük kevésnek ismerjük a nevét, mártírságuk konkrét adatait. Nagyon sokan voltak, akik bírósági tárgyalás nélkül néztek szembe a halállal, és jeltelen tömegsírokba kerültek. ⁴Számuk ellenőrizhetetlen.¹¹ Ha a számok bizonytalanok is, annál sajnálatosabb tény, hogy munkaszolgálatosok, kommunistagyanúsak, katonaszökevények tömegét ölték meg. Még arra is volt gondjuk, hogy áldozataik egy részét „megkülönböztetett bánásmódban” részesítsék. „A szombathelyi kir. törvényszék egyik II. oszt. altisztjét, Varga Jánost az igazságügyminiszter állami bakóvá nevezte ki.” (Soproni Hírlap, 1945. február 18.)

³A belváros 1944. december 6. előtt. Eltűnt a zsinagóga és a Széchenyi Gimnázium mellett állt, kerekén csatlakozó ház. Diebold K. felvétele

Az ország tervszerű kifosztása gyors ütemben folyt. Külön miniszteri biztost neveztek ki, Rupprecht Antal földbirtokos személyében, a tervszerűség fokozása, az ütem meggyorsítása érdekében. A magángazdaságok felszerelését, gépeket, közlekedési eszközöket, az élelmiszerkészletek és jószágállomány jelentős részét, műkincseket és egyéb értékeket szállítottak Németországba. A kitelepített magyar gyárak munkaerőszükségletének biztosítása érdekében szakmunkásokat toboroztak, akiket családotól vittek ki

Németországba.

Gyilkoltak, fosztogattak és mérgezték az emberi lelkeket. Az antiszemita, kommunistaellenes, nacionalista uszítás régi módszereinek felhasználása mellett új formákat is alkalmaztak. A sajtó- és propagandagépezet szüntelenül ontotta a felszabadított országrészekben megvalósított „bolsevista rémuralom”-ról szóló híreszteléseket. „Miklós Béla egy millió magyart kell szállítson a Jeges-tengeri vidékekre. Három megye népét indították útnak.” (Soproni Hírlap, 1945. február 22.) Ilyen és hasonló hazugságokkal akarták harcra serkenteni, ellenállásra buzdítani az uralmuk alatt lévő lakosságot, hiszen Szálasi egy millió katonát ígért Hitlernek. Az „ezeréves határok visszaállításá”-ról beszéltek, miközben alig volt egy talpalatnyi föld a lábuk alatt. Egyszóval mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar nemzetet kitöröljék a nemzetek sorából.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / Sopron felszabadult

Sopron felszabadult

A Soproni Hírlap elhallgatott.²⁽²⁾ A Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom hivatalos lapja azonban kitartásra buzdított és győzelemről beszélt. „Csak két perccel tovább kitartani mint az ellenség és akkor a győzelem biztos.” (Összetartás, 1945. március 10–11.) „A válságot leküzdöttük. A bolsevisták súlyos veszteséget szenvedtek a magyarországi arcvonalon.” (Összetartás, 1945. március 24.) Valójában ekkor már a nyilas tisztikar és a fasiszta politikai vezetők csomagoltak és néhány nap múlva megrakott teherautókkal menekültek. Velük együtt menekültek a kisnyilasok, voksbundisták nagy csoportjai és a propagandától elkábított lakosság egy része.³⁽³⁾

⁵A német csapatok a Sopron környéki magaslatokon rendezkedtek be védelemre és kemény ellenállást fejtettek ki. A szovjet csapatok nyomásának azonban nem sokáig tudtak ellenállni. Visszavonulásuk során felrobbantották a vasúti hidat, használhatatlanná tettek többszáz vasúti kocsit, magukkal vitték a város élelmiszerkészletének a részét.

A Szovjet Tájékoztatási Iroda 1945. április 1-én kiadott hadműveleti jelentése közli *Sopron felszabadításának tényét*. A várost a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel. Sztálin az 1945. április 1-én kiadott, 325. számú napiparancsában köszönetet mondott a Sopronért folyó harcokban részt vett csapatoknak. Moszkva 124 ágyú 12 üdvlövésével tisztelgett a soproni harcok hősei előtt.⁴⁽⁴⁾ A 325. számú parancs felsorolja a Sopronért folyó harcokban kitűnt tisztek nevét. Ezek között volt Parfjenov ezredes is, aki egy gárdahadosztály élén tűnt ki a harcok során. Parfjenov ezredes hosszú ideig tartózkodott Sopronban, részt vett a város felszabadulásának első évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken. Ez alkalommal a város törvényhatósági bizottsága a város díszpolgárává választotta.⁵⁽⁵⁾

Sopron – bár nem volt hadszíntér – súlyos anyagi károkat szenvedett. A nyilasok Budapestről kiszorulva Sopronban rendezkedtek be, ennek köszönhette a város a sorozatos bombatámadásokat. E bombatámadások következtében Sopron az ország egyik legromosabb városává vált.⁶⁽⁶⁾

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / A demokratikus erők talpraállása

A demokratikus erők talpraállása

1945 áprilisának első napjaiban Sopron romos utcái csendesek voltak. A város szinte halottnak tűnt. Az embereket a bizonytalanság és perspektívanélküliség verte béklyóba. Sopronban – miként az ország más területein – a kommunisták hallatták elsőként szavukat, hirdették, hogy lesz magyar újjászületés. Nemcsak szavukat hallatták, cselekedtek is. Április 7-én megalakult – a MKP budapesti központjának kezdeményezésére – a MKP helyi szervezőbizottsága, amely megkezdte a párt helyi csoportjának kialakítását. Sopron lakosságának első megmozdulását, a színház épületében április 11-én megtartott népgyűlést, a kommunisták szervezték.⁷⁽⁷⁾

A példa ereje hatott, az élet lassan megindult. A MNFF pártjainak szervezetei április végén már Sopronban is funkcionáltak. Május elején a *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség*, május végén a *Magyar Nők Demokratikus Szövetsége* alakult meg. Május végén és június első felében sorra újjászerveződtek a különböző szakszervezetek. Április 21-én megjelent az *Új Sopron* – demokratikus politikai napilap – első száma.

Lassan bár, de megindult a termelés a soproni üzemekben és a brennbergi bányában. Sopron lakossága hozzákezdett a rom- és szeméthalmazok eltávolításához. Rohammunkások százai segítettek a pályaudvar és a vasúti pályatestek rendbehozásában. Visszatért a városba az élet, az emberekbe a remény, a talpraállás lehetőségébe, a jövőbe vetett hit. 1945. május 1-én már sok százan ünnepeltek bizakodó hangulatban.

A demokratikus erők első jelentős politikai jellegű tömeggyűlésére május 24-én került sor. E napon választották meg a Dunántúl képviselőit az ideiglenes nemzetgyűlésbe. A Széchenyi téren megtartott tömeggyűlésen a MKP képviselőjében Révai József, a SZDP képviselőjében Szakasits Árpád, a Független Kisgazdapárt képviselőjében Nagy Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt részéről Kovács Imre jelent meg és szólalt fel. Beszédekben kifejtették a MNFF programját. A gyűlés végén a résztvevők közfelkiáltással hagyták jóvá a betervezett javaslatot, mely szerint Sopron város és vármegye 3 kisgazdapárti, 2 kommunista, 1–1 szociáldemokrata és parasztpárti képviselőt küld az ideiglenes nemzetgyűlésbe.⁸⁽⁸⁾

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiság kezdetei / A városi közigazgatás újjászervezése

A városi közigazgatás újjászervezése

A közigazgatás ideiglenes rendezéséről az ideiglenes nemzeti kormány 1945. január 4-i keltezéssel megjelent 14/1945. M. E. számú rendelete intézkedett. (Magyar Közlöny, 1945. január 4.–1. szám.) A rendelet értelmében a MNFF helyi szerveinek, a nemzeti bizottságoknak a feladata a különböző önkormányzati testületek átalakítása annak érdekében, hogy azok alkalmassá váljanak a MNFF programjának végrehajtására, e program szellemében való tevékenységre. A rendelet félreérthetetlenül kimondja: „A nemzeti bizottságok mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, politikai szervek, tehát maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. Ellenben a nemzeti bizottságokon keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket oly módon, hogy abban minden demokratikus párt ezek híján, ill. ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviselőt

nyerjen.”

Sopronban – bár három hónapos lemaradást kellett volna behozni – hosszú ideig semmi nem történt e rendelet végrehajtása érdekében. Igaz ugyan, hogy a Soproni Nemzeti Bizottság már április közepén funkcionált,⁹⁽⁹⁾ de a város közigazgatását úgyszólván teljes mértékben érintetlenül hagyták. Megyei vonatkozásban még rosszabb volt a helyzet, mert igen sok helyen és megyei szinten sem alakultak meg a nemzeti bizottságok. Az ideiglenes nemzeti kormány Hám Tibort (Független Kiszgazdapárt) nevezte ki főispánná, állította a megye élére. A főispán felhívta a vármegye népét „... a községi, járási, megyei Nemzeti Bizottságokat haladéktalanul alakítsák meg. A Nemzeti Bizottságok tanácsadói és ellenőrző szervek a hivatalos közigazgatás mellett.” (Új Sopron, 1945. április 22.) E felhívás nem tükrözi helyesen az ideiglenes nemzeti kormány 14/1945. M. E. számú rendeletét, amennyiben említést sem tesz a hivatalos közigazgatás átalakításáról és a nemzeti bizottságok ez irányú jogairól és feladatairól.

A Soproni Nemzeti Bizottság – melyben a kommunisták nagy szerepet játszottak – igyekezett bekapcsolódni a közügyek intézésébe és gyakorlatilag a hivatalos közigazgatási szervekkel párhuzamosan közigazgatási funkciókat végzett. Hám Tibor főispán és a népi közigazgatás emberei nem nézték jó szemmel ⁷a Soproni Nemzeti Bizottság tevékenységét, igyekeztek azt minél szűkebb területre korlátozni. Ugyanakkor a MKP erőteljesen támogatta a Soproni Nemzeti Bizottságot és arra törekedett, hogy a közigazgatásban súlyponti szerepet kapjon. Lényegében tehát a demokratikus közigazgatás problémája nem volt megoldott kérdés.

A Várkerület elpusztult házai. 1944. dec. 6. Angyalffy Andor felvétele

Bizonyára az ország más területein is voltak hasonló jelenségek – főként a Dunántúlon –, ezért került sor az

ideiglenes nemzeti kormány 1030/1945. M. E. számú rendeletének kiadására, mely a leghatározottabban követeli: „... ahol eddig meg nem történt, haladéktalanul meg kell alakítani a törvényhatósági bizottságokat, illetőleg a képviselőtestületeket.” (Magyar Közlöny, 1945. ápr. 26.–17. szám). A rendelet ismételt hangsúlyozza a nemzeti bizottságok szerepét az új törvényhatóságok kialakításában: „A törvényhatósági bizottság, illetőleg a képviselőtestület megalakítása úgy történik, hogy az egyes pártok, illetőleg szakszervezetek képviseleti arányát a helyi Nemzeti Bizottságok állapítják meg...”

A Soproni Nemzeti Bizottság június 21-i ülésén megegyezés született a pártok között a városi törvényhatósági bizottság összetételét illetően. A 60 tagú törvényhatósági bizottságba a MKP, a SZDP, a Független Kisgazdapárt és a 8szakszervezetek 12–12 tagot, a Nemzeti Parasztpárt 10, a Polgári Demokrata Párt 2 tagot delegált.¹⁰⁽¹⁰⁾

A Soproni Törvényhatósági Bizottság alakuló közgyűlése 1945. július 23-án zajlott le. Hám Tibor főispán megnyitó beszédében a következőket mondta: „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1030/1945 számú rendeletével intézkedett a törvényhatósági bizottság megalakításáról és egyúttal kimondta, hogy a megalakulással megszűnik a Nemzeti Bizottságok közigazgatási funkciókat végezni és átalakul ellenőrző szervvé. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében köszönetemet fejezem ki a Nemzeti Bizottságnak értékes munkájáért. *Ennek a szervnek kellett a normális életbe visszavinni a városi életet, és hogy ez sikerült, az mutatja, hogy a Nemzeti Bizottság jól látta el feladatát.*”¹¹⁽¹¹⁾ (A kiemelés tőlem – B. J.)

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / Harc a reakció ellen

Harc a reakció ellen

Az új, demokratikus államiség kialakítása egybefonódott a reakció elleni küzdelemmel. Erre mutat a közigazgatás átszervezésében megfigyelhető huzavona is. A harc másik fontos területe az államapparátus megtisztítása volt. A MKP a régi közigazgatási szervek demokratizálásának követelését egybekapcsolta a tisztviselői kar felülvizsgálásának, megszüntetésének követelésével. Ennek köszönhető, hogy a 14/1945. M. E. számú rendeletet követte a 15/1945. M. E. számú, a közalkalmazottak igazolásáról szóló rendelet. (Magyar Közlöny, 1945. január 4. – 1. szám.) E rendelet értelmében minden közalkalmazott 1939. szeptember 1-e utáni magatartását és tevékenységét felül kell vizsgálni abból a szempontból, nem sértette-e a magyar nép érdekeit.

A rendelet intézkedik az *igazoló bizottságok* felállításáról. A rendelet értelmében az igazoló bizottságokban 1–1 taggal a MNFF pártjai képviseltetik magukat, egy tagja jogi képesítésű, egy tag pedig abból az intézményből hívandó be, melynek tagjait a bizottság felülvizsgálja.

„Már öt hete, hogy felszabadult Sopron városa és mindig ugyanazok a közhivatalnokok ülnek a városházán, akik a Szálasi rezsimben is jók voltak.” (Új Sopron, 1945. május 8.) Így panaszkodtak – teljes joggal – Sopron kommunistái és mindent elkövettek annak érdekében, hogy az ideiglenes nemzeti kormány 15/1945. M. E. számú rendeletét Sopronban is végrehajtsák. Május utolsó hetében érték el az első eredményt. A Soproni Nemzeti Bizottság követelésére elmozdították állásából Kamenszky polgármestert – aki a nyilas időkben is ezt a pozíciót töltötte be – és Fábján Lajos (SZDP) kapott ideiglenes megbízatást a polgármesteri feladatok ellátására. Június első hetében pedig megkezdte tevékenységét az Igazoló Bizottság

a Városházán.

A MKP járási és városi titkárainak június 7-én Sopronban tartott megyei értekezletén követelték, hogy az Igazoló Bizottság legyen a demokrácia vasseprője és kérlelhetetlen szigorral hajtsa végre az államapparátus megtisztítását. A Városházán működő Igazoló Bizottság a politikai tisztogatás során 250 tisztviselő közül 58-at távolított el.

Az ideiglenes nemzeti kormány – az ideiglenes nemzetgyűléstől kapott felhatalmazás alapján – kiadta a 81/1945. M. E. számú, a népbíráskodásról szóló rendeletét. (Magyar Közlöny, 1945. február 5. – 3. szám.) A rendelet célja az volt, „... hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket...” A rendelet meghatározta, ki számít háborús bűnösnek, kiket lehet elmarasztalni népellenes büntetésben, a kiszabható büntetéseket, a népbíróságok hatásköri illetékességét és a népbíróságok összetételét.

„A soproni Népbíróság május hó 12-én délelőtt 10 órakor Magyar utca 4 szám alatt alakult meg.” (Új Sopron, 1945. május 13.) A Népbíróság tanácsvezetője, a népügyész és helyettesei jogi végzettségű régi bírósági szakemberek voltak, tagjai a MNFF pártjainak egy-egy delegáltja. A Népbíróság már május 14-én megkezdte működését. Helyzete és munkája nem volt könnyű. Sok ezer ügyet kellett volna tárgyalni és bár teljes erővel dolgoztak, képtelenek voltak megbírkózni a feladattal. „A soproni népbíróságoknak összesen 11 000 volksbundistát kell elítélnie... Előreláthatóan kormányintézkedés oldja meg ezt a különös problémát.” (Új Sopron, 1946. január 5.)¹²⁽¹²⁾ Helyzetüket megnehezítette, hogy egyes ügyek tárgyalásakor a védelem a mentőtanúk tucatjait sorakoztatta fel, a vád viszont igen gyakran nem tudott tanúkat hozni, az esetek többségében az emberek óvatossága, kényelmessége miatt. A közlekedés áldatlan állapota miatt a beidézett tanúk jelentős része távol maradt. Sok esetben a felsőbb igazságügyi szervek gördítettek akadályt működésük elé.

A soproni népbíróság – melynek tevékenységében volt olyan törekvés, hogy a lehetséges engedményeket megtegye, ennek következtében gyakori volt a kötélhúzás a rendőrségi és ügyészségi szervek között – alapvetően mégis pozitív munkát végzett, a demokratikus államrend megszilárdulását segítette elő.

A MKP nagy jelentőséget tulajdonított a rendőrségi szerveknek. Ezekben a szervezetben – teljes joggal – az új, demokratikus államrend kialakításának, a reakciós törekvések elleni harcnak egyik fontos eszközét látta. Ennek megfelelően arra törekedett, hogy e szervezetet kivonja a reakció hatásköréből, hogy e szervezetben erős kommunista befolyást biztosítson. Abban, hogy a MKP ezirányú törekvéseit – Sopronban és országos méretekben – siker koronázta, szerepet játszott a Független Kisgazdapárt magatartása is. A Független Kisgazdapárt ugyanis – a soraiban megbúvó reakciós erők következtében – nem akart a reakcióval következetesen leszámolni. Ezért a „tisza demokrácia” jelszavával manőverezett, és szavakban mindenfajta osztálypolitikát és diktatúrát elutasított. Ugyanakkor nem mert nyíltan szembefordulni a reakció elleni harc népi követelésével sem, mert ez tömegbázisának és saját sorai becsületes elemeinek elvesztésével, idő előtti lelepleződéssel fenyegetett. Ez a kétkulacsosság nehezen lett volna összeegyeztethető a belügyi szervek munkájában való aktív részvétellel. Mindez a Független Kisgazdapártot egy sajátos taktika felé taszította: távolmaradni a kényelmetlen feladatoktól és politikai tőkét kovácsolni a bűnüldöző szervek, főként a politikai rendőrség tevékenységének állandó, rosszindulatú bírálataból. Ez részint sikerült is, annál is inkább, mert a rendőrségi szervek tevékenységében ebben az időszakban is voltak hibák, volt bírálni való.

A kommunista vezetés alatt álló rendőrség azonban – a hibák ellenére – alapvetően áldozatos munkát végzett, jelentős érdemei voltak a közbiztonság és rend helyreállításában, mindenekelőtt a néphatalom

kiepítésében.

Ebben a korszakban a közbiztonság és a társadalmi rend igen zilált állapotban volt Sopronban is. A bűnüldöző szerveknek bőven akadt feladata a zavarosban halászó, zülött elemek ártalmatlanná tétele terén. Igazolják ezt a Magyar Államrendőrség Soproni Főkapitánysága által összeállított, a közbiztonsági [10](#) állapotokról szóló jelentések. [13\(13\)](#) 1945 augusztusában 260 bűnügyet tartottak nyilván (ebből 142 lopás, sikkasztás, zsarolás, a többi egyéb természetű). A rendőrség 144 esetben folytatott eredményes, 48 esetben eredménytelen nyomozást. A többi ügyben a vizsgálat nem fejeződött be. 1945 októberében az iktatott bűnügyek száma 212 volt, eredményes nyomozással zárult 132 ügy. 1945 novemberében az iktatott bűnügyek száma 236 volt, eredményes nyomozással zárult 157.

A súlyos gazdasági nehézségeket, az infláció szülte lehetőségeket sok spekuláns, árurejtegető, feketéző, valutaüzér igyekezett kihasználni. Az országhatár közelsége következtében külön problémát jelentett az egyre nagyobb méreteket öltő csempészet felszámolása. Annál is inkább fontos volt ez, mert a csempészek a szűkös élelmiszerkészletek egy részét Ausztriába hordva, megnehezítették a lakosság ellátását. A rendőrség és a szovjet városparancsnokság közösen tartott razziáin sok ilyen elem került kézre, a házkutatások során jelentős élelmiszer- és egyéb közszükségleti cikk-készleteket foglaltak le.

A politikai rendőrségnek még több dolga akadt. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a soproni politikai rendőrségnek az átlagosnál súlyosabb feladatokkal kellett megbirkóznia. Ez a helyi sajátosságokkal magyarázható. Sopron lakossága jelentős részben német anyanyelvű, német nemzetiségű volt. Az 1941-es népszámlálás alkalmával Sopron lakosságának 17,4%-a német nemzetiségűnek vallotta magát. A lakosságnak ezt a részét fokozottabb mértékben fertőzte meg a fasiszta ideológia. Ez az oka annak, hogy az SS-ek és volksbundisták egész légiója várt bírósági felelősségre vonásra, annak ellenére, hogy jelentős részük elhagyta az országot. A rendőrség csak a politikai bűncselekmény gyanújával illethető volksbundistákat tartóztatta le. 1945. május 5-ig 300 letartóztatást foganatosítottak.

Sopron a német fasiszták és magyar csatlósai egyik utolsó magyar végvára volt. Ide menekült a fasiszta rendszer sok exponált vezetője. Sopron valóságos népvándorlás színhelyévé vált. Sokan tovább menekültek a szovjet csapatok elől, de sokan itt maradtak. A soproni politikai rendőrség nemegyszer országosan ismert nevű fasisztát kerített kézre. Megnehezítette a politikai rendőrség helyzetét, hogy a menekültek nagy részéről semmiféle információ nem állt rendelkezésre, az információk beszerzése a hírközlésben mutatkozó nehézségek miatt nem volt megoldható. Ez, valamint az aggasztó élelmezési nehézségek késztették a rendőrséget arra, hogy a menekülteket hazatérésre szólítsa fel. A többszöri felszólítás ellenére még 1945 nyarán is több száz menekült tartózkodott Sopronban. Bár túlnyomó részük nem volt fasiszta, pusztán jelenlétük és a közöttük meghúzódó bűnösök állandó gondot okoztak.

A felszabadulás után néhány hónappal megindult ismét a népvándorlás, de most ellenkező irányban. Sok ezer ember tért vissza, köztük néhány tucat olyan személy, akikre a demokratikus Magyarországnak semmi szüksége sem volt. „A soproni rendőrségre, elsősorban a politikai osztályra emberfeletti feladat hárul. A kocsikat, a vonatokat át kell vizsgálni, a visszamenekülőket ki kell hallgatni, meg kell rostálni.” (Új Sopron, 1945. július 5.)

Mindez a feladatoknak korántsem teljes felsorolása. A sokrétű, nehéz feladatok ellátásával párhuzamosan kellett gondoskodni az új, demokratikus szellemű személyi állomány kialakításáról. Ha hozzávesszük ehhez, hogy sem rendes egyenruhájuk, sem megfelelő felszerelésük, sem tisztességes fizetésük nem [11](#) volt, azt kell mondani: igen nehéz körülmények között bizonyították be helytállásukat.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / Repedések a koalíción

Repedések a koalíción

A MNFF pártjai egységes és átfogó programot dolgoztak ki, megegyeztek az új, demokratikus Magyarország felépítésének fő feladatait illetően. Az álláspontok tökéletes azonossága azonban már a kezdet kezdetén sem volt meg. A koalíciós pártok elképzelése, különösen perspektivikus tervei, igen széles skálán mozogtak. A skála két szélső értékét a MKP és a Független Kisgazdapárt koncepciói alkották. A MKP perspektívája a szocialista Magyarország volt, a Független Kisgazdapárté a tőkés rendszer „demokratikus” restaurálása. Ennek következtében szükségszerűen jelentkeztek a koalíció pártjai közötti nézeteltérések.

A magyar kommunisták világosan látták, hogy a magyar nép politikai-gazdasági- és kulturális felemelkedése csak a reakció elleni kíméletlen harc útján lehetséges. Ennek megfelelően igyekeztek összefogni a demokratikus erőket a reakció elleni harc érdekében. *Horváth János* a MKP akkori megyei titkára így írt „A béke és a magyar demokrácia” című cikkében: „... a magyar népnek számolni kell azzal, hogy a reakció fejlődött és egészen új formában és módszerekkel fog fellépni a fiatal magyar demokrácia ellen. A reakció csoportosítja és szervezi erőit, hogy támadásba tudjon menni és revansot tudjon kérészakolni a magyar demokráciáért. A magyar népnek feladata, hogy megakadályozza a reakció talpraállását és minden mozdulatát. A magyar nép feladata a demokrácia megerősítése, minden demokratikus erőnek egy egységfrontba való tömörítése...” (Új Sopron, 1945. május 10).

A Független Kisgazdapárt álláspontját *Vásári József* földművelési államtitkár és *Varga Béla*, a párt országos alelnöke május 27-én a párt soproni szervezetének gyűlésén fejtették ki. Hangsúlyozták, hogy a párt nem folytat osztálypolitikát, mindenféle diktatúrát ellenez és minden ilyen irányú kísérletet erőlyesen visszautasít. A Kisgazdapárt programjának középpontjába a „tisza demokrácia” jelszavát állította. Hogy mit értettek a „tisza demokrácia” kifejezésen, némileg megvilágítja a Soproni Újság – a Kisgazdapárt sajtóorgánuma – egyik cikke. „A demokrácia minden jelzöt kizár. A demokrácia szent szava előtt álló bármilyen jelzö emlékeztet a sanda mészárosra, aki máshova néz és máshova üt. Ne beszéljete se „népi” se másféle demokráciáról. Demokrácia csak egyféle van: Demokrácia: azaz a többségi elven alapuló népuralom. Hagyjátok el a jelzöket. Olyan kevesen vagytok magyarok, hogy a magyar népből nem zárhattok ki senkit. Csak azt, aki diktatúrát akar! De azt aztán kemény kézzel!” (Soproni Újság, 1945. október 20.)

A Kisgazdapárt vezetöi igyekeztek elmosni a különbséget a demokratikus erök és a reakció között, „össznépi érdekek”-ről beszéltek, ami valójában a reakció elleni harcról való lemondást jelentette. Ez az álláspont azt eredményezte, hogy néhány hónap alatt a párt a reakció gyűjtöhelyévé vált. Így a párt jóindulatú, demokratikus, bár politikailag fejletlen tömegei egy sorba kerültek a reakcióval. Igazolódott tehát a kommunistáknak az az aggálya, hogy a reakció megkísérli felbomlasztani a demokratikus pártok koalícióját, beépülve a Független Kisgazdapártba, melynek mérsékelt programja biztosítéknak tűnt a társadalmi fejlődés, a tömegmozgalmak megfékezésére.

A Független Kisgazdapárt egyre nyíltabban foglalt állást a MKP-val szemben. A Soproni Újság gyakran ragadtatta magát kommunista-ellenes kirohanásokra.

12A MKP, a SZDP és a Nemzeti Parasztpárt között 1945 nyarán még viszonylag jó kapcsolatok voltak. 1945. június 10-én a két munkáspárt közösen rendezett nagygyűlésén 3 000 soproni dolgozó vett részt. E gyűlésen egységesen foglaltak állást a reakció ellen. Néhány nappal ezután a Nemzeti Parasztpárt gyűlésén Veres Péter a MKP-val való együttműködés szükségességét fejtegette. A két munkáspárt július 18-i közös pártnapján is az alapvető kérdésekben való egyetértés nyilvánult meg. Sajnos, néhány hónap múlva, a választási harc során, a pártok kapcsolata is meglazult.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / Az 1945 novemberi választások

Az 1945 novemberi választások

1945 novemberére országgyűlési választásokat írtak ki az ideiglenes szervek (nemzetgyűlés, kormány) véglegesekkel való felcserélése érdekében. A választásokat elsősorban a Független Kisgazdapárt szorgalmazta, mert az adott helyzetet alkalmasnak találta pozíciói megerősítésére. A választások kiírását a munkáspártok is helyeselték, nem utolsósorban azért, hogy tisztázzák az egyébként nehezen áttekinthető politikai viszonyokat. A munkáspártok azonban arra törekedtek, hogy a MNFF pártjai közös listán induljanak a választásokon. Ezt a Független Kisgazdapárt vezetői nem fogadták el. Abban azonban megegyeztek, hogy a választások eredményétől függetlenül a koalíciót fenn kell tartani, vagyis a MNFF nem bomlott fel. A választási verseny során még inkább kiéleződtek a pártok közötti ellentétek.

A választásokat megelőző hónapokban Sopronban is élénk politikai harcok folytak. A választási küzdelmeket a Független Kisgazdapárt augusztus 25–26-án megrendezett seregszemléje nyitotta meg.

Néhány nappal később, szeptember 2-án a MKP rendezett nagyszabású megmozdulást. A megyéből összesereglett kb. 35 000 ember előtt Rákosi Mátyás mondott beszédet. Beszédében hangsúlyozta, hogy a választásokat a két munkáspárt együttműködése, a munkásegység jegyében kell lebonyolítani. Beszért arról, hogy a Független Kisgazdapárttal való együttműködés egyre nehezebbé válik. Elmondotta, hogy a reakció komolyan reménykedik dunántúli esélyeiben. Végül a választások kül- és belpolitikai jelentőségéről szólt.

A MKP azon törekvését, hogy a SZDP-vel szoros egységben vívják a választási harcot, nem koronázta siker. A SZDP-ban ekkor még jelentős befolyással bírtak a régi jobboldali vezetők, akik eszméi rokonságban voltak a kisgazdapárti vezetőkkel. A SZDP vezetősége abban reménykedett, hogy a Független Kisgazdapárttal szemben tanúsított lojalitás és az MKP-val való együttműködés megtagadása növeli esélyeiket a választásokon.

A SZDP október 28-án Sopronban megtartott választási nagygyűlésén, melynek szónoka Peyer Károly, az ismert szélsőjobboldali szociáldemokrata vezető volt, egyetlen szó sem esett az MKP-val való együttműködésről. Peyer Károly a Független Kisgazdapárttal való együttműködés szükségességét hangoztatta.

Ugyanezen a napon volt a Független Kisgazdapárt választási nagygyűlése is, melynek egyik előadója Parragi György, a párt megyei listavezetője volt. Parragi – akinek demokratikus múltját a soproniak jól ismerték – komoly politikai tőkét jelentett a Kisgazdapárt számára. Választási beszédében bírálta a MKP programját és tevékenységét, a SZDP-ot illetően jóindulatú hallgatásba burkolózott.

Valamiféle Parragi–Peyer kézfogó jött létre. A kisgazdapárti sajtó még attól sem riadt vissza, hogy Peyer

Károlyt a magyar munkásmozgalom „leggharcosabb”, „legtiszteletremétebb” vezetőjeként tüntesse fel.

13E pártok választási manőverezései következtében, a sajtókampány tüzeiben, a plakátok tömegében, a hangoshíradók hangzavarában nem volt könnyű eligazodni az embereknek, akiknek azt kellett eldönteniök, hogy november 4-én melyik rubrikába teszik a keresztet.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Berta Jenő: Sopron 1945 A fasiszmus végnapjai, a népi demokratikus államiség kezdetei / A választások eredményei

A választások eredményei

	<i>országos</i>	<i>megyei</i>	<i>városi</i>
Független Kisgazdapárt	57.00%	71.00%	66.00%
Magyar Kommunista Párt	17.00%	11.3 %	11.4 %
Szociáldemokrata Párt	17.00%	10.8 %	19.8 %
Nemzeti Parasztpárt	7.00%	5.8 %	1.6 %

A választások eredményei azt mutatták, hogy jelentős munkás- és paraszttömegek ekkor még nem ismerték fel valóságos érdekeiket és a különböző politikai pártok igazi arcukat sem. Bizonyos illúziókat tápláltak a Független Kisgazdapárttal kapcsolatosan, nem vették észre, hogy e párt egyre inkább a reakció gyülekezőhelyévé válik, hogy a reakció e pártot akarja ütköztetésként felhasználni a demokratikus erők és törekvések elleni küzdelemben. Abban, hogy a Független Kisgazdapárt kapta a szavazatok abszolút többségét – Sopron megye és város viszonylatában pedig a szavazatok kétharmad részét –, annak a két évtizeden keresztül folytatott tervszerű népbuittásnak is jelentős szerepe volt, melynek gerincét a kommunista- és szovjetellenesség képezte. A magyar fasiszta rendszer uralkodó körei üldözték, irtották a kommunistákat, mindent elkövettek annak érdekében, hogy bemocskolják a magyar nép érdekeinek következetes képviselőit. A Kisgazdapárt reakciós elemei felhasználták a fasiszták által kreált rágalmakat a választási küzdelmek során. A katolikus egyház segédkezett ebben. A választási harcok csúcspontján, november 1-i pásztorlevelével, Mindszenty József hercegprímás is beavatkozott a pártközi küzdelmekbe. Igyekezett reakciós irányban befolyásolni a vallásos tömegeket.

A magyar kommunisták a felszabadulástól 1945 novemberéig terjedő időszak rövideje miatt nem tudták tetteik erejével teljesen eloszlatni a rágalmak ködét. Ez az időszak ahhoz is rövid volt, hogy megszervezzék és a MKP mögé felsorakoztassák a demokratikus erőket. A tömegek saját tapasztalataik alapján még nem tehettek szert kellő politikai tisztánlátásra.

Hiba lenne az 1945 novemberi választások eredményeiben nem észrevenni azt, hogy a MKP-ra leadott szavazatok száma, különösen az ipar- és bányavidékeken, jelentős. A két munkás párt együttesen a szavazatok több mint egyharmadát kapta. Még a győztes Kisgazdapárt örömittas vezetői is belátták, hogy ezt az erőt nem szabad lebecsülni. A munkáspártokra leadott szavazatok mögött azok a tömegek állottak, akiknek aktivitása és elszántsága a legnagyobb volt, ennek következtében a politikai életben és mozgásban súlyuk számukon túlmutatott.

Mi lehetett az oka annak, hogy a demokratikus erők szempontjából a soproni eredmények gyengébbek

voltak az országos eredményeknél? Ebben több tényező játszott szerepet. Legalapvetőbbnek azt tartom, hogy Sopron néhány hónapos késéssel lépett nemzeti történelmünk új szakaszába. Történelmi szempontból a hónapok kicsiny időegységek, vannak azonban olyan időszakok, amikor a társadalmi fejlődés ütemének nagyfokú felgyorsulása következtében hónapokkal elmaradni súlyos tehertételt jelent. Úgy gondolom, a soproni kommunisták kritikusan és önkritikusan értékelték a helyzetet: „Legyünk őszinték. Az ország nyugati része nemcsak a felszabadulásban késett el néhány hónapot 14 az ország többi része mögött – kétségtelenül önhibáján kívül –, hanem a demokratikus átalakulásban, az újjáépítésben, új életünk minden megnyilvánulásában is elkésett. Kétségtelenül nemcsak önhibáján kívül.” (Új Sopron, 1946. január 1.)

Sopron kommunistái azonban azt is helyesen látták, hogy az adott helyzetben nem szabad csüggedni, erőfeszítésekre, tettekre van szükség. „Az új esztendőben sem évekkel, sem napokkal nem akarunk elmaradni az ország többi része mögött, hanem az élen akarunk haladni új és szebb hazánk kialakításában!” (Új Sopron, 1946. január 1.) És a szavakat tettek követték.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban

Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban

A hitleri Németország, bár még alig heverte ki az első világháborút, teljes gazdasági és ipari erejét egy új háborúra való felkészülésre fordította. Ennek a felkészülésnek egyik fontos része volt a német vasút korszerűsítése és oly számú járóművel való ellátása, hogy háború esetén nemcsak a hátszág megnövekedő szállításait, hanem a meghódítandó területek forgalmi feladataiból ráeső részt is elláthassa. A német vasút 100 éves jubileumára, 1935-re Európa legkorszerűbb, de a legnagyobb szállítási feladatok ellátására is alkalmas vasútja lett. Alkalmassá vált arra, hogy a német vezérkar által neki szánt feladatot végrehajthassa. Annak kipróbálására, hogy az így felkészített német vasút hogyan tudja lebonyolítani a hadsereg és a hozzá tartozó hatalmas tömegű anyag szállítását, a nyugati védelmi vonal, a Siegfried-vonal 1937-ben történt kiépítése szolgált. Az itt lebonyolított szállítások során kiderült, hogy a német vasút minden technikai felkészültsége ellenére is csak úgy oldhatja meg a háborús szállításokat, ha a megszállt területek mozdonyait és kocsiparkját is bekapcsolja ebbe a forgalomba.

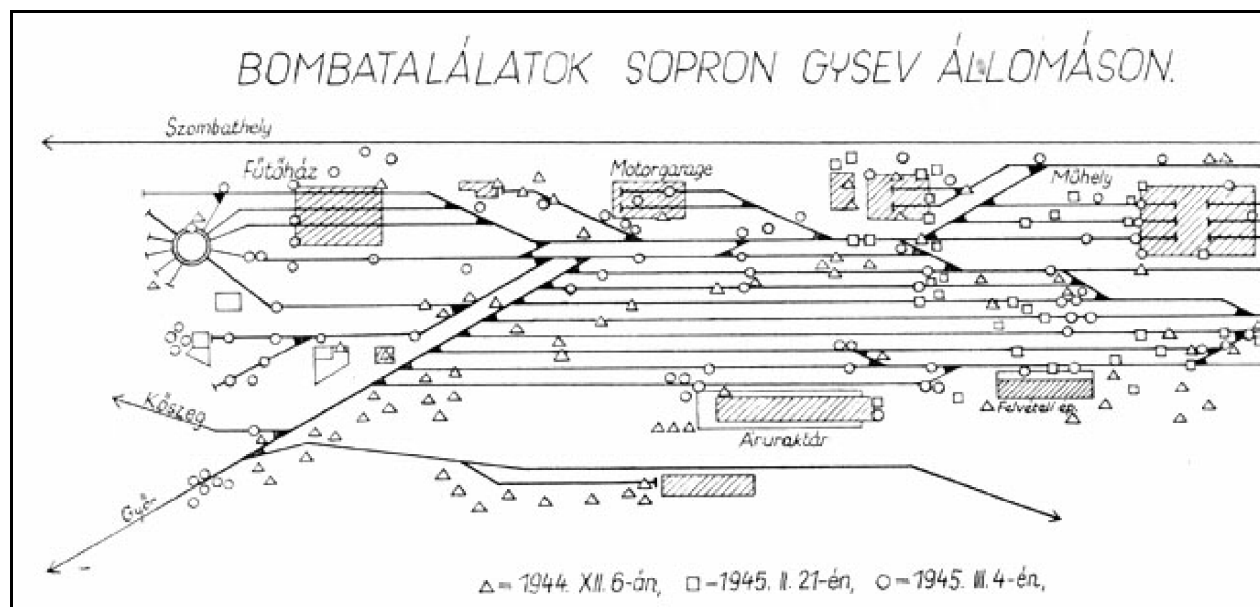
Ettől kezdve a német hadvezetés a vasút technikai fejlesztésén túl sokkal nagyobb figyelmet szentelt a háborús elképzeléseit jobban szolgáló gépkocsi-közlekedés fejlesztésének, hiszen felismerte, hogy a légi erők támadásainak kitett vasút forgalma könnyebben megbénulhat.

Az 1939 nyarán, a tannenbergi csata megünneplésének ürügyén Németország keleti határait a vasút szállította fel a hadosztályokat, de a szeptember 1-én Lengyelország lerohanására megindított hadigépezet „villámháború”-jának szállítási feladatait a gépkocsi látta el.

A német hadsereg 1940 tavaszán lerohanta Dániát és Norvégiát, majd Hollandia és Belgium ellenállását leküzdve, teljes erejével Franciaország ellen vonult. A francia kormány elfogadta a Hitler diktálta fegyverszünetet. Ezzel azonban nem csillapult a német fasiszták étvágya. Jugoszlávia és Görögország elfoglalása után 1941. június 22-én a német hadsereg megtámadta a Szovjetuniót.

Az akkori magyar kormányzat az ország sorsát a Német Birodalommal kapcsolta össze, és azoknak az érdekeknek rendelte alá, melyek elsősorban a Birodalom érdekei voltak, kiszolgálva a német fasisztákat. Minthogy azonban az ország anyagi erői aránytalanul kisebbek voltak, számunkra nem is szánt a hitleri

elképzelés mást, mint „segédnép” szerepet, hiszen a magyar vasút fejlesztése messze elmaradt az európai színvonal mögött, még akkor is, mikor 16 híres Ganz motorvonataink a világpiacon is keresettek voltak, villamosmozdonyunk és villamosítási rendszerünk, néhány gőzmozdonyunk a kor minden technikai kíváncsiságát kielégítette. A feladatok szétosztásánál azonban német irányítónk azt a feladatot szabta ki számunkra, hogy a Birodalmat élelmezzük és nyersanyagjainkkal a német ipart elégítsük ki.

A várható nagyobb forgalomra azonban valamennyire a magyar vasutat is fel kellett készíteni; erre azonban már alig jutott idő, és már a háború alatt történtek kapkodó intézkedések a különösképp igénybe vett vonalak erősítésére.

Sopron az Anschluss után a birodalom közvetlen szomszédságába került, és így sajátos földrajzi fekvésénél fogva közvetlenül tapasztaltuk a szomszédunkban is erősödő náci hangulatot. A Sopronon keresztül vezető Bécsújhely–Kőszeg vonalon végigfutó német propagandavonatok hatalmas horogkeresztes zászlókkal díszített kocsijait a soproniak is látták. De a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút érdekes nemzetközi helyzete miatt a kifelé járó GySEV mozdonyokra is rátűzték a náci szellemtől németté lett osztrák vasutasok a horogkeresztes zászlócskákat. A német vezetés egyre szorosabbra fűzte a Magyarországot Németországhoz kötő kapcsolatokat, egyre fokozottabb mértékben indult meg a magyar mezőgazdaság terményeinek, valamint a német repülőipar legfőbb anyagát adó bauxitnak Németországba szállítása. Érdekes főleg a GySEV vonalán át vezető bauxitforgalomnak adataira néhány pillantást vetni. Híven tükrözik ezek a számok a német igények és szükségletek alakulását:

1937-ben 34 249, 1938-ban 38 351, 1939-ben 42 000, 1940-ben 409 768, 1941-ben 334 081, 1942-ben 286 694 és 1943-ban 188 261 tonna bauxitot szállítottak az üzleti jelentések adatai szerint a GySEV vonalán Németországba.

Ez a forgalom a vasút fő- és mellékvonalán igen nagy gondot okozott. Hisz a fővonalon valójában csak 14 tonna tengelynyomás van, s minden erősítés nélkül 16 tonnára emelték azt fel, a mellékvonal 12,5 tonna tengelynyomását is minden műszaki alap nélkül 13,5 tonnára engedélyezték. Ezzel természetesen a

vágányzatot túlterhelték. Mindössze annyi történt a forgalom segítésére az 1939. évi üzleti jelentés megfogalmazása szerint: „Felsőbb rendeletre a győri Rábahidat erősítettük meg.” Más pályaerősítés jóformán alig történt az egész háború során, csak 1942-ben, mikor ismét egy hídra került sor:

„A felügyeleti hatóság rendelete folytán a Fertővidéki Hév. Celldömölk–Eszterházai vonalán fekvő két nyílású, összesen 80 fm hosszú Rábahidat az eddigi 4×12 tonna teherbírásról 4×14 tonnára kellett megerősíteni.”

Ez a néhány adat is a vonalak gyenge és korszerűtlen voltát bizonyítja. Nem csoda, hisz Sopron vasútvonalain az első világháború óta alig történt számottevő változás. A Déli vasút Ágfalva-Nagykanizsa vonalán az állami kezelésbe vétel után csökkent a forgalom. A GySEV vonalán a Németország felé irányuló forgalom előtt nagyobb fejlesztést kívánó feladatok inkább csak a személyforgalomban jelentkeztek, amelyeket a kis vasút kitűnően oldott meg hazai viszonylatban is élenjáró mértékű motorosítással. Nehezebb teherforgalomra azonban semmiféle technikai berendezése nem volt kielégítő.

Ezért a GySEV vezérigazgatósága már 1940-ben felszólította a soproni üzletigazgatóságot, hogy készítsen egy jelentést, melyben az egyes osztályok megjelölik, mely forgalmi, vontatási, pályafenntartási feladatokat kell a növekvő átmenő forgalom lebonyolítása érdekében megoldani, mely berendezések, bővítések szükségesek. „Európa gazdasági helyzetének az utóbbi időben történt nagymértékű és még nagyobb mértékben várható átalakulása nagy feladatok elé állítja a vasúti fuvarozást” bekezdéssel indult a jelentés szövege, melyben kértek korszerű biztosító és távközlő berendezést, a kis teljesítményű és elavult mozdonyok helyett nagy teljesítményű gépeket, de a vasúti pálya átépítésének ¹⁷szükségességét is megindokolták, hiszen a vonalon Győr felől érkező bauxittal rakott szerelvényekben is sok túlsúlyos, az alacsony tengelynyomású vonalon nem futható kocsi szalad, de méginkább áll ez a Celldömölk és Répcelak állomásokon belépő kocsik esetében.

A gondosan összeállított javaslatból azonban alig valósult meg valami. A távközlő berendezések korszerűtlenségére általános jellemzésül talán annyi is elegendő, hogy még 1944 őszén is Sopron Déli pályaudvar forgalmistája a vonal másik fontos állomásának, Szombathelynek szolgálattevőjével csak úgy tudott beszélni, ha azt előbb távirón a telefonhoz kérte, s ha szerencséje volt, akkor a szombathelyi kolléga meg is értette, amit Sopronban a telefonba kiabált. Valamivel jobb volt a GySEV helyzete ezen a téren, de gyökeres változást csak a német katonai telefonvonal bekapcsolása hozott, mikor a magyar vasutas mellett a német vasutas katona is ott szolgált, és a vonatok csak a német irányítók által megszabott sorrendben kaptak gépet és futhattak, azaz a forgalom vezetése lényegében a németek kezébe került 1944. novemberében. Így, mikor Németország oldalán Magyarország is megindította csapatait a Szovjetunió ellen, a soproni vasutak – és így a GySEV is – a hadiforgalom lebonyolítására alig lehettek alkalmasak.

A Mátyás király utca a pályaudvar felől, közvetlenül a felszabadulás után.
Finta Béla felvétele

A hadvezetés nem is számolt azzal, hogy ezeken a vonalakon olyan mérvű katonai szállításokra kerül sor, melyek ezek korszerűsítését tennék szükségessé. Nagyobb tömegű katonaságot csak akkor szállítottak át városunkon a háború elején, mikor az olasz „Azur” hadtestet szállították a szovjet frontra, de az olaj, barnaszén, gabona egyre növekvő mennyiségben gurult vasúti kocsijainkban vagy kíségetésként ideküldött német vagonokban Nyugat felé. A soproni emelkedőn pedig a rendszerint 40 kocsiból álló és 1100 tonnás szerelvényeket háromcsatlós [18](#)MÁVAG és Siegl gyártmányú 50–60 éves mozdonyok – az egyik a vonat elején, a másik a vonatot tolva – cipelték, sokszor elakadva a vágóhídnál, aztán egy harmadik, egy hasonló mozdony segítségével jutva be az állomásra. Sopronból Ebenfurt felé már egyszerre három mozdony állt induláskor a vonatra.

A Sopron környéki vasútvonalak katonai jelentősége akkor nőtt meg, mikor a front délről és keletről, majd északról is hazánk területére ért, és Ausztria, az akkori Ostmark területéről Magyarországra vezető minden vonal jelentős hadifontosságú vonallá lépett elő. Különösképpen akkor, mikor a szovjet előnyomulás elől megindult a magyar javak nyugatra szállítása, menekültek áramlása, hadianyagnak a Birodalom területére mentése, majd ezzel párhuzamosan az újonnan szervezett pihentetett és feltöltött alakulatok frontra szállítása.

Ekkor szaladtak vonalainkon a harcias csengésű Pfeil-Sturm-Schwert nevű német katonavonatok. A német és magyar hadseregek pedig egyre inkább nyugat felé szorultak és a hadijelentések akkori divatos nyelvén „elszakadó mozdulatokkal” visszavonultak. Eközben az ország légitere egyre inkább a szövetségesek légierijének működési területe lett. Valamikor, még a háború elején azt mondogatták: „Ha Göring kiereszti madarait, a sasok gyalog járnak.” Ekkor pedig csakhamar úgy tűnt, mintha ezeknek a Göring-madaraknak megnyirbálták volna szárnyaikat. Az 1944 húsvétja előtt Budapestet ért súlyos légitámadás, majd az április

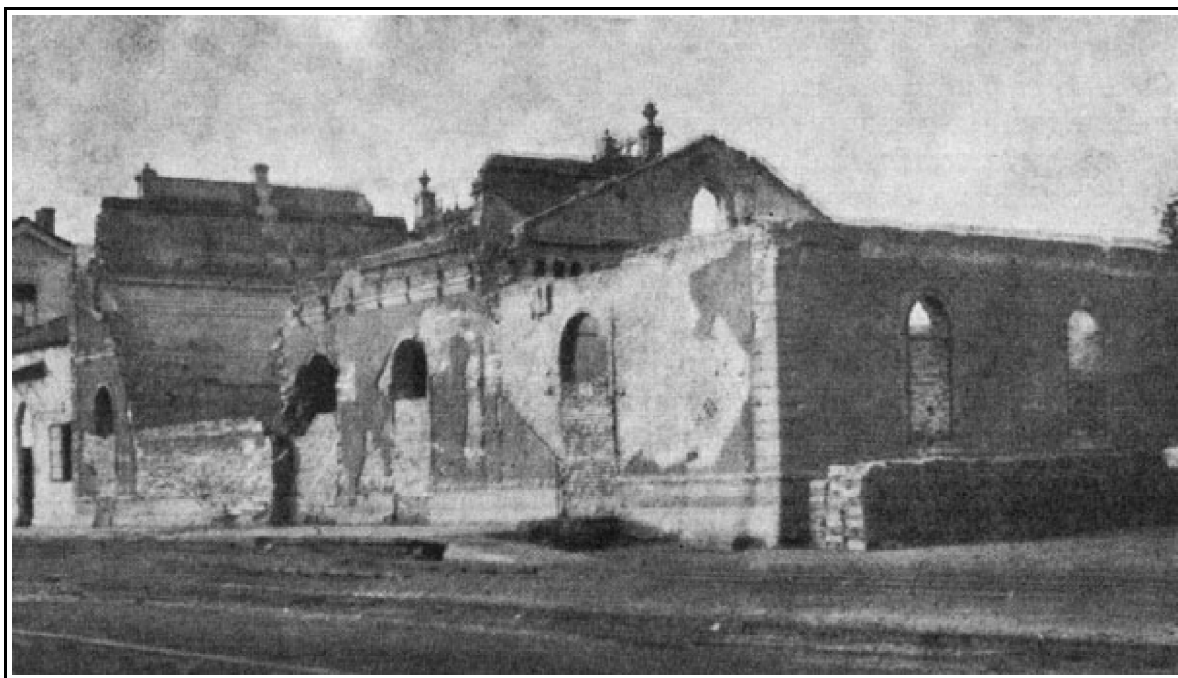
13-i Győrt ért támadás közelünkbe hozta a háborút. Április 22-én egy „zavaró-repülés”-t végző repülőgép három nehéz bombát dobott Győr GySEV állomásra, szétroncsolta az ott állt 13 sz. mozdony elejét, az állomás német őrségének kocsiját a benne levő legénységgel együtt két vágánnyal dobta odébb a légnyomás, valamint kisebb épületkárokat okozott.

Mindennapos lett az angolszász légikötelékeknek megjelenése Sopron légterében. Annál inkább, mert ausztriai és németországi hadifontosságú célpontok ellen olaszországi repülőterekről felszállt repülők tájékoztató pontnak a Fertő hatalmas víztükrét használták fel, erre repültek és az esetleges szétszóródott kötelékek itt várták be egymást. Ezt használták ki a Fertő partjára telepített magyar és német légvédelmi lövészcsapatok, melyek tüzelésükkel igyekeztek megzavarni a kötelékeket és a gépeket megsemmisíteni. Az elhárító tüzelésre válaszul az angolszászok április 23-án a fertőszéplaki ütegre 13 bombát dobtak, két 250 kg-os bomba pedig Fertőszentmiklós–Esterháza–Pamhagen állomások között a vasúti pályatestre esett és azt szétrombolta.

A nem súlyos rongálást a lakosság, a tüzérseg és a pályafenntartás emberei még aznap helyreállították. Hogy az egész lakosság, köztük vasutasaink is hogyan fogták fel az eseményeket, jellemző: a fertőszentmiklósi állomásfőnök a helyreállításban résztvevőknek 20 liter bort fizetett, azt mindjárt a helyszínen meg is itták, áldomást tartva a sikeres helyreállítás után. Természetesen, az állomásfőnök a kocsmáros számláját kifizetésre az üzletgazgatóság főpénztárába küldte be. Ugyanekkor a Celldömölk melletti pályarészt is találat érte, a sokkal kisebb rongálást a pályafenntartás maga hozta helyre. Ezek a bombázások intő figyelmeztetésül szolgálhattak a vasutasok és a város számára is.

A hatósági előírásoknak megfelelően a vasút is igyekezett felkészülni a front közeledtével egyre inkább várható légitámadásokra. Bár, amint ez más városokat és üzemeket ért támadások során kitűnt, a hatósági előírások sokban nem számoltak a reális tényekkel és a szikracsapó, a vödör és homok a padlástérben nevésségesen hatott. De gyakran anyagihiány is akadályozta a felkészülést. Így a GySEV légo-sisak megrendelését 1944 májusában a Merkur budapesti cég anyagihiány, a győri vagongyár az üzemet ért bombázás miatt utasította vissza. Majd az előírt kötszeranyagok beszerzése vált lehetetlenné. ¹⁹De mindezekon felül a lakosság, köztük a vasutasok sem vették komolyan a felkészülést. Talán az elsötétítés rendelkezéseit tartották be a legszigorúbban, főleg a zavaró-repülések egyre gyakoribbá válásakor. Pedig ez a rendelkezés a vasutak munkáját hihetetlen mértékben lelassította. Szerelvények tolatása, rendezése, járóművek összeakasztása még a mai világítás mellett is állandó életveszéllyel jár a kocsirendezőknek, hát még akkor, mikor az összes lámpán elhelyezett rácsos fénycsökkentő berendezés minimálissá tette a világítást.

A vasutasokat érzékenyen sújtották az élelmezési nehézségek is. A vasúti utazószemélyzet, a mozdonyvezetők és fűtők, valamint a vonatkísérők mindig több élelmet táskáztak el, mint azok, akik otthon a család közös asztalánál vagy üzemi konyhán étkeztek. A GySEV ügyesen igyekezett segíteni az utazószemélyzetnek ezen az igen komoly gondján. 1944 nyaratól kezdve a vasút havonta 10 sertésre kapott kiutalást a közellátási minisztériumból. Ezeket beszolgáltatási kedvezmény ellenében az Esterházy hitbizomány hízaltta, és a Schneeberger cég dolgozta fel. Így az utazók hetenként fél kiló szalonnát, majd füstölthúst, kolbászt kaptak, ami akkor igen jelentős segítség volt.

A GySEV pályaudvar a felszabadulás után. Finta Béla felvétele

Persze az élelmezési nehézségek mellett más hiányok is jelentkeztek. Ma, amikor minden házban villany ég, hihetetlennek tűnik a csornai pályamesternek a soproni osztálymérnökséghez küldött 1944-es jelentése, mely szerint a szakaszán dolgozó pályamunkások rendszeresen késtek a reggeli munkakezdéssel, késésüket azzal indokolva, hogy petróleumot még meglévő jegyükre sem kapnak, így a későn világosodó őszi időben még felöltözéshez sem tudnak lámpát gyújtani a lakásban.

Cipő-, talp- és ruhagondok csak növelték a vasutak vezetőinek közellátási gondjait. Ezek a gondok a GySEV-en még csak növekedtek, mikor a Szeged–Csanádi Vasút, a GySEV testvérvasútjának személyzete is jórészt ide menekült. Egy november 14-i jelentés szerint a menekültek nagy része a rajtavalóval érkezett, és nagy részüket a cipő- és ruhahiány miatt szolgálatba se lehetett állítani. ²⁰Két mozdonnyal, a 124. és az 58. sz. mozdonnyal érkeztek ezek a vasutasok, néhány kocsiban 48 családfő és 158 családtag.

Amint az 1944-es esztendő napjai futottak, úgy nőttek az élelmezési nehézségek, fokozódott az egyes iparcikkek hiánya. A vasút vöröshagyma és káposzta beszerzésével is igyekezett segíteni, de ez alig volt jelentős.

A GySEV különleges, két országra kitejredő helyzetét egyes Ausztriába utazó, ún. „felsővonalas” vonatkísérők, mozdonyvezetők, fűtők igyekeztek helyzetük segítségére kihasználni: ott nagyobb volt az éhség, itt nehezebb volt talpat szerezni, így kialakult egy csereérték: egy pár cipő = 4 kiló zsír, s a cukorhiány enyhítésére hozták a német sacharint és a gyorsan fogyó gyufa helyettesítésére nőtt az öngyújtó és tüzkő értéke is. Persze gyakran a vámhivatalban vagy egyes kényesebb esetekben a német nyomozók előtt folytatódott a csempész ügye.

A németországi közellátási helyzetenél még sokszorta jobb magyar viszonyok a bejáró német személyzetet is a soproni élelmiszerüzletekbe csalták, s csakhamar korlátozni kellett az általuk kivihető

élelmiszer mennyiséget. De az élelmiszer mellett a magyar dohány is igen kelendő volt számukra. És a gyakran németbarát trafikosnál még talán szívesebben kapott a német, mint a magyar, miként azt a Soproni Hírlap 1944. január 23-i cikke mutatja. A cikkíró a Mátyás király utcai trafik akkori bérlőjét, Klugenét bizonyára nem is alaptalanul azzal vádolta, hogy nála a kiutalásra érkező dohányáruból a német katonák és vasutasok kapnak először.

Nálunk, az ország nyugati felében, német kisebbség is lakott, így főleg magában Sopronban érdekes politikai helyzet alakult ki. Az igen jól működő német és magyar propagandamunka eredményeként a lakosság félve várta a szovjet csapatok közeledtét. Látva azonban a front eseményeit, de leginkább csak az angol rádió és az Amerika Hangja műsorát hallgatva, legfeljebb egy angolszász megszállás gondolatáig jutott el. Másrészt viszont a magyar lakosság előtt zajlottak le a felvonuló Volksbund és Hitler Jugend tüntetései, a soproni lakosság egy részének német göggel fűtött arcpirító viselkedése, s ez a hangulatot a németek ellen szította. A soproni Kossuth utcai Német Ház volt ennek a soproni németiséget vadító áramlatnak középpontja.

A Volksbund szervezkedés a vasutasok között is folyt, hisz a GySEV vonatkísérőinek, mozdonyszemélyzetének, főleg pedig műhelyi munkásainak egy része német anyanyelvű volt. Ezek közül is megszédített néhányat a hangzatos jelmondatok, ígéretok sora, az egyenruhás masírozás, és csatlakozva a Volksbundhoz, vagy csupán rokonszenvezve azzal, a német fegyverek legyőzhetetlenségének hitében éltek. Így történt, hogy a GySEV műhelyéből 14 iparos vonult be az SS alakulatokhoz.

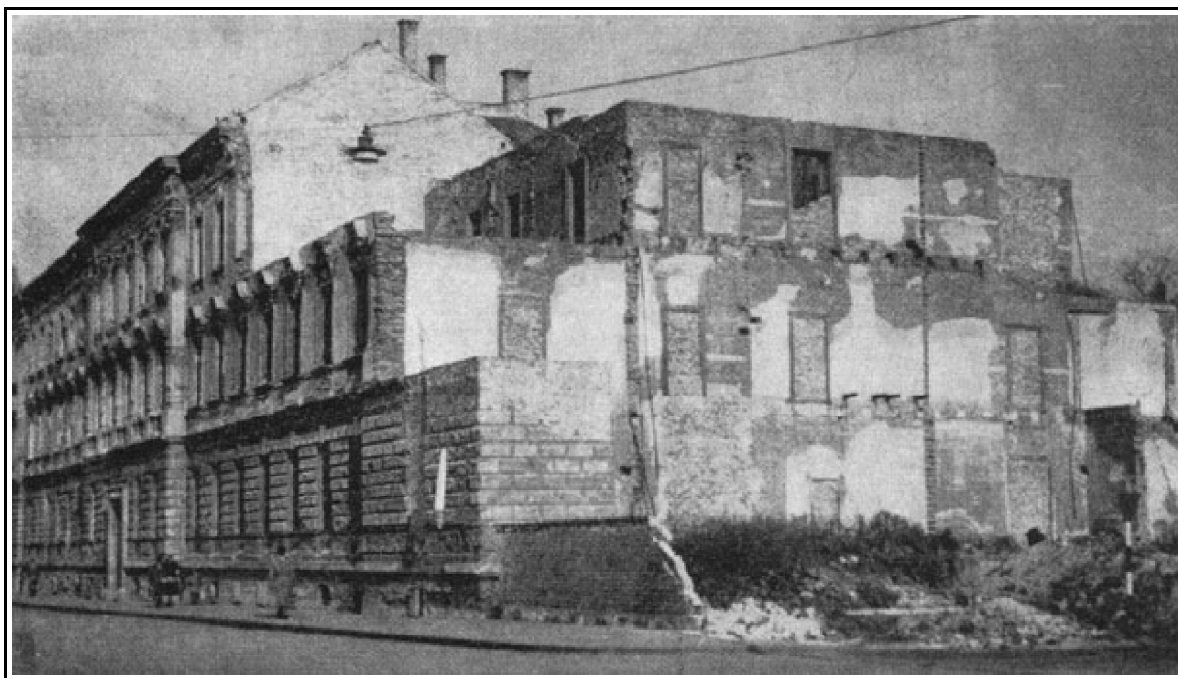
A magyar nemzeti szocialista szervezkedés kevésbé talált talajra vasutasaink között, inkább csak a GySEV Üzletigazgatóságban, de a nemzeti ellenállás szervezése sem jutott el ideig. Csak az 1944 nyarán egyre élénkebb angolszász légitevékenység során ledobott röpcédulák juttattak a vasúti személyzet kezébe írásos propagandaanyagot. Így május-júniusban a „Ha lakásod vasúti vagy ipari központ közelében van...” kezdetű, a bombázások rendszeressé válását bejelentő röpcédula, majd a magyarországi zsidóság deportálására figyelmeztető, augusztusban leszórt, Imrédyt 100 000 magyar zsidó gyilkosának nevező „Te is mosod kezeidet...” kezdetű röpcédula.

Bár a magyar és német propaganda kitűnően álcázta híreit és ügyesen elejtett álhíreivel, hazugságaival zavart keltett a tájékozódni kívánó kisemberben, újságolvasó, rádióhallgató ember mégis jól láthatta az eseményeket. ²¹De mintha a helyzet felismeréséhez akarta volna segíteni a Magyar Közlöny is az olvasóit.

Ma már szinte megmagyarázhatatlan, miként történhetett meg, hogy a Magyar Közlöny a „Betiltott, vasúti szállításra tilos sajtótermékek” rovatban felsorolt rölapoknak gyakran nemcsak a címét, hanem még a rölap szövegének egy részletét is leközölte, úgyhogy annak tartalmáról minden vasutas tudomást szerezhetett, hiszen azt szó szerint a MÁV és a GySEV Hivatalos Lapja is átvette. Ezekből a szövegekből csak néhányat ragadtam ki, de ezek is mutatják, aligha lehetséges, hogy ezeknek összeállítása és szövegkiragadása nem szándékosan történt.

A GySEV Hivatalos Lap 1944. évi 2. számában ezt olvassuk:

„Békét, szabadságot minden magyarnak!”

A GYSEV Üzletigazgatóság épülete a részleges helyreállítás után.
Finta Béla felvétele

A 3. számban:

„Hitler és szövetségesei elvesztették a háborút.”

A 6. számban:

„Hitler újra halálba kergeti honvédeinket. Magyar Katonák! Hitlerért harcolva a magyarok saját magukat verik rabláncba. Ne ontsátok véreteket a németekért. Magyar katonák ne kövessetek el nemzeti öngyilkosságot. Ne harcoljatok a munkások és parasztok vörös hadserege ellen, amelyik harcol a ti szabadságotokért is. Jöjjetek át hozzánk! Mi életet, kenyeret és szabadságot biztosítunk nektek.”

A 12. számban:

„Pusztuljanak a német megszállók! Sztójai és cinkosai eladták az országot. Vessen, Vessen Vessenmayer!!!

Halál minden bűdös svábra! Nem elég, hogy kifosszák az országot mindenéből és nyakunkba hozzák a háborút, miattuk még bennünket bombáznak.”

22S válaszul a zsidóság deportálásra a 12. számban:

„Magyar Rendőr! Magyar Csendőr! Segítsd a népet azzal, hogy fekete listára teszed a német barátokat. A nép ellensége vagy, ha a Sztójay kormány labanc rendeleteit rákényszeríted a magyar népre.”

De ugyanabban a számban a belső ellenállás, a nemzet ébredésének jele:

„A Demokratikus Pártok kiáltványa a Magyar Nemzethez. Történelmünk legsúlyosabb órájában szólunk a

nemzethez: Béke Párt, Független Kisgazda, Kettőskereszt szövetség, Szocialdemokrata Párt.”

Ekkor még a Nyilaskeresztes Párt betiltott röpcédulái is ott sorakoznak az ellenállás lapjai mellett:

Július 29-én a 16. sz. Hivatalos Lapban:

„Testvér! Hát most merre? Helyed csak a Nyilaskeresztes Pártban lehet. Szálasi Ferenc vezetésével jöjj! Téged is várunk!”

Augusztus 19-én a 18. sz. Hivatalos Lapban:

„A magyar kibontakozás: Hungarista állam! Nincs más út csak: Szálasi. A magyar nép akarata: Jöjjön Szálasi!”

A szeptember 23-án megjelent Hivatalos Lap szinte előre jósolja az elkövetkező katasztrofális lépést a Nyilaskeresztes Párt egyik betiltott röpcédulájának kezdő soraival:

„Ifjú testvéreim! Hungarista magyar Ifjak! E hónapban ismét készüljete a győzelemre.”

Persze a győzelmet a hatalomátvételre értette a röpcédula szerzője, mely a határozatlan, gyenge és kapkodó Horthy-vezetés miatt hamarosan meg is történt.

Az október 15-i katasztrofális események után az ország a német hadvezetés korlátlan kiszolgáltatottja lett, bár ezt akkor Göbbels másként fogalmazta:

„Magyarország még az utolsó órában megtalálta az önmagához visszavezető utat”. Azonban az október 28-i beszéd más részében elismerte, hogy nem rózsás a „végső győzelemben hívők” helyzete:

„A legnagyobb gondot okozza nekünk az ellenséges légiháború. Azonban a légiterror ellenére a fegyver és lőszerszállítási görbénk felfelé ível.”

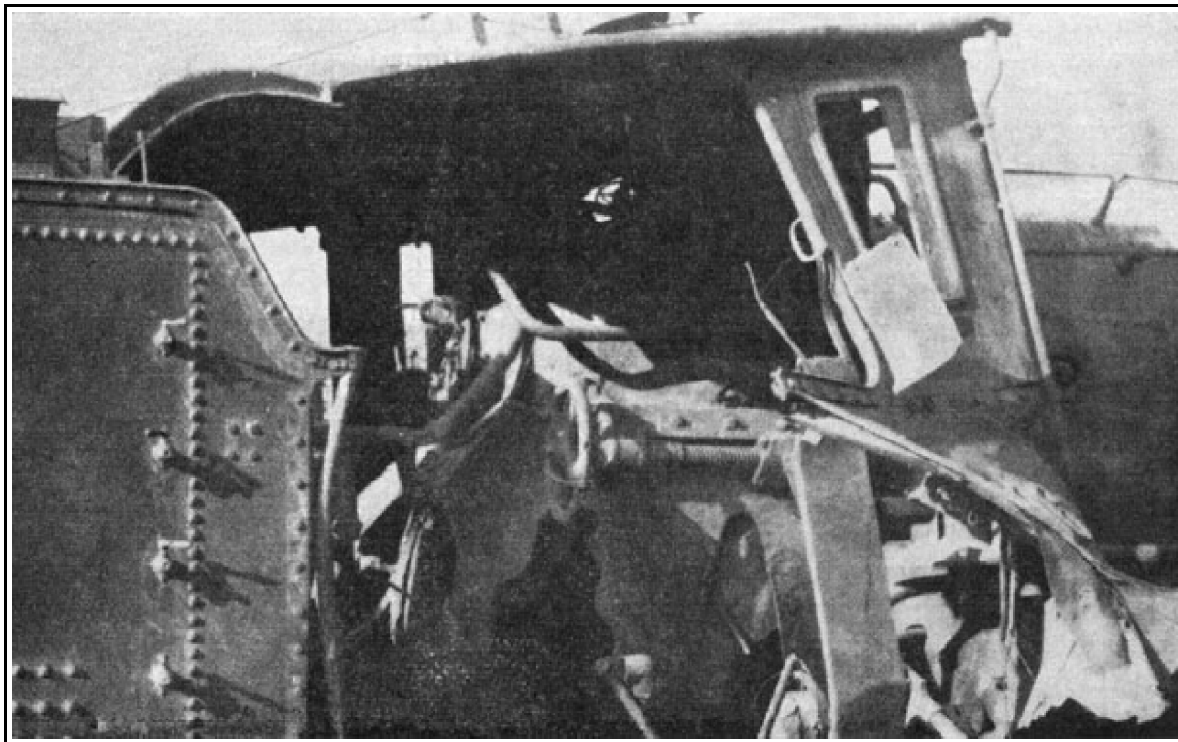
A Göbbels által említett „légiterror”, a szövetségesek légierőinek tervszerű akciósorozata volt, amit korábban be is jelentettek. Ez a támadássorozat a front tehermentesítése céljából szétrombolta a legfontosabb német és magyar hadiüzemeket, és állandó támadásaival a közlekedés, a szállítás útvonalait tépte fel. Ezek a légitámadások a front nyugatra húzódásával egyre inkább közeledtek városunkhoz. Céljuk volt tehát, hogy megakasszák az utánpótlás vonalát a hátsó és az arcvonaltól.

Szálasi azonban október 17-én kijelentette:

„Rendületlenül álljuk és folytatjuk a harcot német szövetségeseink oldalán a végső győzelemig.” Ő és nyilas kormánya végleg kiszolgáltatotta az országot a németeknek, és a még kezében levő országrészben terrorral hajtotta végre a német fasiszták óhaját. Hírhedt jelszavával, a „Nagypéntek nélkül nincs feltámadás” frázisával próbálta a nélkülöző ország népét lelkesíteni „a végső győzelemért”. A háborús termelés súlya a Dunántúlra szorult a szovjet csapatok térnyerése folytán. Ezért a GySEV vonalán, de a Szombathely felől bevezető vonalon is erős forgalom zajlott le. A repáforgalom mellett a hadiforgalom egyre inkább ezekre a vonalakra torlódó vonatai nagy megterhelést róttak a már egyébként úgyis fáradt személyzetre. Az élelmiszerek és iparcikkek ára is egyre emelkedett, tehát aligha lehetett még többet várni a személyzettől. Már egész nyáron át végsőkéig nőttek a túlórák. Ezért a szeptember 16-án megjelent [23](#)Hivatalos Lapban a vezérigazgató egy, a személyzet részére kifizetendő rendkívüli segély megindoklásakor elismerését fejezte ki

a személyzetnek:

„Megnyugvásul és nagy meglepéssel tapasztalom, hogy a forgalom emelkedése által megkívánt nagyobb teljesítményeket és a vele járó fokozottabb szolgálatot a személyzet a folyó évben is lelkiismeretesen és teljes kötelességtudással végzi. Ezért az egész személyzetnek elismerésemet és köszönetemet fejezem ki.”

A 306-os mozdony tűzszekrényét robbantották ki a visszavonulók.
Finta Béla felvétele

Igen tapintatos a szöveg annyiban, hogy nem lelkesedéssel végzett munkát említ, hiszen az egyre inkább ideérő front aligha tehetné a vasutasokat lelkesé. Ellenben egyre inkább terjesztették a külföldi rádióadók híreit. A szombathelyi csendőrségi központ nyomozó parancsnokságának egyik jelentése szerint az akkori pinnyi állomásfőnök a vasutasok előtt így nyilatkozott: „... lesz még másképpen is, mint most van, visszajönnek a szocialista zsidók rövid idő alatt...” Pedig a legnehezebb megpróbáltatások még hátra voltak. Az ország légterének csaknem teljesen egyeduralkodói lettek késő őszre a szövetségesek. Vasútunk egész vonala a Németország felé törekvő gépek átrepülési útvonalába esett. A mindennapos riadók órák hosszára állították le a vasúti forgalmat. Riadók alkalmával Sopronból is – csak úgy, mint a többi állomásokról – a nyílt vonalra húzták ki a szerelvényeket, hogy egy esetleges bombázás ne az állomáson érje őket, főleg, ha egy löszeres vonatról volt szó. A nyílt pályán, esetleg erdő mellett vagy bevágásban elhelyezve a vonat sokkal kisebb célpontot nyújtott, de csak addig, míg az alacsonyan támadó, kéttörzsű gépek meg nem jelentek, mert azok végigrepülve a vasútvonalak fölött, megkeresték az elrejtett vonatokat is, hogy a szerelvény kocsijait foszforos lövedékekkel felgyújtsák, a mozdonyt kilőjék. Még a hivatalos munkaidőt is a légiriadókhoz alakították. A rendes munkaidő 8–14 óráig tartott a hivatalokban. De ha a 24. munkaidő alatti légiriadó másfél óránál tovább tartott, akkor az elmaradt munkaidőt 15 óra után kellett ledolgozni. A másfél óránál rövidebb riadók miatti munkaidőkiesést összeadva a következő hét első

riadómentes munkanapján 15–18 óráig dolgozták le a tisztviselők.

Sopron – bár Bécsújhely, Szombathely, Győr már szenvedtek a bombázások miatt – úgy tűnt, rombolás, légítámadás nélkül szenvedheti végig a háborút. A város lakossága abban a hitben élt, hogy Sopronban nincs mit bombázni, hiszen itt nincs repülőtér, mint Szombathelyen és nincsenek olyan ipari telepek, mint Győrben. Ezért a város lakosságának egy része az udvarokon állva, az állomásokról kihúzott vonatok személyzete pedig, amíg néhány szomorú hír el nem terjedt, nyáron még a töltés oldalában heverészve nézte a kondenzcsíkot húzó Böhg és Liberátor bombázók s a kísérő vadászok repülését észak és nyugat felé. Ha a soproni állomásokat még nem is érte támadás, ősszel a vonalakat és az ott lévő vonatokat több alkalommal. Szeptember 14-én 14 órakor 8–10 kéttörzsű Lethning alacsonyan támadó repülőgép Csapod mellett, a nyílt vonalból kiágazó ún. Ganz vágányra kiállított, eredetileg Argentína részére épített, de már el nem szállítható motorvonatokat támadta meg. Két kocsi kigyulladt és leégett, 13 pedig megsérült. Október 13-án a GySEV vasútvonala fölött átrepülő bombázókötélekek vadászkísérői megtámadták a 72. sz. tehervonatot. Az alacsony támadás során a vonatgép 20 találatot kapott, szolgálatképtelenné vált. Ugyanekkor Kóny és Enese között a pályákra is bombákat dobtak, de a kisebb mérvű rongálást három órai munkával helyreállították.

Mozdonyvezetőink ekkor már tanultak a korábbi történetektől, és az első repülőgép feltűntekor leállították vonatjukat, a mozdony füstje ugyanis messziről elárulta volna az alacsonyan támadóknak a könnyen sebezhető, visszalőni nem tudó célpontot, a vonatot. A személyzet pedig a vonattól távol keresett fedezéket. Sajnos, nem mindig sikerült idejében észre venni a gyakran 5–6 méter alacsonyan szálló gépeket, mint azt a november 1-én, Vitnyéden tolató 97/II. számban közlekedett üres német kórházvonatnál történt, amelyet tolatás közben két vadászrepülő támadott meg, gépét, a 14-es számú mozdonyt több találattal kilőtték, majd néhány perccel később ugyanezek a gépek Kapuvár ellen intéztek gépfegyveres támadást. Kilőtték a 90. sz. vonatot továbbító 19. sz. mozdony szerkocsiját, felgyújtottak egy bakancscsal teli kocsit és megölték a lövedékek az egyik vasúti altiszt feleségét.

Egy Ágfalva előtt álló, Sopron Déli pályaudvarról kimenekített vonatot is alacsony támadás ért, az angolszász pilóták itt a vonattól menekülő személyzetet is géppuska tűz alá vették, s a közülünk sokak által ismert Gálos Gabi barátunk egy életen át roncs emberként viseli a már fáradtan homlokába fúródó gépfegyverlövedék nyomát.

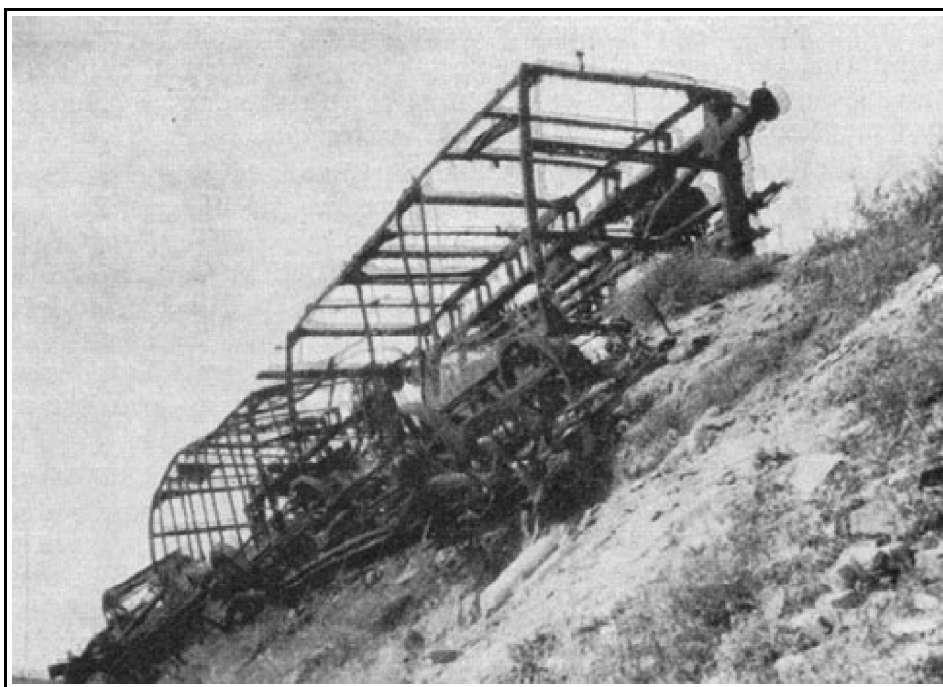
Sok lelkesedés az ilyen események után aligha maradhatott az emberekben. Pedig a neheze, a legsúlyosabb megpróbáltatások még hátra voltak...

A német hadvezetés és haditechnika megkísérelte a védekezést az alacsony támadások ellen. A mozdonyokat nem védhette meg páncélköpennyel a gépágyú és géppuska lövedékekkel szemben, de a személyzet, a mozdonyvezető és fűtő számára páncéllezte építettek be a mozdonyátor alá, hova lehúzódhattak a támadók lövedékei elől. A Sturm, Pfeil és hasonló harcias rejtneves katonai szállítmányok kísérésére pedig a léghárító-gépágyús kísérő kocsikat rendszeresítették, melyen ügyesen készített 10–12 cm-es betongyűrűvel körülvéve két vagy négycsövű léghárító ágyút helyeztek el. Az így felszerelt pórekocsiból „Flakkwagen”-ből 2, esetleg 3 is került egy szerelvénybe besorozva 25a többi kocsi közé, és adott védelmet az alacsony támadások ellen. A támadók megzavarása egyre inkább csak a földi elhárításra várt, a légtér az év végére teljesen az angolszászok uralma alá került.

Így zavartalanul ejthették le Sopronra december 6-án halált hozó terhüket a „szabadító”-nak becézett légierődök. Igazi Mikulás-napi „ajándék” volt, melynek során a GySEV soproni állomásának berendezéseit

78 darab 500 és 1000 kg-os bombával zúzták szét. Még a támadás előtt sikerült kimenekíteni egy az Iparügyi Minisztérium és más minisztériumok nyugatra készülő menekültekkel teli vonatját Fertőboz felé a balfi erdőbe, egy Steinbügel fedőneves német csapatszállító vonatot Harkakópháza felé, a szőlők alá. Több gőzben álló mozdony nem volt az állomáson, így több vonatot nem lehetett kimenekíteni.

A bombák becsapódásai nyomán a vágányzat 16 helyen felszakadt. A raktár, a műhely, a motorszín, fűtőház számos találatot kapott. A több hullámban támadó gépek körülbelül egy óra hosszat támadták a várost és az állomást, valamint más célpontokat. De a mentés az állomáson még a gépek eltávoztása után sokáig nem volt megkezdhető, mert a szétbombázott, itt-ott égő szerelvényekben lévő, valamint a raktár mellett felhalmozott 5 kocsirakomány lőszer még másnap is robbant. A GySEV igazgatósági épületét is találat érte a támadás során. Egy, az utcára esett légiakna kitepte az épület ablakait és ajtajait. Az egyik lakás cserépkályhája összedőlt, s az abból széthulló parázs felgyújtotta a lakás berendezését, s az elharapódzó tűz nyomán az épület egyharmada kiégett. Az épület óvóhelyére menekült vasutasok, lakók a második hullám után észrevették e tüzet, de az oltást csak a támadó repülőgépek eltávoztása után kezdhették meg. Ezért hatalmasodhatott el a tűz és éghetett le az első emelet is.

Kiégett teherkocsik roncsai a Kőszegi út mellett a vasúti töltésen.
Finta Béla felvétele

A helyreállítási munkákat a Sopron előtt megakadt hadiforgalom sürgette. ²⁶A munka irányítása az öreg „botos” Morvay Károly osztálymérnök feladata lett. A GySEV ideirányítható 54 pályamunkása csepp volt a tengerben, ezért 7-én reggelre a D. R. Bécsújhelyből a Todt szervezet alakulatait vezényelte Sopronba, kik már kitűnő gyakorlatra tettek szert hasonló munkák során, behozták a Fertőbozon állomászó 108-as vasúti rakodószázad két szakaszát, s még kb. 500 katona temette a bombatölcseket, egyengette a feltépett talajt, takarította a roncsokat. Majd 9-én megérkezett a magyar felépítményi század a vágányhelyreállítási szakmunka elvégzésére. Az elpusztult raktárban és rakterületen hatalmas árumennyiség volt felhalmozva,

amit a nyugatra menekítés helyett Sopronban kiraktak, ez is megsemmisült.

A város minden távbeszélő összeköttetése megszakadt, így a vasúti összeköttetések is csak küldőnccel voltak lebonyolíthatók. Csak harmadnapra sikerült Fertőboz felé helyreállítani a távbeszélővonalat, de az egy óra múlva ismét megszakadt. A vasúti eseménynapló szövege szerint azt, hogy véletlen vagy szabotázs miatt szakadt-e el a vezeték, nem lehetett megállapítani. A személyvonatok 8-án már a Kőszegi útig közelítették meg az állomást, bár ott néhány kocsi még mindig égett, s csak 9-én járhatott be az első vonat az állomás kocsironcsoktól megtisztított és helyreállított III. vágányára.

A fűtőház mellett a MÁV vágányrész is találatokat kapott, tehát a MÁV-nak az állomás mellett vezető vonalát is helyre kellett állítani. Ez a munka gyorsan megtörtént viszonylag, mert 10-én egy Győrből Wr. Neustadt rendeltetésű szerelvény Sopron–Magyarfalva–Sopron Déli útvonalon közlekedett, ugyanis az állomás ebenfurti oldalának vágányzata, váltói csak 10-én estére készültek el, így ezt a sürgős szerelvényt ezen a kerülő úton vitték. A IV. és V. vágány is nagyjából használható állapotba került, bár a laza földdel és salakkal betömött tölcsek fölött állandóan süllyedtek a vágányok, és azokat salakkal állandóan tömni kellett.

A kiűritési és hadiforgalom egyre nagyobb mértékben a GySEV és a MÁV észak-dunántúli vonalaira tömörült. A MÁV Igazgatóság forgalmi vezetői három sínautóval jöttek Sopronba és tárgyaltak a Budapest–Déli, a Szombathelyi Üzletvezetőség, a GySEV Igazgatóság, a vulkapordányi GySEV BTL vezetőivel a forgalom erre terelésének (Győr–Sopron–Ebenfurt és a Fertővidéki) és az átbocsátóképesség növelésének feltételeiről és lehetőségeiről. Ugyanis Hegyeshalom Sopronnal egyidőben kapott súlyos bombatámadást, így egyes szerelvényeket Győrből Fertőszentmiklós–Neusiedl am See-n át kellett kerülővel továbbítani.

A megnövekedő forgalom lebonyolítását nehezítette, hogy Sopronban a fűtőházban a vízházat ért bombatalálatok miatt nem volt víz, a rendelkezésre álló szén pedig kézzel kellett fellapátolni a mozdonyokra, hisz a villanyvezetékek kijávítása még nem készült el. A felvételi épületben sem volt villany, megsemmisült a személypénztár, utascarnok, raktárhivatal, s a győri oldalon a váltóórház.

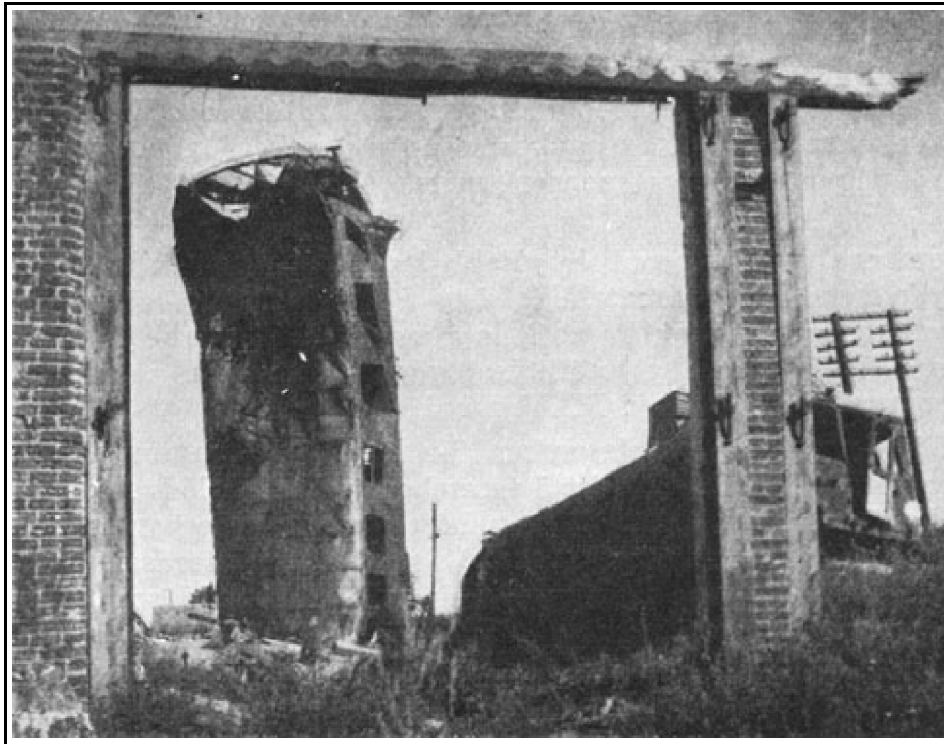
Lássuk, mit írt minderről a sajtó, mely a december 6-i számában még Szálasi nyilatkozatát hozta: „Az orosz ott áll meg, ahol a magyarság meg akarja állítani.” Csak december 9-én jelent meg a bombázás után a Soproni Hírlap. „Terrortámadás Sopron ellen” cím alatt néhány sorban tudósított a légitámadásról.

„Hét hullámban, 45 percen át bombázták főleg üzlet- és lakónegyedeit az angolszász terroristák. Terrortámadás volt!”

Valóban, üzlet- és lakónegyedek is kaptak a borzalmas támadásból, de a Várkerület üzletházait ért bombákat a Várkerület úttestének, a Bécs–Budapest 27. műút, a német közúti hadiforgalom városon át vívó szakaszának szánták. A légitámadás legfőbb célja a vasúti hadiforgalom megakasztása volt, amit Sopron és vele egyidőben Hegyeshalom bombázásával el is értek. Mire az állomás óriási lendülettel megindult helyreállítása megtörtént, a december 12-én Wien Ost-Bahnhofot és környékét ért bombázás ott zárta le a forgalom útját.

Érdemes áttekinteni a soproni fűtőháznak a légitámadás utáni géphelyzetét. A fűtőház állagában 33 GySEV, 2 idemenekített SzCSEV, 5 kölcsön DR és 4 kölcsön MÁV gép volt. Ebből a 46 mozdonyból már csak 24 gép maradt üzemképes, a többi a légitámadás és az alacsonyan támadó gépek lövedékei nyomán többé-kevésbé sérült. Így a megmaradt gépekre, de a személyzetre is egyre nagyobb feladat hárult. De a

német katonai vasúti irányító szerveknek is nagy gondot okozott a mozdonyhiány, egyre több német mozdonyt kellett az ezeken a vonalakon futó szállítmányok továbbítására irányítani. Az ekkora katonai forgalomra fel nem készült vasút forgalmi személyzetének kiegészítésére katonákat képeztek ki, elsősorban vonatfékezői szolgálatra, és kölcsön mozdony személyzetet vezényeltek ide. Erre a bombatámadás után egyre inkább szükség volt, mert a személyzet egy részének lakását bombakár érte, így érthetően megnőtt a beteglétszám, mely a felszabadulásig nem is apadt. Végül is katonai orvost és hadbíró is vezényeltek a GySEV-re. Ez azonban alig segített a helyzeten, a műszaki kár pótolhatatlan volt.

A 17-es motorkocsi hatalmas felkiáltó jelként mered az égre.
Finta Béla felvétele

A kárjelentés szerint Sopronban a december 6-iki bombatámadás során 3 kéttengelyes motor, az M 1. sínautóbusz, 2 kismotor, 12 GySEV személy-, 8 GySEV kalauz-, 22 GySEV teherkocsi, 114 egyéb kocsi, a 121. a 303. és a DR 75 403 mozdony, valamint jelentős felszerelés, épület és felépítmény pusztult el. Csak a vontatási kár 3 és fél millió pengő volt. Meghalt 13 vasutas is, közülük többen szolgálati helyükön.

[28](#)Ezek után alig akadt, aki lelkesedéssel olvashatta a Soproni Hírlap december 13-iki számának híré, mely szerint:

„A rettenetes hatású új magyar fegyverek el fogják dönteni a háborút. Lidérc a neve a legújabb fegyverünknek, melynek tömeges gyártását már meg is kezdték. A Lidérc nem téveszthető össze a nemrégiben bevetett azon másik borzasztó hatású fegyverünkkel, melyet honvédeink Szálasi röppentyűnek kereszteltek el.”

Szálasi Nyilaskeresztes Pártja a még uralma alatt lévő, fel nem szabadult országrészen szervezeteinek kiépítését a végső győzelem és az fegyverek sikerének hitében folytatta. Az 1944. évi Hivatalos Lap 24.

száma közölte, hogy a Hungarista Mozgalom vasutasaink számára is engedélyezett, az 1945. évi 1. szám pedig az Üzemi Tanács megalakulásáról értesítette a vasút személyzetét: „Megvalósult a Hungarista Munkaállam!” Tudatta egyúttal, hogy a tanácsot a párt egy hivatalnok pártvezetővel ellenőrizteti.

Az állomásokon és a palotában is fel-felhangzott a „Kitartás! Éljen Szálasi!” – köszöntés. Az örült téboly ekkor már Mathausen, Dachau vagy más haláltáborban pusztította el az egykori munkatársakat, kiket még július 5-én Sopron-Déli pályaudvaron a soproni gettó többi lakójával együtt vagoníroztak be.

A december 18-án Sopront ért újabb légitámadás során a GySEV pályaudvart ugyan nem érte bombatalálat, de a Pócsi-domb aljától kezdve a Lövérekig szórványosan hullottak bombák, s a marhapályaudvaron állt kocsironcsok eltávolítása, a MÁV-vonal helyreállítása egész éjjel tartott, s csak reggelre lett szabad a Sopron–Szombathelyi MÁV vonal.

A GySEV Igazgatóság a december 6-i légitámadás után az Evangélikus Teológia épületébe költözött, és itt 5 teremben összezsúfolódva folyt úgy-ahogy a munka. A tél pedig egyre növelte a nehézségeket a városban is, de még érezhetőbben a vasúton. Az egyre szaporodó forgalmi korlátozások ellenére egyre kevesebb lett a szén, s a bombázások, géphiányok és torlódások miatt időnként a celldömölki, majd a pamhageni vonalon egész vonatokat állítottak le.

A vasút 1945. januárjában már csaknem teljesen a hadiforgalom és a menekítés feladatát látta el, s egyre inkább a német vezetés lett itt is az irányító. A Feldeisenbahn, a Zugleitungok beosztottai egyre élesebben léptek fel vasutasainkkal szemben, így nemegyszer került sor a magyar vasúti személyzet és a németek között szóváltásra; 1945. február elején a soproni állomásokon megkezdte szolgálatát a német szolgálattevő is, de végig a vonalon ott ültek a forgalmi irodákban a német irányítók, kik ha tevélegesen nem is kapcsolódtak be a vonatok indításába, fogadásába, de a szerelvények futását ellenőrizték és előírták a vonatok továbbítási sorrendjét.

Február 12-én német irányítóink a „Pfeil” fedőnevű katonai szerelvények várható futásáról kaptak értesítést, német felvonulás készült az egyre összébb szoruló front felé, a Dunántúl közepe irányába. Ám a szövetségesek is értesülést szereztek a felvonulásról, mert február 15-én amerikai szőnyegbombázás érte Bécsújhelyt. Két napig állt a forgalom, közben Bécs környékét naponta bombázták az angolszászok.

Február közepétől éjjelenként fejünk felett döngtek a szovjet „Marinéri”-nek nevezett zavarórepülők, s hol itt, hol ott lobbant fel a szovjet „karácsonyfagyertyának” nevezett világító-rakéta fénye.

A már állandósult légitevékenység során az angolszászok február 21-én ismét bombázták Sopront. Ennek során bombázták a GySEV pályaudvart is. Bár csak 9 bomba esett az állomásra, a pontosan célra dobott bombák szétrombolták [29](#) az állomás Ebenfurth és Sopron Déli felé vezető kijáratí váltóit, összedöntötték a mozdónyszereldét, s hét mozdonyt tett használhatatlanná a támadás. Két bomba a mozdónyszerelde mellett a MÁV vágányát is feltépte. Ennél a bombázásnál csak néhány kocsí sérült meg, mert nem kocsikkal elfoglalt vágányrészekre estek a bombák, elpusztult azonban az áruraktár emeletes irodaépülete, s az alatta lévő óvóhelyen tűz ütött ki. Bizonyára sokáig emlékezetes lesz azok számára, akik látták azt a magyar katonák, ki a lámpakamrából az óvóhelyre befolyt égő petróleum lángjaival küzdve igyekezett onnan kimenekülni. Megsérült a 301., 112., 303., 304., 205., 121. számú GySEV mozdony, egy DR gép, ismét az M. 4 sz. motorkocsi. A többi elpusztult vontatási felszereléssel együtt 720 ezer pengő vontatási kár érte a vasutat.

A helyreállítás most már sokkal szervezettebben történt, mint decemberben. Még januárban Nagycenkre

telepítettek egy német felépítményi századot két magyar munkásszázaddal. Ezek feladata részben a szolnoki és debreceni MÁV műhely odamenekített felszerelésével a cukorgyári épületekben egy mozdonyjavító üzem vágányzatának és Nagycenk MÁV állomás bővítésének és fűtőházának építése volt. Távolsági feladatuk volt a bombázások okozta károk helyreállítása. A századok gyors mozgására egy, a szolnoki műhellyel együtt Nagycenkre érkezett MÁV mozdony szolgált. A német század technikai felkészültsége, a készletükben lévő sín-, és váltóanyag beépítése tette lehetővé, hogy a délután három órakor megkezdődött helyreállítás nyomán 23 órakor a IV., hajnali 3 órára a III. vágányra is bejárhattak a vonatok, a „hózentrógernek” becézett keresztezési vágányrészt, az állomás ebenfurti oldalának keresztezését helyreállították.

A front közeledtével a forgalom egyre erősebb, a szolgálat egyre nehezebb lett. Nyilasaink a számukra egyre szűkebb területre, környékünkre húzódtak. Csepreg mellől kiáltozott a magyar nyilas rádióállomás „csak azért is Budapest I.” jelmondatával, Kőszegtől Sopronkőhidáig minisztériumok, hadseregparancsnokságok, intézmények menekült részlegei telepedtek le. A HÉV vezérigazgatósága Nagycenk MÁV állomásán ültette fel főhadiszállását és idemenekített HÉV szerelvényeivel Sopron–Szombathely között gyorsvonalat közlekedtetett. Vasúton, gépkocsin, lovaskocsin, de még kerékpáron is tartott a népvándorlás Nyugat felé. A véres száju Összetartás is Sopronba költözött és a Színház utca 31. számú házban születtek borzalmas cikkei. A Sopronban megjelent első szám vezércikkének címe jellemző volt a lapra és a fasiszta örültek szellemére. „Meg kell ölni őket” címmel jelent meg a lap, a zsidóság még életben maradt részének megölésére buzdítva, és a gyilkosság jogosságát magyarázva.

Ebbe a torlódásokkal teli forgalomba kellett még beleillesztenie a vasútnak a répaszállítások vonatait is. Mégis, bár megkésve, de a petőházi cukorgyár februárra befejezte üzemét. Február 20-án szovjet repülők bombázták Petőházát, majd március 4-én minden eddiginél súlyosabb légitámadás érte Sopront, mely most szinte zsinóregyeniesen verte végig a vágóhídnál lévő hídtól Sopron Déli pályaudvar ágfalvai oldalának kijáratáig az összes vasúti berendezéseket. Bár a vágóhíd mellett lévő hidat nem érte találat, a hídnak szánt bombák a kórház szemészeti részét megrongálták, valamint darabokra tépték a város előtt légiriadó miatt feltartóztatott német bácskai lakosság lovasszekerekből álló karavánját, s lovak, emberek tetemét, kocsik, bútorok darabjait az útmenti fákra szórták. Sopron állomást valósággal felszántották a bombák. Itt 92 bombatölcseért számoltak össze, a MÁV berendezéseit 280 bombatalálat érte. A Déli pályaudvaron nyolc mozdony, két motorkocsi, több mint 200 vasúti kocsi, 4 000 vágányfolyóméter, a fűtőház, kereskedelmi és forgalmi berendezés pusztult 30 el 17 millió pengő értékben. Az állomást ért szőnyegbombázás méreteire a legjellemzőbb annak az igazgatósági bizottságnak a jelentése, mely az állomás bombázás utáni állapotát felülvizsgálta, és úgy intézkedett, hogy Sopron Déli pályaudvart egyelőre csak átmenőforgalomra állítsák helyre. Annál inkább volt indokolt ez a megállapítás, mert az itt tárolt pályafenntartási anyag, amivel a helyreállítást megkezdhatték volna, jórészt megsemmisült.

A GySEV pályaudvaráról a nagyriadó és a légitámadás közti időben az ott állott mozdonyok közül a 111., 11., 16., 17., 15., 306., 55., 241. és 57. 403 számú mozdonyokat Harkakópháza (ma Magyarfalva) felé kimenekítették. Egy részüket Bük–Porpácon át Eszterházára hozták és állították be a forgalomba, a 306-os GySEV és két DR mozdonyt pedig a német irányítók az állomás helyreállításánál dolgozó anyagvonatok mozgására rendelték. Sopron állomás győri oldalát a hatalmas pusztítás miatt csak 9-ére hozták annyira rendbe, hogy ott vonatok tudtak közlekedetni. Addig a személyforgalmat úgy bonyolították le, hogy a személyvonatok a Kurucdomb alatti bevágásban lévő 52. sz. őrházig, Ebenfurth felől pedig a városon kívül lévő 56. számú őrházig közlekedtek és onnan indultak.

Az állomások helyreállítási munkái a légitámadás után azonnal megkezdődtek. Sopron GySEV állomáson március 5-én 2 000 ember dolgozott a vágányok helyreállításán is. Az idehozott nagyszámú katonai és vasúti munkaerővel lehetővé vált március 9-én az első vonat átbocsátása; először egy Szombathely felől Ebenfurth felé irányított bauxittal rakott szerelvény haladt át, majd ezt követte egy olajjal rakott tartályvonat, majd bár akadozva, megindulhatott 5 napi kényszerszünet után ismét a forgalom.

A GySEV állomás forgalma a bombázás okozta károk ideiglenes helyreállítása után még növekedett. A Szombathely–Bécsújhely közötti forgalmat is Sopron GySEV-en keresztül kellett lebonyolítani, mert a Sopron-marhapályaudvart ért bombatámadás egyben a Sopron Déli pályaudvarig vezető vonalat is felszántotta és azt a háború alatt többé nem is állították helyre. Itt a pályatesten valóban bombatölcsér bombatölcsért ért. A német szállításvezetőség a szombathelyi vonalon Sopron felé közeledő vonatokat Harkakópháza állomástól a kőszegi vonalon Sopron GySEV-re járatta be, majd továbbították a két pályaudvar közötti összekötő vonalon Sopron Déli-re és onnan tovább Bécsújhely felé.

Amint láttuk, a március 4-i légitámadás katonai célját elérte, mert a vasúti forgalom Sopron csomóponton keresztül öt napig megakadt, s az állomások átbocsátóképessége is csökkent. Az ideiglenesen helyreállított vágányokon a vonatok csak lépésben közlekedtek, a vízvétel ideje a vízállomási berendezések elpusztulásával igen megnyúlt, ami miatt állandósultak az engedélyre várások és a torlódások Sopron előtt minden ide vezető vonalon.

Ennek kísérője volt az a hatalmas anyagi kár, mely nemcsak a vasutat, de a vasút környékén a polgári lakosságot sújtotta.

A GySEV állomásán a korábbi sérülések miatt már leállított mozdonyok mellett megsérült a 115. és 123 sz. GySEV és a 75. 748 sz. DR. mozdony. Ismét megsérült a négytengelyes M 4., valamint a kéttengelyes M 11. és 15. GySEV motorkocsi, és ugyanekkor elpusztult teljesen az M 17. sz. motorkocsi. Ez a támadáskor egy korábban keletkezett bombatölcsérbe csapódott, fejtetőre állt, és még a felszabadulás után is sokáig felkiáltójelként emlékeztetett a március 4-i angolszász bombatámadásra. Elpusztult 6 személy-, 8 kalauz- és 46 teherkocsi, valamint a fordítókörong és a szénfelvonó, annyi más forgalmi és vontatási berendezéssel együtt.

Ettől kezdve a forgalmi személyzet az állomásépület romjaiban talált csak ³¹munkahelyet és a szabad ég lett a fűtőház fedele. Az egykor oly büszke német légierő gépeit már alig lehetett látni. A magyar légierőknek a nagycenki repülőtérré települt egységei még közben elzúgtak alacsonyan szállva a vasút felett, amint a Rába előtt előnyomuló szovjet csapatok bombázására repültek. A levegő korlátlan urai lettek a szövetségesek gépei. Az alacsonyan támadó gépek ellen a mozdonyátor acélfallal erősített része sem védett már, a gépágyúk lövedéke egy alkalommal egy kilőtt mozdony kerekén áthatolva még a sínzálat is átütötte. Így március 18-án az egyik Sopronba bejáró német vonat mozdonyvezetője is hiába bújt a védőfal mögé. Még Sopron előtt alacsonyan támadó repülőgépek támadták meg a vonatot. A mozdonyvezető meghalt, és a súlyosan sebesült fűtő hozta be az állomásra a vonatot, s itt már a mentők vették le a gépről. Ugyanekkor a nyílt vonal egy másik pontján egy ukrán munkásalakulattal rakott vonatot zsákmányolt német repülőgépekkel támadtak meg, s mire a vonathoz csatolt légvédelmi ágyús kocsik tüzérei észrevették, hogy mi is történt, a támadás 32 fiatal ember életét ontotta ki. Ezzel egyidőben Sopron Déli pályaudvaron a gépfegyveres és gépágyús alacsony támadás után egy kilőtt mozdony és 1 halott, 4 sebesült jelezte a támadás nyomát.

Március 20-án megszűnt a rendes személyforgalom, hisz a felszabadító szovjet csapatok ekkor már Sárvárt

is elérték, 25-én pedig már Pápáról menekültek előlük a németek. Március 26-án még elindítottak Sopronból Győrbe egy személyvonatot. Szerelvénye szerencsésen vissza is érkezett, bár Győrben induláskor közlekedésről hallatszott már a front ágyútüze. A személyvonat után még kijött Győr GySEV-ről az utolsó tehervonat 140 tengellyel és három mozdonnyal, de ekkor már belőttek a városba a szovjet ágyúk. Ez a vonat hozta ki az állomás-személyzet egy részének holmijaival és a családtagokkal elfoglalt kocsikat, valamint a vasúti szertár anyagát is. Elérte a GySEV vonalát a front, a szovjet hadsereg.

A forgalom ekkor már csak egyirányú volt és a vonatok forgalmát már jóformán senki sem irányította. Menekülőkkel, katonai és polgári árukkal rakott, magyar és német vonatok előbb őrház-, majd láttávolságra követték egymást. Ebben a Nyugat felé kigyózó kocsisorban Csornán 27-én több kocsit felgyújtottak az alacsonyan támadók foszforos lövedékei, még jobban növelve a zűrzavart.

Érthető, hogy a vonatkísérők ekkor már nem jelentkeztek szolgálatra. Beteget jelentettek, vagy eltűntek, csak a forgalmi szolgálattevők, váltóőrök szolgáltak tovább és a német irányító szervek erőlködtek, hogy lehetőleg minden útban lévő vonatot kimenthessenek még az országból. A németek idegessége egyre nőtt. 28-án Eszterházát bombázták, este 8 óra körül, majd éjjel ismét kisebb légitámadás érte a várost. A német fasiszták vasúti alakulatai után robbantó különítmény semmisítette meg a GySEV állomás víztornyát és a győri oldal 12 váltóját, valamint a torlódás miatt már Sopron előtt a vonalon maradt szerelvények mozdonyait és kocsijainak nagy részét. Ezek a német és hozzájuk csatlakozott magyar nyilas alakulatok derekban robbantották szét a nyílt vonal sínuszait, levegőbe röpítették hídjainkat az összes megtalált mozdony kazánját és hengereit.

Csak roncs, rom és pusztulás maradt a visszavonuló fasiszták után...

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. rész

32 Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. rész

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. rész / Salzburg térítőpüspökei

Salzburg térítőpüspökei

A passauai közjáték után térjünk vissza Pannonia első püspökéhez, Theodoricushoz. Az első, amit tisztáznunk kell, milyen jogkörrel, mekkora területre, kiknek a megtérítésére küldték ide. E tekintetben nagyon megoszlanak a vélemények.

A zavart itt is elsősorban a „Conversio” okozza, már a címe is megtévesztő (Conversio... Carantanorum). Szerzője szerint Nagy Károly 798-ban Arnot a szlávok megtérítésére utasítja.²¹⁴⁽¹⁴⁾ A következő évben Arno és Gerold dux Theodoricust „Sclavinia”-ba kísérték,²¹⁵⁽¹⁵⁾ kifejezetten a szlávokhoz. Harmadik utódját már egyenesen „Osbalduis episcopus Sclavorum”-nak²¹⁶⁽¹⁶⁾ nevezi a forrás, – ami több kutatót

feljogosít arra, hogy elődeit is így nevezze.

A „Conversio” szerzője tehát különös módon nem tud, vagy nem akar tudni az avarokról. Adatai az avarokra nézve valóban lesújtók. A „Conversio” úgy tudja s több ízben elismételgeti, hogy a frankok a „hunokat elűzték Pannoniából”,²¹⁷⁽¹⁷⁾ illetve már 796-ban annyira megtizedelték őket, hogy csak itt-ott maradt belőlük valami a szlávokhoz vegyülve.²¹⁸⁽¹⁸⁾ Sőt azt állítja, hogy a Rába–Balaton és Dráva közti „Pannonia Inferiort” 796-ban, amikor Arno püspök e terület fölött jogkörét átvette, már „Sclavinia”-nak²¹⁹⁽¹⁹⁾ nevezték volna stb.

Nehéz lenne hamarjában eldönteni, mi vezette itt a névtelent. A legvalószínűbb még az, hogy – épp úgy, mint a közigazgatási és egyházi felosztás terén – saját korának tényleges néprajzi viszonyait vetíti vissza a 8–9. század fordulójára.²²⁰⁽²⁰⁾ Támogatták ebben az írott forrásoknak a régebbi Pannonia Inferior-ra vonatkozó híradásai, amelyek az utóbbi tartományban már 828 előtt valóban mindig döntő többségben szláv, illetve kevés avarral vegyes szláv lakosságot ³³emlegetnek. Ezen túlmenően a szlávok előtérbe helyezése a Methóddal folytatott vitának is egyenes következménye volt.

A vitáinak ezek a frank hódítás korai szakaszára vonatkozó etnikai adatai szöges ellentmondásban vannak az egykorú karoling forrásokkal. A különböző birodalmi évkönyvek 782–822 között Pannonia (Superior), illetve „Avaria” lakosait kizárólag avar vagy hun néven említik és nagyon is világosan megkülönböztetik őket a Duna fölött vagy a Dráva mentén lakó szlávoktól.²²¹⁽²¹⁾ „Avaria”-nak nevezik a Dunántúlt az oklevelek is.²²²⁽²²⁾ Gerold comes Pannonia Superiorban 826-ban az „avar-limes” praefectura, az Avaria-nak teljesen megfelelő „Hunaland” pedig még 843-ban a verduni szerződésben is szerepel.²²³⁽²³⁾

Ami az egyházi térítés célját illeti, még világosabb a helyzet. Alcuin 796-tól kezdve az avarok megtérítésére biztatja Arnot és Paulinust, további leveleiben is mindig csak a hunokat vagy avarokat említi. 798-ban valamennyi levelében „Avaria”-ba akarja küldeni Arnot, 799-ban a hunok lázadásáról váltanak levelet stb.

Nem vitás a karoling források alapján sem, hogy a 820-as évek végétől kezdve a Dunántúlon az etnikai túlsúly rohamosan a szlávok javára tolódott el, azonban sem a források, még kevésbé a régészeti leletek nem jogosíthatják fel a kutatást arra, hogy ezt a folyamatot már a 8. század végére a „Conversio”-ban lefektetett módon befejezett tényként könyvelje el.

Az etnikai kérdés objektív szemlélete Theodoricus küldetésének alapfeltétele. Afelől ugyanis a „Conversio” nem hagy kétséget – bárhogyan is nevezi a tartományt s a rajta megtérített népet –, hogy Theodoricus működésének központja a mai Dunántúlon volt. Nehezen eloszlatható zavart okozott mégis azzal, amikor (címével egybehangzóan) azt írta, hogy Arno ebben a Sclaviniában átadta Theodoricusnak „a karantánok országát” és annak nyugati (nyilvánvalóan déli), Dráva körüli határát.²²⁴⁽²⁴⁾ Ebből a megjelölésből ugyanis nagy területű, Salzburg alá rendelt Karantán-Pannon vándorpüspökségre következett a kutatás.²²⁵⁽²⁵⁾

Váczy Péter – amikor kitűnő munkájában utána nézett a különböző salzburgi névjegyzékekben Theodoricus és a Conversiotól említett utódai nevének – Theodoricus-Deodericus szinonímáját meg is találta az „ordo episcoporum carentane regionis” jegyzékben „Dietricus chori ep.” alakban.²²⁶⁽²⁶⁾ Ezzel a Karantán-Pannon ³⁴püspökség létét a Conversio szellemében sikerült alátámasztania. A helyzet azonban szerinte sem ilyen egyszerű. Váczy ugyanis rámutat arra, hogy a salzburgi confraternitatis könyvében összeállított „Ordo chori episcoporum Carentane regionis” nem sorolja fel valamennyi salzburgi segédpüspök nevét, viszont olyanokat is ismer, akiket a salzburgi térítőmunka „legHITELESEBB forrása” a „Conversio” hallgatással mellőz. Feltűnt az is neki, hogy a „Conversio” Theodoricus előtt csupán Modestust említi, mint carantaniai chorepiscopust, ezzel szemben a Liber confraternitatum Modestust egyáltalán nem említi, míg ugyanakkor

Dietricus elődjeként három chorepiscopusról is tud (Salomon, Engilfrid és Alaricus).²²⁷⁽²⁷⁾

A kérdést még tovább bonyolítja, hogy a „Conversio” határozott állítása szerint²²⁸⁽²⁸⁾ (a vitairat keletkezéséig, tehát 871-ig) Modestus halála után a salzburgi egyház egyáltalán nem küldött többé püspököket Karantániába csak presbitereket. Modestus viszont még Vergilius püspök (767–784) alatt működött, tehát egy évszázaddal korábban.

A két „karantán” püspöklista között valójában még nagyobb a különbség, Theodoricus-Dietricus-on kívül nincs egyetlen összevethető név sem bennük. A „Conversio” Theodoricus utódaként Hottot (Ottó), majd Osbaldot említi. Működésük korát is pontosan meghatározza, az előbbiét Adalram (821–836), az utóbbiét Liupram (836–859) és Adalwin (859–873) érsekek korára.²²⁹⁽²⁹⁾ Ez idő után viszont Salzburg Method fellépése miatt nem tudott püspököt küldeni keleti tartományába.

A probléma megoldása az, hogy a két listának nincs köze egymáshoz. Már Váczynek feltűnt, hogy a Theodoricussal azonosított Dietricus utóda Kotapertus (Godapert) a 10. században élt Karintiában,²³⁰⁽³⁰⁾ de a két név között hiatust sejtett. – Valójában a karantán püspökök salzburgi listája mindenestől 10–11. századi. Szomszédos névsorai²³¹⁽³¹⁾ közül az uralkodóké I. Ottótól – III. Henrikig terjed (megemlítve Stephanus rex magyar királyt s feleségét Kysla reginat is), a regensburgi, passauai és freisingi püspöklisták egytől-egyig 10–11. századi neveket tartalmaznak. Kivétel csupán a salzburgi egyházfőnök névsora, amely viszont Szent Ruperttől egészen a 12. századig terjed.

Mindebből világos, hogy Theodoricus nem azonos a 10–11. századi névalakban feljegyzett Dietricus-sal, hogy Theodoricusnak Modestus nem volt elődje, mivel mindkettő máshol működött, hogy Theodoricus utódainak helyes listáját a „Conversio” őrizte meg s végül, hogy Modestus tényleges utódai a 10. században felújított karinthiai püspöki székhelyen a Salamontól Dietrichen át Godapertig feljegyzett egyházfők. – Ezzel pedig Theodoricus közös Karantán-Pannon püspökségének elképzelése nem tartható többé. Theodoricust annak kell tekintenünk, ami volt: Pannonia Superior térítő püspökének.

A fentiekben át eljutottunk a Cundpald-kehellyel eltemetett püspök azonosításának végállomásához. A kehely feltételezett tulajdonosát immár csak a „Conversio”-ból ismert salzburgi segédpüspökök közt kereshetjük. A salzburgi püspök-listákban, a különböző nyugati nekrológiákban Theodoricust és Hottot nem említik, nyilván mindketten tartományukban hunytak el. Utóduk nevét a „Confraternitates Augiensis” a carantaniából származó presbiterek közt őrizte meg³⁵ „Osbaldus eps.” alakban,²³²⁽³²⁾ ebből azonban legfeljebb Osbald származására következtethetünk, vagy arra, hogy korábban carantaniai presbiter volt, s korántsem arra, hogy működési területe is Karantania lett volna.

A két utóbbi püspökkel különben sincs dolgunk. Hottot ugyanis Adalram 823 után nevezte ki Theodoricus utódjává, az ő utóda Osbald viszont csak Liupram (836–58) alatt lett püspök,²³³⁽³³⁾ tehát Hotto legkevesebb 13–15 évi működött. A 829–30-ban Passaunak átengedett Rábán túli területen következőképpen sem őt, sem utódját nem temethették el.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. rész / Pannonia utolsó avar kagánjai

Pannonia utolsó avar kagánjai

Kiket térített Theodoricus? A „Conversio” szerint a szlávokat és avarokat. Ezt J. Cibulka úgy módosítja,

hogy csak a szlávokat, mivel az avarok nem is akartak megtérni.²³⁴⁽³⁴⁾ A hasonló vélekedésekkel szemben tényként szögezhetjük le, hogy a salzburgi misszió első sikereit éppen az avarság uralkodó köreiben aratta.

Az avar háborúk záróakkordjaként 803 augusztusában a pannóniai avarok hűbéres fejedelme, a tudun, ünnepélyesen hódolt Nagy Károly előtt Regensburgban.²³⁵⁽³⁵⁾ A 796-ban megkeresztelt, de később lázadóvá vált tudun utódja nyilván a frankok bizalmi embere volt, s már korábban megkeresztelkedhetett. Későbbi megkereszteléséről ugyanis nem tudunk, ugyanakkor méltóságneve (a karoling évkönyvekben és okiratokban szokásos torzított alakban)²³⁶⁽³⁶⁾ „Cotani” a salzburgi „Liber confraternitatum recentior” fejedelmi listáján közvetlenül III. Tassilo és fia Theodo után szerepel,²³⁷⁽³⁷⁾ következésképpen a 800 körüli években. Arról nem lehet szó, hogy a salzburgi lista tudunja azonos a 796-ban politikai számításból Achenben megkeresztelt tudunnal, akit néhány hónappal később – hitehagyóvá és árulóvá válván – a frankok meggyilkoltak.

Két évvel később, 805-ben már arról értesülünk, hogy az avarok legfőbb méltóságai is felvették a keresztséget. A kagán a keresztségben a Theodorus nevet kapta. Hogy milyen alkalomból keresztelheték meg, arra még visszatérünk, hogy Pannoniában és nyilván Theodoricus által, az majdnem kétségtelen abból, hogy már keresztényként ment a császári udvarba.

A még ugyanabban az évben elhalálozott Theodorus pogány utódját 805. szeptember 21-én – a salzburgi egyházban ebben az időben divatos ószövetségi névre:²³⁸⁽³⁸⁾ Ábrahámra kereszteli a Fischa folyócska mellett, (minden bizonnyal) ³⁶Theodoricus püspök. Olyan nagy esemény volt ez, hogy a salzburgi és regensburgi évkönyvek egyaránt feljegyezték.²³⁹⁽³⁹⁾ Kutatásunk döntő kérdése, hogy kik voltak ezek a Theodorus, illetve Ábrahám nevű kagánok, honnan kerültek Pannoniába s miért csak 805-ben keresztelkedtek meg.

Nincs a későavar történetben még egy adat, amelyet annyiféle képpen s annyira elfogultan ítélték volna meg, mint a kagánokra vonatkozó 805. évi feljegyzést. A szóbanforgó hely arról értesít,²⁴⁰⁽⁴⁰⁾ hogy 805 legelején a capcanus, a hunok fejedelme *népe* szorult helyzetétől indítatva (propter necessitatem populi sui) Achenbe ment a császárhoz, s arra hivatkozván, hogy korábbi szálláshelyeiken (in pristinis sedibus) a szlávok támadása miatt nem tudnak megmaradni, letelepülési helyet kért. A császár a Theodorus nevű keresztény fejedelem kérését meghallgatva, népének Sabaria és Carnuntum közt ad lakóhelyet, őt magát pedig megajándékozva bocsátja el.

A történeti irodalom szinte egységesen egyetért abban, hogy: 1. a megjelölt terület volt az „utolsó” zárt avar „rezervátum”, 2. ezeket az avar „maradékokat” a dunántúli szlávok zaklatásai miatt telepíti „egybe” a császár, 3. tehát a „Conversioval” egyetértésben, legkésőbb 805-ig a Rábától keletre eső Dunántúlon már mindenütt döntő többségben szlávok éltek.²⁴¹⁽⁴¹⁾ Egyedül a régészeti irodalomban merültek fel legutóbb olyan vélemények, hogy a forrásban nem pannóniai, hanem Alsó-Ausztriából vagy Dél-Szlovákia területéről menekülő avarokról lehet szó.²⁴²⁽⁴²⁾

A kérdés megoldása – szerintem – a hivatkozott szövegben, folytatásában, elsősorban azonban Theodorus és Ábrahám rangjában rejlik. Nézzük először az utóbbit!

Ha az avar birodalmat nem tekintjük szervezetlen káosznak, hanem törökös-mongolos nomád államszervezetnek – már pedig, mint alább meglátjuk, egészen biztosan az volt –, akkor a sokat idézett hely igazi jelentőségét könnyű megértenünk. Minden nomád állam, így az avar is, törzsekből állott, amelyek törzsszövetséget alkottak. Általában a birodalom gazdasági és stratégiai központjában helyezkedett el az

uralkodó népe. Az egyes néprészek és vezetőik viszonylagos önállóságot élveztek.²⁴³⁽⁴³⁾

A késői avar birodalom élén 782-ben, amikor a karoling politika látókörébe bekerült, két nagy fejedelem állott: a *kagán* és a *jugurru* – nyilván a szakrális nagykirály és a hadvezér (v. ö. a magyar kündü és gyula méltósággal stb.). A nyugati források ³⁷*principes Hunorum*-nak jelzik őket.²⁴⁴⁽⁴⁴⁾ A kagán török eredetű méltóságnév. A nagy török nomád birodalmakban a türköknél, újuguroknál, kazároknál a nagyfejedelem címe.²⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Felsége mindezen népeknél és az avaroknál is a fejedelem asszony a katun.²⁴⁶⁽⁴⁶⁾ A jugurru az újgur juγuš méltóság névvel vethető össze.²⁴⁷⁽⁴⁷⁾

A 795–96. évi belháborúban a két méltóság egymás ellen fordult és életét veszítette. Míg azonban a kagáni méltóságot ismét betöltötték, addig a jugurrurol nem hallunk többé. A *kagán*, (a forrásokban: princeps Hunorum, rex Avarorum, caganus rex princeps) és felesége a *katun*²⁴⁸⁽⁴⁸⁾ (regina) székhelyére (Hunorum regia, regia cagani) először s utoljára 796-ban jutnak el a frank seregek. Ez a székhely a Dunától keletre, valahol a Tiszához közel feküdt, – nyilván a kagán népének szállásterületén.

Az avar birodalom nyugati felének ura a *tudun* volt.²⁴⁹⁽⁴⁹⁾ Alacsonyabb rangjára nézve a karoling források nem hagynak kétséget (regulus, unius ex primoribus Hunorum, vagy területe után: princeps Pannoniae). Méltósága körülbelül megfelelt a magyar horkának, ország része is hasonló, hatalma alá a Dunántúl (és a Kisalföld vagy a Dráva–Száva közének egy része is) tartozott.

Az avar birodalom keleti felének, valószínűleg a Tiszántúl és a Dél-Alföld részfejedelmének, a *tarcan*-nak említésével csak a 796 évi alföldi hadjárat során találhozunk.²⁵⁰⁽⁵⁰⁾ A tarkhán előkelőivel szintén hódolt Pippin előtt. Gyakori, török eredetű méltóságnév (tarḡan v. ö. a magyar tárkány-nyal). Rangjának frank megjelölése (ex primatibus) megfelel a nomád birodalmakban betöltött alacsonyabb „alkirály, alvezér” méltóságának.²⁵¹⁽⁵¹⁾ Érdekes és fontos, hogy a Tisza-vidéket hódoltató bolgár kánság helyi képviselője, Omurtag egyik felirata szerint a Küviár nemzetségbeli Onegaban szintén a tarkhán méltóságot viselte.²⁵²⁽⁵²⁾ Bolgár tarkhán volt-e avagy a bolgároknak behódolt avar, nem tudjuk. Annál fontosabb a forrás útmutatása a hagyományos helyi méltóság megőrzésére.

A fentiekből láthatjuk, hogy a színes etnikai mozaikokból, különböző törzsekből álló avar birodalom méltóságai – pontosan ugyanúgy, mint más nomád birodalmakban – kisebb-nagyobb népek és meghatározott szállásterületük felett uralkodtak. Ez alól maga a kagán sem volt kivétel.²⁵³⁽⁵³⁾

³⁸Mindezek ismeretében forduljunk ismét a 805. évi adathoz. A forrás első (805 eleji feljegyzésre támaszkodó) fele Theodorust capcanus-nak nevezi, második (805 végi) felében, továbbá egykorú salzburgi és regensburgi feljegyzésekben Ábrahámról több ízben mint caganus-ról esik szó. A két méltóságnévet több kutató nem tartja azonosnak.²⁵⁴⁽⁵⁴⁾ Alföldi András szerint Theodorus eredeti rangja kapkan volt, s csak miután vazallus lett, kapta volna meg a frank udvartól a kagán tisztséget.²⁵⁵⁽⁵⁵⁾

A ráánkmaradt kéziratokban azonban nem ilyen határozott a különbség. Több kézirat Theodorust is caganus, capanus-nak írja, míg mások Ábrahámot is capcanus, capanus-nak nevezik, – mintegy ezzel is alátámasztva azt az alig vitatható tény, hogy itt *ugyanazon méltóságban* egymást követő személyekről van szó. Másrészt frank rangemelésről alig lehet szó, mivel – mint alább arra visszatérünk – Ábrahám már mint megválasztott *kagán* küldi egyik főnemesét a császárhoz megerősítés végett.

A két méltóság feltétlen különbsége tehát a szöveg értelme és a kéziratok alapján nem igazolható, már csak azért sem, mivel avar kapkán méltóságról sem korábban, sem később nem esik szó. De ha az ellenkezője lenne igaz, a helyzeten az sem sokat változtatna. A kapkán szó második tagja a kán (qan) ugyanis a kagán

szinonímája.²⁵⁶⁽⁵⁶⁾ Lehet, hogy a török népeknél eleinte kisebb méltóságot jelzett,²⁵⁷⁽⁵⁷⁾ a nagy nomádbirodalomban azonban mindig a főméltóságot jelöli. Az uralkodót jelentő qayan – qan alakpár a törökben gyakran jelzővel fordul elő pl. tabyač qayan – tabyač qan vagy tüpük qayan – tüpük qan,²⁵⁸⁽⁵⁸⁾ de ezekben az esetekben mindig ugyanazt a méltóságot jelzi. Az avar fejedelmek címében²⁵⁹⁽⁵⁹⁾ feltételezhetünk egy qap qayan – qap qan alakpárt (v. ö. katun – kagatun).²⁶⁰⁽⁶⁰⁾

Bármelyik magyarázat is a helyes, kétségtelen, hogy a 805. évi adat Theodorusa az avarság nagyfejedelme volt, amire latin megjelölése a *princeps Hunorum* ³⁹egyértelműen rávilágít. A kagánról viszont a 797–805 közötti karoling források egyszer sem emlékeznek meg. A frankoktól megszállt Pannonia avarjainak vezetője 795–803 között mindig a tudun a *princeps Pannoniae* volt.

Kagán-kapkán rangú fejedelem tehát korábban a meghódított Dunántúlon nem élt. Magából a forrásból is világos, hogy idegenből jött, hiszen letelepülésre alkalmas földet kért és kapott a császártól. Váratlan halála után a vele érkezett előkelők (optimates) a nomádbirodalomban, így az avar birodalomban is „régén szokásos módon” (priscum eorum ritum) választották meg utódját.²⁶¹⁽⁶¹⁾ Ezután az uralkodó méltósága elismerését kérte a nyugati császártól, éppen úgy, ahogyan a keleti nomádok kagánjai – noha már ténylegesen viselték a kagáni címet – elismerést nyertek a kínai császártól.²⁶²⁽⁶²⁾ 805-ben pontosan ez történt: Ábrahám kagán, megkeresztelkedése ellenében, investitúrát kapott a császártól.

Mint mondtam, 797–805 között a császár előtt egyetlen kagán sem hódolt. Az itt kifejtettek legfontosabb bizonyítéka tehát az lenne, ha 805 után egyszerre találkoznánk a frankoknak alávetett kagánnal és tudunnal. És valóban, 811 novemberében Pannoniából avar követség érkezik Achenbe. Vezetője a vitatott értelmezésű, kétségtelenül rontott alakban ránkmaradt „canizauci” méltóság,²⁶³⁽⁶³⁾ aki azonban nevében – szerintem – a kán méltóságot viseli. Ennek megfelelő méltósága latin megjelölése: „princeps Avar(or)um”. – vele megy tovább a tudun és más méltóságok (et tudun et alii primores).²⁶⁴⁽⁶⁴⁾

Mindezzel, azt hiszem, sikerült valószínűsíteni, hogy 804–805-ben a kagán és kísérete a birodalom határain kívülről költözött be Pannoniába. Megkeresztelkedésével és meghódolásával visszanyerte a pannóniai tudunok feletti főhatalmat. Letelepítése azonban nem érintette a Dunántúl jelentős részeit ekkor még birtokló tudunok országrészét.

Láttuk, hogy az avar kagánok székhelye a nyugati források egybehangzó állítása szerint a Duna–Tisza közén, a Tiszához közel feküdt. Ezt a vidéket 796 után nem háborgatták többé a frankok. Az alföldi avarok bizánci és bolgár források szerint még közel egy évtizedig megőrizték függetlenségüket, mégpedig a kagán²⁶⁵⁽⁶⁵⁾ (és a tarkhán) vezetése alatt.

A kagán és kísérete menekülésének okát a forrás megjelöli: „propter infestationem Sclavorum”. Ezt a helyet a szlávok „folytonos zaklatásaival”, „szorongatásaival”, „üldözésével”, „háborgatásával”, „állandó támadásával” vagy az avarokkal való „viszálykodásaival” szokták fordítani, – természetesen mindenkor a dunántúli szlávokra gondolva. Az infestatio azonban egyes számban szerepel, ezért felfoghatjuk a jelentésébe belefoglalt egyetlen ellenséges támadásnak, betörésnek, előnyomulásnak is. Ez az ellenséges támadás a kagánt és népét csak a Tisza-vidéken érthette, mivel székhelye, szállásterülete ott volt.

A Tisza-vidéki avarságot 804–805 táján valóban végzetes támadás sújtotta. Krum bolgár kán zavarosban halászó hadjáratát a haladó avar birodalom ⁴⁰alföldi részei ellen a kutatás általában éppen 804-re vagy 805-re teszi.²⁶⁶⁽⁶⁶⁾ Még érdekesebbek ebben az összefüggésben azok a feltételezések, amelyek szerint Krumot éppen a Tisza-vidéki avaroknak alávetett szlávok lázadása emeli hatalomra.²⁶⁷⁽⁶⁷⁾ A frank annales,

ez esetben biztosan az avar szóhasználat nyomán, Sclavi-nak nevezi a támadókat, ami az ebben a korban már elszlávósodott bolgárokra is ráillik, de természetesen egyúttal azt is jelentheti, hogy a dél-alföldi szlávok a bolgárok mellé álltak a hadjáratban,²⁶⁸⁽⁶⁸⁾ avagy a „bolgár” sereget éppenséggel szláv harcosok és felkelők alkották. A dologban nem is az elnevezés a lényeg, hanem az, hogy a Tisza-vidéket sújtó más ellenséges támadásról a IX. század elején nem tudunk.

A szláv-bolgár támadás az adott körülmények között az avarokra nézve nyilván rosszabb volt, mint a frank uralom. Krum kirabolta az avarokat (különösen az avar díszöveket kedvelték a bolgárok)²⁶⁹⁽⁶⁹⁾ a férfi lakosságból pedig katonákat szedett a bolgár-bizánci háborúhoz.²⁷⁰⁽⁷⁰⁾ A kagán uralmának véget vetett, a területet a bolgár uralom alatt tarkhán kormányozta.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé, hogy a Tisza-vidék utolsó avar kagánja a támadással egyidőben, előkelőivel és kíséretével együtt frank területre menekült,²⁷¹⁽⁷¹⁾ ahol a tudunk, ha vazallus viszonyban is, de legalább megmaradhatott népe élén. Károly – mint láttuk – befogadta a kagánt és övéit. Meghódolásuk előfeltétele a kagán megkeresztelkedése volt, „Theodorus” már keresztényként megy Achenba. Halála után utódja is azonnal keresztvíz alá ⁴¹hajtja fejét (tehát Theodorus optimates-ai még pogányok voltak!), ezzel biztosítja saját méltóságát és főhatalmát a pannóniai avarok fölött.

A császár még Achenben kijelöli a kagán és kísérete települési területét. Megtehetette. 791-ben az általa személyesen vezetett sereg pusztította el, égette fel, néptelenítette el a Carnuntum és Sabaria közt fekvő nyugati avar végeket.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. rész / Theodoricus és Petőháza

Theodoricus és Petőháza

A 805. évi annales adat azoknak az avaroknak a letelepüléséről szól, akiknek területén Petőháza fekszik. Északi és déli határát maga a forrás határozza meg. Nyugati határát valószínűleg a Fischa folyócska, amelyben Ábrahámot megkeresztelték, de mindenesetre a Török Gyulától Sopronköhidán feltárt frank-kori avar temető (IX. század első fele)²⁷²⁽⁷²⁾, a keletit a Csorna melletti Dörben talált teljesen hasonló sírok²⁷³⁽⁷³⁾ alapján határozhatjuk jelen ismereteink szerint meg. Lehet, hogy sajátos véletlen, lehet, hogy nem, de ennek a területnek éppen földrajzi s egyben közlekedési csomópontjában fekszik Petőháza. Hogy Petőházán és környékén a IX. század elején avar település és temetők voltak, azt már láttuk. Közlekedési és földrajzi energiája alapján nincs tehát kizárva, hogy Ábrahám kagán székhelye éppen itt feküdt.

Mivel a korai középkori keresztény térítés íratlan szabályai szerint először lehetőleg mindig a fejedelmet, a fejedelem családját és környezetét kellett megkeresztelni²⁷⁴⁽⁷⁴⁾ s ezzel példát mutatni, feudális nyomást gyakorolni a köznépre, mi sem valószínűbb, mint az, hogy az avarok között működő salzburgi Theodoricus püspöknek szintén a kagáni székhely volt az egyház központja.

A 799-ben az avarok közé jött Theodoricus sikeresen működött. A salzburgi egyház minden bizonnyal az ő térítő tevékenysége révén sorolhatja először a keresztény dux-ok közé az avarok tudóját. Az ő névtelen műve lehetett az Achenbe készülő Theodorus kagán megkeresztelése, hiszen a kagán korábban épp úgy kívül élt a pannóniai egyházi térítő tevékenység hatósugarán, mint vele érkezett előkelői. Az ő művének kell tekintenünk Ábrahám megkeresztelését is, amelyről biztosan tudjuk, hogy színhelye Pannónia volt.

Mindezen adatok birtokában Theodoricust az avarok püspökének, episcopus Avarorumnak tarthatjuk, s ha következtetéseink nem tévednek, benne kell látnunk a VIII. századi salzburgi eredetű Cundpald-kehely tulajdonosát. A 820-as években bekövetkezett halála után, feltevésem szerint, a Cundspald-kehely Theodoricus püspököt kísérte el utolsó nyugvóhelyére, a kései avar kagánok székhelyén emelt fatemplomba ástott sírjába.

Megjegyzés. Kéziratom lezárása után értesültem arról, hogy 1964 májusában Váczy Péter előadásban foglalkozott az avarok elleni frank hadjáratokkal és a dunántúli frank uralommal. A jelzett időben (1964. március 26–június 26 között) külföldön tartózkodtam s emiatt eredményeiről – sajnos – nincs tudomásom.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében

42 Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében

A barokk korszak Sopron építészetének egyik legérdekesebb, legjelentősebb szakasza. A kor építészeti emlékei – a megmaradt egyházi és világi épületek – a magyar barokk művészet értékes alkotásai. Sopron barokk művészetének legjellegzetesebb emlékei közé tartoznak a városi lakóházak: főúri családok, patríciusok és polgárok lakóépületei.

Sopron barokk lakóházaival közel öt évtizede foglalkoznak az építészettörténészek. A lakóházakat jórészt több ízben felmérték, az ezzel kapcsolatos anyagot közzétették. A „Sopron és környéke műemlékei” című műemléki topográfián kívül számos tanulmány foglalkozik a lakóházak történetével, leírásával, értékelésével.

Az eddigi feldolgozások igen értékes anyagot szolgáltatnak, megítélésünk szerint azonban mind ez ideig nem történt meg ennek a gazdag anyagnak átfogó seregszemléje a mai építészetszemlélet alapján, amely az épületek történetén, leírásán, egyedi értékelésén kívül az épületeket rendszerbe foglalná koruk, elhelyezésük, a beépítési adottságok, a különböző igények kielégítése, az ebből folyó alaprajzi, felépítésbeli jellegzetességük, formai sajátosságuk stb. szerint.¹⁽⁷⁵⁾

E tanulmány célja, hogy – részben a közzétett gazdag adatanyag felhasználásával, részben további felmérésekkel és kutatásokkal – ezekre a tényezőkre is rámutasson, Sopron barokk épületeit a fenti szempontok szerint bizonyos rendszerbe foglalja, s ezzel lehetőséget adjon az épületek architektúrájának kialakítására, fejlődésére, kölcsönhatásokra vonatkozó vizsgálatokra, ill. megállapításokra. Ezek a célkitűzések szabják meg a tanulmány felépítését, amelynek első részében feleletet kívánunk adni arra, milyen igények, adottságok mellett, minő körülmények között épültek Sopron barokk lakóházai, milyen tényezők, befolyások alakították alaprajzi elrendezésüket, formai kialakításukat stb. – A második részben a lakóépületek építészeti alakítását elemezzük s annak leglényegesebb vonásait igyekszünk összefoglalni. – A harmadik – befejező – részben a soproni barokk lakóházak feldolgozásának és értékelésének néhány fontos szempontját emeljük ki.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit?

Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit?

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA

A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA

A barokk lakóházak kialakulásának és jellemző vonásainak vizsgálatával kapcsolatban elsősorban az építetű rétegek gazdasági helyzetének alakulását, sajátos életformáját és az ezzel meghatározott lakáskultúrájának jellegzetes vonásait kell összefoglalnunk. Mindenekelőtt azonban a vizsgált kort megelőző századok lakáskultúrájával kapcsolatban is ki kell emelnünk néhány jellemző ténytet, amelynek ismerete megkönnyíti a barokk lakóházak fejlődésének megértését.

Az 1676-os tűzvészben a középkori Sopron elpusztult, így a XIII–XVI. század lakóházairól, a kor sajátos lakáskultúrájáról a töredékesen fennmaradt építészeti emlékek mellett csupán helytörténeti adatokból, korabeli leírásokból alkothatunk képet. Az emlékek és adatok azt bizonyítják, hogy a város [43](#) lakosságát alkotó rétegek (patríciusok, középpolgárság, plebejusok) anyagi ereje, társadalmi állása, foglalkozása (kereskedelem, ipar, szőlőtermelés) és kultúrája a várfalak közötti sűrűn lakott település lakóházainak differenciált formáit hozta létre.[2\(76\)](#) A lakóházak kialakításának fő jellemvonása elsősorban a célszerűség, a mindennapi élet és a foglalkozás által megkövetelt helyiségek megfelelő elhelyezése volt. A XVII–XVIII. század folyamán a város lakosságának összetételében döntő jelentőségű változás ment végbe. A török támadások veszélye, a megye területén egyre romló közbiztonság sokakat vonzott a jól megerősített szabad királyi városba. Az ellenreformáció megerősödése és az ebből folyó vallási üldözések hatására jelentős számban kerestek menedéket Sopronban Ausztria nyugati tartományaiból is. Az újonnan letelepült lakossággal a feudális birtokkal rendelkező főúri családok, gazdag nemesek száma jelentősen megnőtt a városban.[3\(77\)](#) Ez a változás természetesen az építetők számbeli arányában és igényeiben is sajátos tagozódást, ill. gazdagodást eredményezett. A változás hatással volt a város középkori eredetű, formájában sokrétű, lényegében homogén polgári lakáskultúrájának fejlődésére is. A XVII–XVIII. század folyamán Sopronban az építetők nagyjából az alábbiak szerint csoportosíthatók és jellemezhetők:

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA / a) Főúri családok

a) Főúri családok

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a feudális főnemesség, a főúri családok építési igényének kielégítése határozta meg alapvetően a város építészeti arculatának kialakulását. Ezt a jelenséget elsősorban a majorgazdálkodás elterjedésével, a főnemesi rétegek gazdasági erejének megerősödésével magyarázhatjuk.[4\(78\)](#) A letelepedő főúri családok szoros kapcsolatban álltak az abszolutisztikus bécsi udvarral, s ez a személyi kapcsolat mind politikai, mind kulturális és művészeti síkon a fejlődő barokk udvari kultúra közvetlen hatásának érvényesülését eredményezte. A hatást a soproni országgyűlések alkalmából a királyi udvar közvetlenül is erősítette. Távolsági területekkel fenntartott személyi, gazdasági

és kulturális kapcsolatok folytán a nemesség a város életében, társadalmi megmozdulásaiban egyformán meghatározó szerepet nyert.⁵⁽⁷⁹⁾ A városban élő főnemesi családok (Esterházy, Széchenyi stb. családok), jelentős szerepet kaptak az ország politikai életében, az abszolutisztikus monarchia kiépítésében. A XVII–XVIII. század irodalmi, színházi és zenei életének központjában ugyanezek a családok álltak. Életformájukat szükségszerűen a reprezentáció jellemezte és ez határozta meg lakáskultúrájukat, a lakás kialakításával és formálásával szemben támasztott igényeiket is. A középkori Sopron lakóházaival összevetve, az új feladatok az épület szűkebben vett gyakorlati rendeltetése mellett e rendeltetés eszmei mozzanatában is változást jelentettek. A különbség elsősorban a főúri réteg barokk lakásainak sajátos, differenciált helyiségiigényében mutatható ki.⁶⁽⁸⁰⁾ A főnemesség sok embert mozgató politikai tevékenysége, kulturális élete a lakóház szobái számának és méreteinek ⁴⁴növekedését, nagyobb termek létesítését is indokolta. Megnőtt a kiszolgáló személyzet száma, ezzel a gazdasági helyiségek (konyha, kamra) és istállók, kocsiszínek jelentősége. A feudális életfelfogásnak megfelelő reprezentálás, a tulajdonos személyi hatalmát és gazdagságát központba állító és minden másnak fölérendelő gondolkodásmódra jellemző térigény mellett a tömeg és térkapcsolás, a felületformálás és a részleteképzés sajátos elveinek alkalmazását követelte meg. Ezeket az igényeket elégítették ki a XVII. században kialakult magyar barokk kastélytípusok mellett a nemesség városi palotái és lakóháza is. (Legfontosabb főúri építetők: az Esterházy család, Széchenyi család, báró Schilson, Auersperg grófnő, Starhemberg grófnő, Caraffa grófnő, Festetics Károly stb.) A feudális rétegek számbeli és gazdasági megerősödése Sopronban szinte egyidőben jelentkezett a barokk európai elterjedésével. Ennek a két tényezőnek együttes hatása a barokk gondolatvilágának, kompozíciós eszközeinek és formanyelvének gyors elterjedését és egyben magas színvonalát eredményezte a város szellemi életében és művészetében. Mivel azonban a feudális rétegek megerősödése nem belső fejlődés eredménye, hanem külső hatásra jött létre, az új barokk életforma kialakulása és elterjedése a középkori Sopron városi életével és kultúrájával szemben bizonyos fokú törést jelentett. A város életét a XVII. század közepéig a racionálisabb polgári életmód és a feudális barokk életforma éles ellentéte jellemezte;⁷⁽⁸¹⁾ a két életforma huzamosabb érintkezése s nem utolsósorban az ellenreformáció megerősödése, amely Sopronban csupán az 1670-es években – több évtizeddel az udvari barokk kultúra kibontakozása után – jelentkezett döntő érvénnyel, a város többi rétegeinek életfelfogására és életformájára is hatást gyakorolt és mindenek előtt külsőségek átvételét jelentette. Mindez elsősorban a város patrícius rétegének barokk-kori kultúrájában mutatható ki.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA / b) Patrícius családok

b) Patrícius családok

A város patrícius rétege – nagyobb részben nemes – már a középkorban döntő gazdasági és politikai erőt képviselt Sopronban. Gazdasági erejének alapján szőlőtulajdona és a kereskedelemben elfoglalt jelentős szerepe volt. A 18. század közép-európai eseményei a kereskedelmi kapcsolatok meggyengüléséhez, s ennek folytán a szőlőtermelés visszaeséséhez vezettek, a soproni ipar korszerű, manufaktúrális fejlődését pedig a Habsburg monarchia gyarmatosító politikája hátráltatta. A patrícius réteg a város életében mégis hosszabb ideig fontos tényező maradt.⁸⁽⁸²⁾ (Hochholzer, Artner, Dobner családok.) Utazásainak tapasztalatai és élményei, anyagi ereje és széleskörű tájékozottsága alakították ki azt a sajátos kultúrát, amelyet a főúri életformához való közeledés is jelentősen befolyásolt. Ezek a tényezők határozták meg a

patríciusok lakáskultúrájának jellegzetességeit, a barokk korban épült lakóházainak formálását.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA / c) Kézműiparral foglalkozó iparosréteg – a külvárosban élő paraszti réteg

c) Kézműiparral foglalkozó iparosréteg – a külvárosban élő paraszti réteg

Bár a város jellemző középosztályainak gazdasági ereje jelentősen kisebb volt, lakóházainak kialakításával igyekeztek a főúri és a patrícius réteg lakóházépítését követni, természetesen kisebb igényeik, ill. lehetőségeik mellett.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / A VÁROS ÉPÍTETŐ RÉTEGEINEK GAZDASÁGI EREJE, ÉLETFORMÁJA, LAKÁSKULTÚRÁJA / d) A város plebejus rétege

45d) A város plebejus rétege

A szám szerint legnagyobb jelentőségű plebejus réteg (napszámosok, majorosok, cselédek) bérlakásokban lakott, így önálló építési igénnyel csak ritkán lépett fel.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / ÉPÍTÉSZETI HAGYOMÁNYOK, ÉPÍTÉSZETI HATÁSOK

ÉPÍTÉSZETI HAGYOMÁNYOK, ÉPÍTÉSZETI HATÁSOK

A barokk építészeti formálás elterjedésével kapcsolatban röviden meg kell világítanunk az új stílusirányzat kapcsolatát a megelőző századok építészeti hagyományaival. Ugyanakkor meg kell vizsgálnunk a város építészetében érvényesülő külső hatásokat is. Vizsgálatunk nem lehet teljes, mivel az 1676-os tűzvészben elpusztult a város középkori építészetének legtöbb világi emléke. A várost érő építészeti hatások összefoglalásánál az erre vonatkozó helytörténeti adatok hiánya is akadályozza kellően megalapozott összefüggések feltárását.

Sopron városképe az 1676-os tűzvészig a döntően középkori város jellegzetes vonásait tükrözte.⁹⁽⁸³⁾ A lakóépületek kialakítása a korabeli – s minden bizonnyal hiteles – városábrázolások tanúsága szerint a gótika jegyeit viselte magán. A fennmaradt egyházi épületek és az elmúlt években feltárt világi emlékek azt bizonyítják, hogy Sopronban a XVII. századig fokozatosan fejlődő gótikus építészet alakult ki. Ez az építészet formálásában német igazodású, lényegében jellegzetesen helyi építészet volt, amely fejlett soproni építőkultúráról és jelentős helyi mesterek működéséről tanúskodik.¹⁰⁽⁸⁴⁾ A művészeti irányzatok fejlődésében a barokk kialakulását megelőző reneszánsz építészeti emlékei hiányoznak a város képéből. Nagyon fontos, hogy a soproni barokk építészet kialakulásának ezt a kellően fel nem tárt oldalát valamivel részletesebben elemezzük. Vizsgálatainkban nem mellőzhető az általános európai művészettörténet néhány jellegzetes vonására, valamint a XV. század végének és a XVI. század elejének néhány jellegzetes helytörténeti adatára való hivatkozás.

Olaszországban a reneszánsz művészet – humanisztikus tartalmának kifejezéséhez – a görög-római művészethez nyúlt vissza formaeszközként. Európa többi országának művészete a kor kialakuló humanisztikus életérzését hosszabb ideig a későgótika formáival is ki tudta fejezni. Az Olaszországból kiinduló új művészeti irányzat hatását ezekben az országokban helyi tényezők, gazdasági adottságok és építészeti hagyományok nagy mértékben befolyásolták; a reneszánsz csak kevés helyen jutott el az új formálás művészi elveinek megértéséhez, tudatos alkalmazásához és vívmányainak továbbfejlesztéséhez. A XVI. század utolsó éveiben, a reneszánsz késői periódusának – a manierizmusnak – akademizmusával szembe forduló építészgeneráció munkásságának hatására Olaszországban megindult a barokk építészet fejlődése. Franciaországban az egyre erősödő abszolutizmus igényei gyorsították a barokk elterjedését és fejlődését. Németországba és Ausztriába több irányból, részben az olasz barokk közvetlen hatásaként, részben francia közvetítéssel jutott el az új stílusirányzat. Olaszországban a barokk művészet a reneszánsz legfejlettebb vívmányaira támaszkodott. Európa többi országának építészete kevés – olasz értelemben vett tipikus – alkotást hozott létre, a kevés emlék legtöbbje közvetlen olasz hatásra, olasz mesterek munkássága nyomán jött létre. Ezeken a területeken a barokk művészet sajátos, alapvetésében későgót – a reneszánsz hatását csak külső jegyeiben mutató – helyi építészeti formálást váltott fel.

46 Kiemeltük, hogy a reneszánsz építészeti formálásának nem maradt emléke Sopronban, bár a XVII. század első éveinek fellendülő építő tevékenységéről megbízható adataink vannak. Jogosnak látszik ezért az a feltevésünk, hogy Sopron építészetében – így a lakóházak építészeti alakításában is – a későgót formálásmódot a XVII. század közepén közvetlenül a barokk építészet első, korai periódusa váltotta fel.

Sopron barokk épületeit elemezve mégis szembetűnő, hogy a fennmaradt korabarokk lakóházak a reneszánsz, ezen belül pedig az olasz reneszánsz formálásának sajátos jegyeit érvényesítik. Ez a jelenség legtipikusabban a lakóházak udvarainak loggiás architektúrájában jelentkezik, de a korabarokk lakóházak homlokzatainak aránya és felépítése, a homlokzatok reneszánsz ízű plasztikája szintén erre a hatásra utal. Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy ezek a jellemző vonások nem helyi reneszánsz formálási mód továbbélését, hanem szomszédos építészeti kultúrák reneszánsz ízű korabarokk építészetének közvetlen hatását bizonyítják. A feltevés helyességét vagy helytelenségét a város teljes barokk épületállományának gondos építészeti átkutatása döntheti el teljes bizonyossággal.

A reneszánsz vívmányai barokk formában való jelentkezésének jelentőségét a XVII. századi Sopronnak kultúrtörténete és építészete között kimutatható analógia segítségével támasztjuk alá. A humanizmus, a reneszánsz korának tipikus ideológiai iránya Sopronban a XVII. század elején Lackner Kristóf közéleti és irodalmi munkásságának hatására terjedt el széles körben. Lackner humanisztikus eszméi mégsem a reneszánsz ideológiájának irányzataihoz kapcsolódnak közvetlenül. Lackner gondolatvilágának alapja a humanizmus, de humanizmusának kifejlődésére és tartalmára már a barokk első teoretikusainak munkássága nyomja rá a bélyegét.¹¹⁽⁸⁵⁾ A humanizmus eszméi barokk formákban terjedtek el Sopronban; a barokk építészet megjelenése analóg módon a reneszánsz vívmányainak elterjedését, jellemző formáinak és művészi eszközeinek általános felhasználását jelentették a város építészetében.

Kísérjük meg ezek után arra a kérdésre feleletet adni, milyen építészeti előképek és közvetlen építészeti hatások alapján indult meg a barokk építészet Sopronban. Vizsgálatunkat az egyes barokk lakóházak formai alakításának összehasonlítására alapozhatjuk; feltevéseinket helytörténeti adatok támasztják alá.

Feltételezésünk alapján két fő hatást különböztethetünk meg a soproni barokk kialakulásában. Sopron legrégebbi barokk lakóépületei, amelyek formájukat változatlanul (pl. Szt. György u. 22. sz.) vagy kisebb-nagyobb átalakításokkal (Szt. György u. 7. sz.) megtartották, közvetlen olasz hatásról tanúskodnak.

Magyarország a XVI. század végén, a XVII. század elején élénk kereskedelmi kapcsolatban állt Olaszországgal. A kereskedelemben a feudális főúri családok mellett a városok polgárai is kivették a részüket. A fennálló gazdasági kapcsolatok alapján valószínűnek látszik, hogy a kor olasz kultúrája, a kialakuló korabarrokk olasz építészet közvetlen hatást gyakorolhatott a kereskedelemben érdekelt Sopron építészetére is. Olasz építőmesterek vagy Olaszországban járt mesterek munkásságát Sopronban nem kapcsolhatjuk egyetlen barokk lakóház építéséhez sem, de az építtetők olaszországi kapcsolatairól a város története több adatot is megőrzött. Így tudjuk, hogy az előbb kiemelt házak egyikének, a Szt. György u. 7. sz. épületnek az építtetője, Vittnyédi István, a Velence [47](#)felé irányuló marhakereskedelemben vezető szerepet játszó Zrínyi és Nádasdy család tanácsadója és ügyvédje volt.[12\(86\)](#)

A feltételezett közvetlen olasz hatás mellett sokkal inkább érvényesülhetett az osztrák és délnémet építészet hatása. A Németországból, Ausztriából, Sziléziából Sopronba menekült főurak, nemesek, iparosok és kereskedők helyi építészetük formaigényét hozták magukkal. Ezt az igényt az Ausztriával, Németországgal és Csehországgal gazdasági kapcsolatban álló város polgárainak élményei és tapasztalatai is erősítették. Figyelemre méltó, hogy a Sopronban megtelepült kőművesmesterek legtöbbje német származású volt.[13\(87\)](#) Az 1661-ben alakult kőműves és kőfaragó céh a bécsújhelyi céhből szakadt le, szoros kapcsolatát az osztrák barokk építészettel, ill. a bécsi építészeti műhelyekkel állandóan fenntartotta.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / ÉPÍTŐMESTEREK, ÉPÍTŐCÉH A BAROKK SOPRONBAN¹⁴

ÉPÍTŐMESTEREK, ÉPÍTŐCÉH A BAROKK SOPRONBAN¹⁴⁽⁸⁸⁾

A céhek tagjairól és azok munkásságáról csak a megmaradt polgári lajstromok és céhkönyvek tájékoztatnak. A megtelepedő kőművesek és kőfaragók neveit ismerjük, arra azonban csak ritkán adnak felvilágosítást adataink, hogy az egyes mesterek mely barokk lakóházak építésében vettek részt.

Hiányos adatainkból érdekes néhány nevet kiemelni. A Beloianisz tér 7. sz. ház épületplasztikájának alkotója Krausz Mátyás, jelentős soproni kőfaragó család tagja volt. A régi városháza kőfaragó munkájában Unger János kapott vezető szerepet. Pontosabb adataink csak a klasszicizáló későbarokk lakóházainak építőiről vannak. – Trost György építőmester a (Lenin krt. 67. sz. ház építőmestere) Egerből származott. Neumayer Lőrinc passauai volt (építészeti fejlődésére az ebben az időben Passauban dolgozó Hefe munkássága is hatást gyakorolhatott)[15\(89\)](#); alkotásai közül a Színház u. 34. sz. ház mellett a cseh származású, Ausztriában tanult Ringer Józseffel együtt épített evangélikus templomot ismerjük.

Ahhoz, hogy a soproni barokk lakóházépítésről teljes képet kapjunk – az egyes lakóházak építési történetének feltárásával kapcsolatban – az építészek, építőmesterek, vezető kőművesek és kőfaragók munkásságát tisztáznunk kell.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / HELYI ÉPÍTŐANYAGOK

HELYI ÉPÍTŐANYAGOK

A barokk építészet formálásában hagyományos anyagokra és hagyományos épületszerkezetekre támaszkodott. Érvényes ez a soproni barokk lakóépületekre is, amelyek lényegében a már középkorban

felhasznált helyi építőanyagokból a középkorban alkalmazott építési technológiával épültek. A legjelentősebb és legtipikusabb helyi építőanyag a fertőrákosi kőfejtőből termelt, jól alakítható, könnyen formálható, a város klimatikus viszonyainak jól ellenálló mészkő maradt. Ebből készült a felmenő falszerkezetek legnagyobb része, igényesebb lakóházak épületplasztikája.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Milyen adottságok alakították ki a soproni barokk lakóházak jellegzetességeit? / KÖZÉPKORI ÉPÜLETEK, KÖZÉPKORI TELEKOSZTÁS

48 KÖZÉPKORI ÉPÜLETEK, KÖZÉPKORI TELEKOSZTÁS

A barokk korban Sopronban a telkek beépítése lényegében megőrizte a középkori jelleget. Adataink azt bizonyítják, hogy az 1676-os tűzvészt követő újjáépítés során az utcavonal megváltoztatására, a telekhatárok áthelyezésére a legkritikább esetben került sor, bár a barokk lakóházak építése során a középkori város kis telkeit több helyen összevonták (Új u. 9. sz.).

A barokk lakóházépítés a középkori épületek megmaradt falszerkezeteit sokszor felhasználta, de a középkori épületek ablaknyílásait, a födémek szintjét a legkritikább esetben vette figyelembe. A barokk épületek falaiban feltárt középkori ablakmaradványok legtöbbször nincsenek kapcsolatban a barokk ablakosztatással. – A középkori bejárat helyét a barokk lakóházak kapualjában felfedezett gótikus kapurészletek tanúsága szerint legtöbbször megtartották (Templom u. 7. sz., Kolostor u. 3. sz., Szt. György u. 3. sz. stb.).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai

A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRÉSZEK SOPRONBAN

JELLEGZETES BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRÉSZEK SOPRONBAN

A barokk lakóházak jellemző vonásainak vizsgálatát a jellegzetesen barokk beépítésű városrészek leírásával kezdjük. A beépítési mód legtöbbször meghatározza a lakóházak belső szervezésének jellemvonásait, de hatással van az épületek tömegének és arányainak kialakítására is.

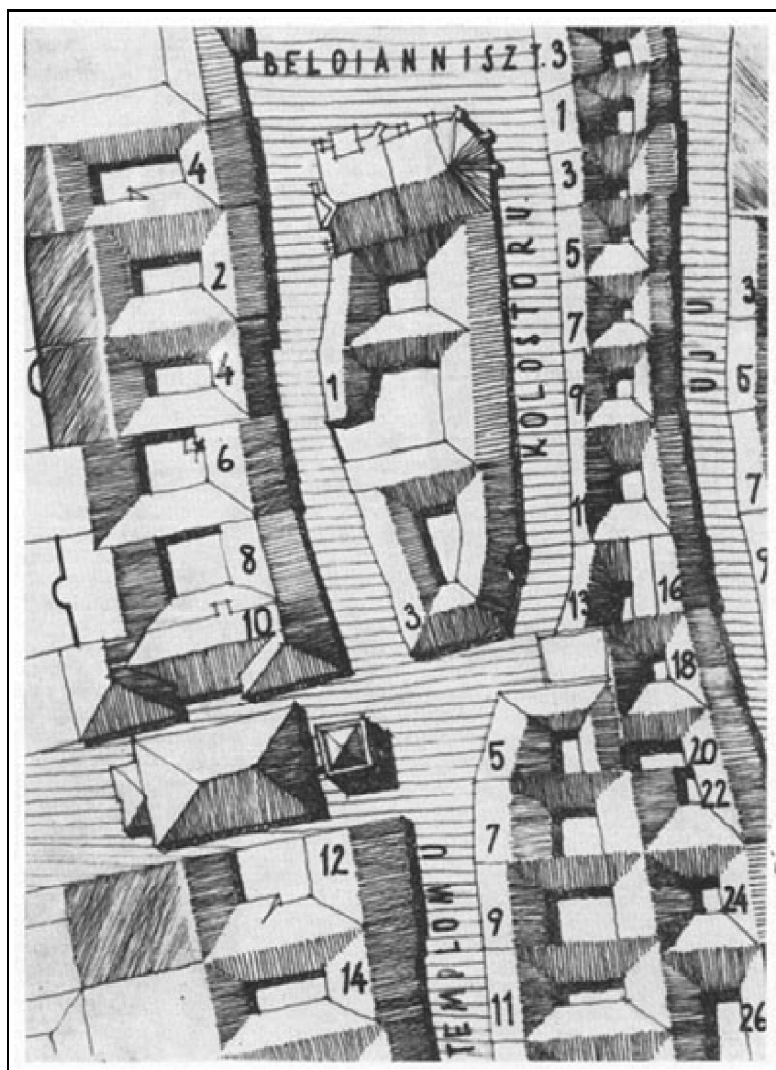
Az egyes telkek barokk beépítését az ismertetett társadalmi és gazdasági adottságok mellett a középkori épületmaradványok, a középkori telekosztás határozta meg. A soproni városi lakóházak már a középkorban kivétel nélkül zárt sorban épültek, a házak eresze vonala az utca hossztengelyével volt párhuzamos. Ezt – a magyar városi lakóházépítészetre jellemző vonást – a soproni barokk lakóházépítészetben is megtaláljuk. Az utcai szárnyak kétmenetese, az udvari szárnyak általában egy menettel épültek meg.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES

BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRESZEEK SOPRONBAN / a) A belváros

a) A belváros

A belváros sűrű telekosztása mellett igen sűrűn beépített. Nagyobb léptékű telekosztást a Templom utca, a Beloianisz tér északi és a Szt. György utca déli oldalán találunk. A várfalig húzódó telkek mélységi mérete 45–50–60 m körül mozog. Az utcai frontok hosszúsága nem mutat nagy ingadozást, az átlagos telekszélesség 18–24 m (pl. Templom u. 2. sz. 24×45 ; Templom u. 4. sz. 21×45 ; Templom u. 6. sz. 19×44 ; Templom u. 12. sz. 21×56 ; Szt. György u. 7. sz. 24×48 stb.). Ezeknek a telkeknek a négy oldalról körülépített belső udvar határozza meg a beépítését. A szintek száma általában kettő; a Beloianisz tér északi épületei (6–7–8. sz.) és a Templom utca egyes lakóházai (22–12. sz.) háromszintesek, a Szt. György utcában pedig négyszintes beépítéssel is találkozunk (1–3. sz.). A Szt. György utca és Új utca által határolt tömb telekosztása igen változatos; az Új utcára néző telkek jelentősen kisebb méretűek, jellegzetes szélességi méretük általában nem haladja meg a 20 m-t (az Új u. 9. sz. ház szélessége ennél több, kb. 24 m, amely minden bizonnyal két középkori épület összevonásaként jött létre. Ezt bizonyítja, hogy nemcsak kapualjában, hanem egyik utcai szobája falából is középkori bejáratra utaló ülőfülkék töredékei kerültek elő). A legkisebb utcafront (11. sz.) hosszúsága csupán 9,5 m. A telkek mélységi mérete 16 m (13. sz.) és 25 m között mozog. A rendkívül kis belső udvarok (átlagos méret 4–8 m körül) keleti oldalát általában a Szt. György utca felől határos épületek alkotják. A telkek nagyobb része L alakban épült be (11–19. sz.), megtaláljuk azonban a négy oldalról körülépített udvar típusát (21. sz.) is. A 13. sz. háznak csupán a szomszéd házakkal határolt igen kis udvara van. A tömb Szt. György utca felé néző 50 telkei hossz- és szélességi méretükben sokszorosan meghaladják az Új utca felé néző telkek méreteit. Ezen az oldalon szinte kivétel nélkül négy oldalról körülépített udvarok köré szervezték az épületeket (12–16. és 22. sz.). A tömb barokk lakóházai kevés kivétellel (22. sz.) kétszintesek. Az Új utca, Kolostor utca, ill. Templom utca határolta tömb északi részének beépítése sajátos formát mutat. A tömb itt 25–26 m szélességre szűkül, a két utcát átfogó épületszárnyak rendkívül kis udvarokat fognak közre (Kolostor u. 1. sz., Új u. 4. sz.-tól Kolostor u. 11. sz.-ig, Új u. 14. sz.). A déli rész Új utcai oldalának telekméretei valamivel kisebbek, mint a Templom utca felé néző telkéké. Az utcai frontok mérete itt is 15 m körül mozog, a beépítés kivétel nélkül U alakú, a kis udvarokat az udvari szárny, ill. a szomszédos épület tűzfala határolja. A szintek száma az északi részen változó (kétszintesek a Beloianisz tér 3., Kolostor u. 1–3. és 11. sz.; háromszintesek a Kolostor u. 5–7. és 9. sz. házak), a tömb déli része kivétel nélkül kétszintes beépítésű. A lakóházépítő tevékenység a barokk korban a most vázolt területen indult meg először, de a várfalon belüli nagyon sűrű beépítés nem biztosíthatott elegendő lakóhelyet az egyre gyarapodó népességnek.

1. ÁBRA: Részlet a város belső magjának barokk beépítéséből

A Templom utca nyugati oldalának nagyobb léptékű telkei lehetővé teszik a három oldalról (Templom u. 6. sz., 8. sz., 12. sz.), ill. négy oldalról körülépített belső udvaros beépítést (Templom u. 4. sz., 2. sz.). Az Új utca keleti oldalának telekosztása sűrűbb, a telkek mélységi méretei kisebbek; jellegzetes beépítési módja az U alakú beépítés (Új u. 20. sz.) és az L alakú beépítés (Új u. 20. sz.). Az Új utca 16. sz. telek méretei nem tették lehetővé udvari beépítést. Az Új utca és Kolostor utca közötti tömb északi részét belsőudvaros, a tömbön átnyúló, kéthomlokzatos épületek alkotják (Beloianisz tér 1. sz., 3. sz., Kolostor u. 1., 3. sz.).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRESZEEK SOPRONBAN / b) A belvárost körülölő utcagyűrű („Várkerület”)

b) A belvárost körülölő utcagyűrű („Várkerület”)

Az 1750-es években a háborúk és ostromok közvetlen veszélye megszűnik, a lakásépítő tevékenység a külső és belső várfal közötti területen is nagyobb méreteket ölt. A várfalhoz tapadó telkek beépítése általában ideiglenes, a kialakuló körút (Lenin körút – Színház utca – Széchenyi tér) külső oldala több barokk lakóépülettel gazdagodik. A Lenin körút kelet-nyugati tengelyű szakaszának északi oldalán a belvároshoz hasonló sűrű beépítés jellemző. A 12–18 m széles telkek hosszirányban jelentős méretűek, északi oldaluk az Ikva vonalát követi. A szélesebb telkek (9–13. és 25. sz.) barokk lakóházait négy oldalról körülépített udvar, a kevésbé széles telkeket pedig az U (17. és 29. sz.), ill. L (19. sz.) alakú beépítés jellemzi. A külső keleti oldal telekarányai nyugat-keleti irányban elnyújtottak, szélességi méreteik változóak, a rövid utcai fronttal rendelkező telkek (47. és 57. sz.) U alakú beépítésével szemben a 39. sz. és a 67. sz. házak 21–24,5 m-es szélessége tágas belső udvar körülépítését tette lehetővé. Hasonló beépítés jellemzi a körút külső keleti szakaszát is (Petőfi tér 6. sz.). A Színház utca és Ógabona tér által határolt igen keskeny (11,5–21 m széles) tömb csupán a későbarokk megjelenésével kezd beépülni, udvar nélkül (10. sz.) vagy egészen kis méretű belső udvarral megoldott épületekkel (32. sz.). A Várkerület barokk beépítésére kevés kivétellel (Lenin krt. 33. sz.) kétszintes.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRÉSZEK SOPRONBAN / c) Bécsi városrész

c) Bécsi városrész

A város északi részének beépítése igen változatos. Barokk lakóházainak legtöbbje kétszintes, de találunk földszintes, ill. háromszinteseket is. Az enyhe délnyugati lejtő oldalában épült fel a Bécsi utca északi házsora. Észak-déli irányban erősen megnyújtott telkeken (9–15 m szélesség, 48–56 m hosszúság) általában U alakú alaprajzi elrendezéssel (Bécsi út 14., Fövényverem 5. sz.), bár ezen a területen is megtaláljuk a szélesebb telek által lehetővé tett körülépített udvaros épületet is (Bécsi út 24. sz.). A Rózsa utca, Szt. Lélek utca és az Ikva északi partja által körülfogott tömb beépítése a telekméretektől függően szintén vegyes; a hosszan elnyúló szűk udvarokat U alakban keretező épületek (Szt. Lélek u. 11. és 7. sz.) mellett a négyoldalt körülépített udvarok köré szerveződő épületek képviselik a barokk lakóépületeket (Rózsa u. 4. és 6. sz.).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES BAROKK BEÉPÍTÉSŰ VÁROSRÉSZEK SOPRONBAN / d) Győri városrész

d) Győri városrész

A keleti városrész beépítése a „Várkerület” beépítésével egyidőben lendült fel. Egységesen kétszintes, főként L, ill. U alakban beépítettek a Torna utca, Ötvös utca és az Ötvös utca, Móricz Zsigmond utca közé eső tömb (pl. Ötvös u. 1. és 4. sz. házak). A későbarokkban épült lakóházak között a szélesebb telekosztásra jellemző, körülépített udvaros beépítésre is találunk példát (Ötvös u. 14. sz. ház).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / LAKÓHÁZAK BELSŐ SZERVEZÉSÉNEK TÍPUSAI; KAPCSOLATA A BEÉPÍTÉSSEL

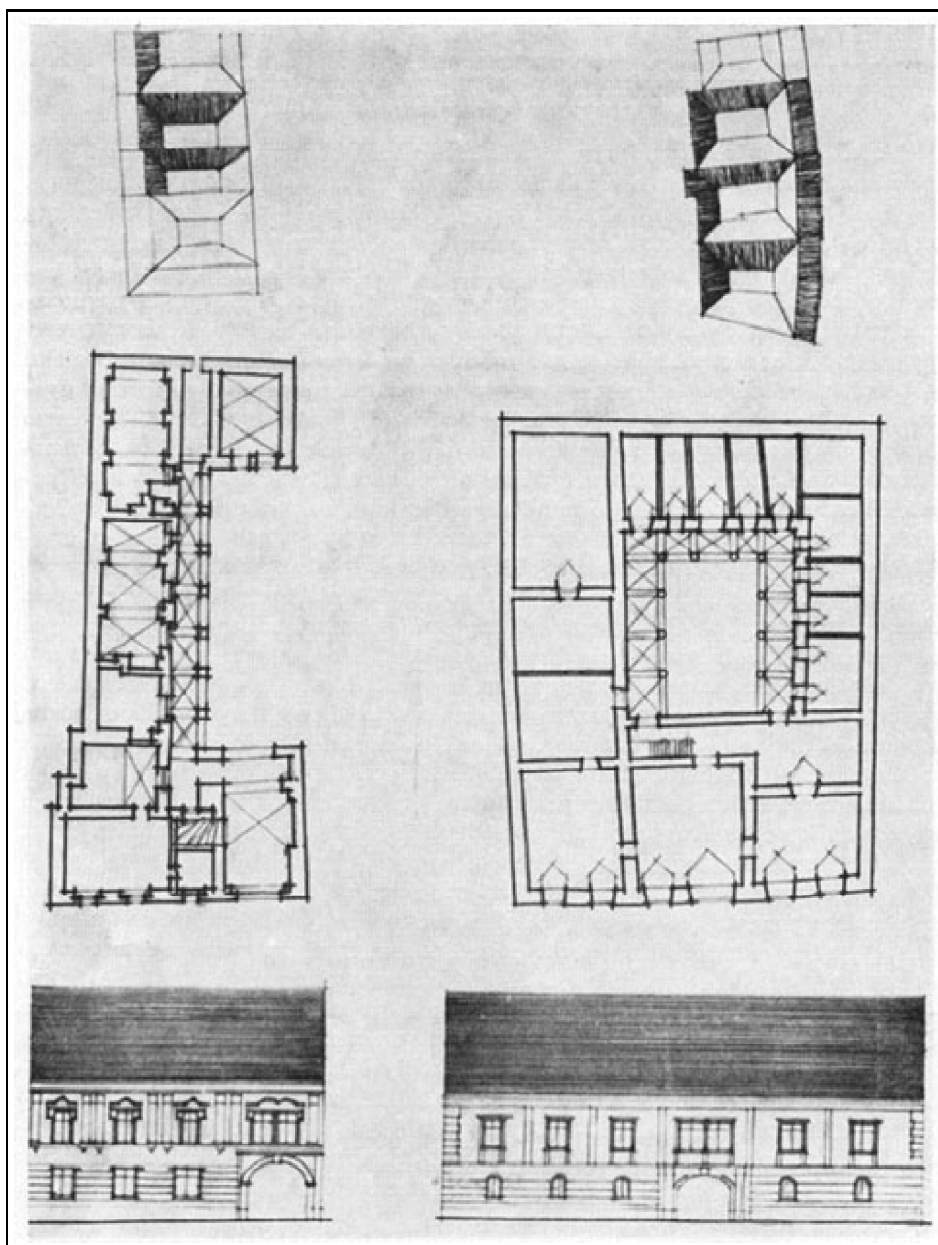
51 LAKÓHÁZAK BELSŐ SZERVEZÉSÉNEK TÍPUSAI; KAPCSOLATA A BEÉPÍTÉSSEL

A lakóház belső elrendezése a beépítési módoktól függ. A beépítéssel kapcsolatban a lakóépületek két jellemző alaprajzi típusát különböztethetjük meg.

1. A rövid utcai fronttal rendelkező – hozzávetőleg 9–14 m szélességig terjedő – telkeken az utcai szárnyra merőleges épületszárny csak az egyik oldalon létesülhetett. A telkek beépítését ennél a típusnál a mélységi méret határozta meg. Kis mélységű telek esetén általában az utcai szárnyal párhuzamos hátsó udvari szárny nem épült (L alakú beépítés); ha a telek hosszmeretei megengedték és a lakóterületigény megkövetelte, három oldalról zárt – U alakú – beépítés születhetett. Ezeknek a beépítési változatoknak az alaprajzra gyakorolt hatása főként a bejárat elhelyezésében nyilvánul meg. A város jellemző gazdasági élete, a szőlőművelés fontossága és követelményei már a középkorban megkövetelték a belvárosi épületeknél is kocsik behajtására alkalmas kapuk létesítését. A kocsíáthajtó minden esetben az utcai traktusok teljes szélességét átfogja, rajta keresztül történhet a belső udvar megközelítése; az emeletre vezető lépcsőház is innen nyílik, jelentősége tehát az alaprajz szervezésére meghatározó jellegű. A most vázolt U, ill. L alakú beépítés aszimmetrikus elhelyezésű kapu létesítését teszi szükségessé; az alaprajzi rendszer súlypontja, így az emelet fő helyiségei oldalra tolódnak. A belső udvari szárny földszinti helyiségeinek megközelítése az udvaron keresztül történik, míg a felettük lévő emeleti helyiségeket az utcai szárny udvari traktusában elhelyezett lépcsőházon át árkados folyosón közelítik meg. (Ennek az elrendezésnek kétszintes példája a Templom u. 17., háromszintes a Szt. György u. 13. sz.). Az udvari szárnyak emeleti részeinek megközelítésére az udvari keresztszárny előtt vagy magában az udvari keresztszárnyban elhelyezett lépcső is szolgálhat. (Beloianisz tér 6. sz. ház kétemeletes loggiasora és külső lépcsője.)

2. A hosszabb utcai front – a 14–26 m-ig terjedő telekszélesség – megfelelő telekmélység esetén (40–55 m) a belső udvar teljesen körülépítését vonja maga után. A négy oldalról körülépített udvar az épület alaprajzában szimmetrikus szervezését teszi lehetővé. A kocsíáthajtó a szimmetriatengelybe kerül. A lépcső – az előző típushoz hasonlóan – a belső utcai traktusban nyer elhelyezést. Az emelet fő helyiségei igazodnak a szimmetrikus elrendezéshez. Megközelítésük az utcai szárny belső – általában kevésbé mély – traktusában központosan elhelyezett közlekedő térről történik. Erre a térre érkezik a kapualjban induló lépcső, az udvari szárnyak zárt vagy loggiás folyosói – kétoldalt szimmetrikusan – ugyancsak ebből a térből indulnak. E típus kétszintes példái közül a Szt. György u. 12. és a Templom u. 2. sz. házakat emeljük ki. A Szt. György u. 22. háromszintes példája ennek a típusnak.

A barokk lakóházak vertikális szervezésében a barokk lényeges kompozíciós elvei jutnak érvényre az adottságok által meghatározott formában. A jelentős belmagasságú főhelyiségeket (3,50–6,00 m) a második szinten helyezik el. A földszint és a háromszintes, ill. négyszintes épületek felső szintjeinek belmagassága kisebb (2,30–3,00 m). A nagyterem nagyobb belmagasságának biztosítására – az első szint egyéb helyiségei magassági méreteinek gazdaságtalan növelése helyett – két szintet átfogó főhelyiség kialakítására is találunk példát (Kolostor u. 11. sz. Zichy-Meskó palota).

522. ÁBRA: A telek méretének, beépítési módjának, az alaprajznak és a homlokzat kialakításának kapcsolata a soproni barokk lakóházaknál.

A telek nagysága megszabja a beépítés módjának lehetőségeit, a beépítés az alaprajz szervezését befolyásolja. A homlokzat kialakítása híven tükrözi az alaprajz szervezésének jellegzetességeit.

- a) A Templom utca 17. sz. ház barokk beépítése, a lakóház alaprajza és utcai homlokzata. A telek keskeny utcai mérete U alakú beépítésre ad módot. A bejárat elhelyezése aszimmetrikus. A homlokzat követi az alaprajz aszimmetriáját, e kompozíción belül a kapu és az első emeleti főhelyiség kettős ablakának szimmetrikus motívuma a homlokzat hangsúlyos szervező eleme.
- b) A Szt. György utca 12. sz. ház beépítése, alaprajza és homlokzata. A telek méretei az udvar teljes körülépítését teszik lehetővé. E beépítésmód az alaprajz szimmetrikus jellegű kialakítását vonja maga után. A homlokzat formálásával aláhúzza a felépítés szimmetriáját.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / LAKÁSTÍPUSOK

53 LAKÁSTÍPUSOK

A város különböző gazdasági erejű rétegei egymástól eltérő igényű lakástípusokat eredményeztek. Az 1766-os házösszeírás¹⁶⁽⁹⁰⁾ azt bizonyítja, hogy a városi lakóházak 55%-a több lakást foglalt magában. A lakosság 35,5%-a saját házában, 64,5%-a bérelt lakásban élt. A különböző igényű lakások és lakástípusok legtöbb esetben tehát egy lakóház egységén belül alakultak ki. Az egy épületben létesített lakástípusok a tulajdonos és a bérlők gazdasági helyzetét tükrözik. A különbségek a belváros épületeiben igen nagyok, a külváros lakóházainak lakásai nagyjából egyforma igényű alaprajzúak.

A jellegzetes lakástípusok vizsgálatát ma már nagyban nehezíti az a tény, hogy a 18. század végén a lakástulajdonosok legnagyobb része eladta vagy bérbe adta belvárosi lakását. A minőségileg erősen leromlott épületek belső felosztása ebben az időben jelentős változáson ment át; kevés kivétellel átalakították, ill. több kisebb igényű lakásra választották a nagyobb területű lakásokat. A lakástulajdonos és a bérlők gazdasági helyzete között fennálló különbség csökkenésével, ill. megszűnésével – a lakásigény bizonyos fokú kiegyenlítődésével – a lakás technikai felszerelésének fejlődésével kapcsolatban ez az átalakító tevékenység – kevés kivétellel – egészen a mai napig folyik. Ezt segíti elő az elmúlt évtizedben többnyire állami kézbe vett lakások korszerűsítése, a városmag beépítésének egészségesebbé tételére irányuló városrendező tevékenység, a belváros elavult, értéktelen részeinek szanálása is.

A nagy lakások helyiségeinek legjelentősebb része az utcai szárnyban, az első emeleten helyezkedett el. A lakás súlypontja az utcai traktus térsora volt. Ezek a helyiségek méreteiknél és kialakításuknál fogva a lakástulajdonos reprezentációs igényeit elégítették ki. Általában három, esetleg négy vagy öt helyiséget foglalt magában az utcai traktus, egyes lakások ennél több szobát is tartalmaztak; ezek közül a kisebb igényű helyiségek az udvari szárnyban vagy az utcai szárny belső traktusában helyezkedtek el. A lakásokat a belső traktus lépcsőháztérrel egyesített előtere szervezte. (Ismerjük a Templom u. 2–4. sz. ház korabeli alaprajzát. A Templom u. 2. sz. ház 6 szobás, a 4. sz. ház 12 szobás lakást tartalmazott. Az épületekben ezenkívül több konyha, lakájlakás, kocsiszín, istálló, magtár kapott helyet.)

Az udvari szárnyakban elhelyezett *bérlakások* helyiségei előtér nélkül nyíltak a belső udvarra. Ezek a lakások általában egy-két szobából és konyhából álltak. Gyakori típusai a kisigényű bérlakásoknak a többlakásos, közös konyhás lakások (Halász u. 23.).

A lakások méreteire, a lakószobák nagyságára ma a legjellemzőbb adattal a traktusok mélységi méretei szolgálnak. Az utcai szárnyak nagyobb lakásainak fő helyiségeit magában foglaló külső traktus szélessége 5,6 m (Orsolya tér 4. sz.), 6,5 m (Szt. György u. 16. sz.) és 7,5 m (Templom u. 19. sz.) között mozog, de néhol eléri a 8 m-t is (Szt. György u. 16. sz.). Az utcai fronton általában egy nagy (6,5–7,5 m) és több kisebb szélességű (4,00–5,00 m) szobát találunk. A belső traktus mérete – az alaprajzi elrendezéstől függően – 2,00–5,00 m. A bérlakásokat is befogadó udvari traktusok átlagos mélységi mérete 3,5–4,0 m körüli, tehát jóval kisebb, mint az utcai traktusoké. Az udvari szobák szélességi mérete néha a 3,0 m-t sem éri el, tehát a lakóterek is kisebbek, mint a nagy lakásokban.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / BELSŐ UDVAR

BELSŐ UDVAR

Néhány szóban a barokk lakóházak belső udvarainak jellegzetes kialakítására és tipikus térarányaira is ki kell térni. A belső udvaros rendszer kialakulása a kis területen fekvő város lakosságának, lakásigényének növekedésére,¹⁷⁽⁹¹⁾ 54a bérlakások megjelenésére vezethető vissza. A többszintes épület belső szárnyainak második, harmadik szintjén elhelyezkedő helyiségek megközelítésére zárt közlekedőtér (Kolostor u. 11. sz.), konzolokon nyugvó függőfolyosó (Szt. György u. 10. sz.) vagy boltozott árkádos folyosórendszer (Szt. György u. 13. sz., Templom u. 17. sz., stb.) szolgál. A belső közlekedőrendszer kialakítása meghatározza a belső udvari architektúrát. A barokk lakóházakkal kapcsolatban Sopronban a legtipikusabb az árkádos folyosórendszer. Korai példái (pl. Beloianisz tér 8. sz.), a dór oszlopokon nyugvó köríves árkádsorok arányukban és hatásukban az olasz korareneszánsz példáira emlékeztetnek. A barokk és későbarokk lakóházak udvari loggiasorai arányaiban valamivel nyomottabbak, kiképzésükben nehezkesebbek. A köríves árkádot a kosáríves árkád váltja fel (Szt. György u. 12. sz. stb.). Az udvari loggiaarchitektúra kialakulása Sopronban még nem kellően tisztázott. A kérdés megoldásával fény derül a reneszánsz és barokk művészeti irányzatok kapcsolatának egyik lényeges tényezőjére. – A belső udvarok térhatására és arányaira leginkább jellemző a szem magasságában fekvő vízszintes és a szemet és az udvart határoló párkány felső vonalát összekötő egyenes által bezárt szög. Ez a szög az udvar beépítési magasságának és alaprajzi méreteinek függvénye.

A Szt. György u. 12. sz. ház udvarán belépve, az udvari homlokzat felső vonala kb. 35°-os szögben jelentkezik. Az emberi szem tulajdonsága, hogy a szem magasságán át fektetett vízszinteshez mért 45°-os szögben jelentkező pontokat még a fej mozgatása nélkül érzékeli,¹⁸⁽⁹²⁾ a kétszintes barokk udvartér jól áttekinthető, arányaiban tehát nem feszített. A Beloianisz tér 8. sz. ház háromszintes loggia architektúrájának felső párkányvonalát az udvar széléről 60°-os szögben érzékeljük. Még feszítettebb a Kolostor utca 3. sz. épület belső udvarának tere; itt az udvar széléről 80°-os szögben látható az udvar felső éle. A többi udvar aránya a most ismertetett jellegzetes határértékek között mozog.

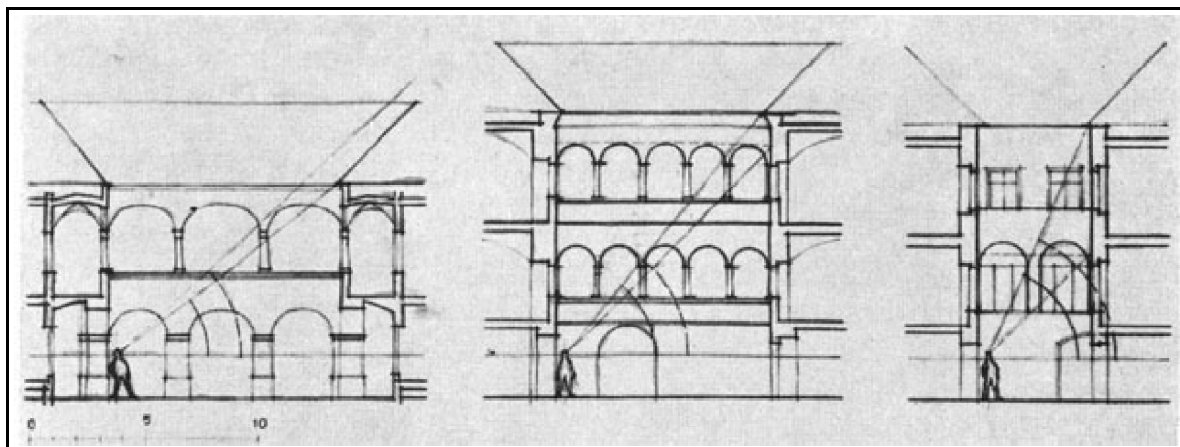
Templom u. 2.	25°
Szt. György u. 12.	35°
Szt. György u. 7.	40°
Beloianisz tér 6.	45°
Templom u. 17.	55°
Szt. György u. 13.	60°

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / LÉPCSŐTEREK

LÉPCSŐTEREK

A soproni barokk lakóházak kialakításánál a lépcsőtér kialakításában rejlő barokk lehetőségek kihasználására, a reprezentatív térsorba való bevonására nem került sor. A lépcsők legtöbbször kétkarú, tömör orsófalak között fut (Szt. György u. 3. sz., 7. sz., stb.). A Kolostor utca 11. számú Zichy-Meskó palota lépcsőház-kialakítása az egyetlen példa a lépcső terének nagyobb vonalú, barokkos formálására. A háromkarú lépcső nincs orsófalak közé szorítva, szabadon fut a kissé feszített arányú, közel négyzetalapú

lépcsőháztérben. A lépcsőház kialakításának igényessége ellenére is elmarad a barokk lépcsőarchitektúrák monumentális hatásától. Gyakran alkalmazott lépcsőmegoldás az udvari árkádsor megközelítését szolgáló nyitott, egykarú, dongaboltozattal fedett lépcső (Lenin krt. 25. sz., 29. sz., 39. sz. stb.).

553. ÁBRA: Jellegzetes térarányú belső udvarok (az Áll. Felső Építőipariskola szünidei felvételei alapján).

A bennünket körülvevő teret akkor érzékeljük határozottan, ha a tér jellegzetes vonalai (a lábazat alsó vonala, a legfelső párkányvonal) látómezőnkben vannak. Függőleges síkban vizsgálva a látómező nagyságát a szem vízszintes tengelye és az ezzel 45°-os szöget bezáró egyenes közötti területtel jellemezhetjük. Ha a tér jellemző vonalai 45°-nál kisebb szögben jelentkeznek, térélményünk határozott. Minél nagyobb a szög, annál feszítettebb a térhatás. A látómező és a felső párkányvonal viszonya alapján:

- a) Szt. György u. 12. $35^\circ < 45^\circ$ (határozott térarányú udvar)
- b) Beloianisz tér 8. $60^\circ > 45^\circ$ (feszített térarányú udvar)
- c) Kolostor u. 3. $80^\circ > 45^\circ$ (erősen feszített térarányú udvar)

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / HOMLOKZATARÁNYOK

HOMLOKZATARÁNYOK

A tipikus beépítési módoknak, a lakóház belső szervezésének, valamint a lakástípusoknak ismertetett fajtái a soproni barokk fejlődése folyamán lényegesen nem változtak: a telekadottság, az építető gazdasági ereje és igénye döntötte el alkalmazásukat. Nem változhattak az egyes házak jellegzetes homlokzati arányai sem. A homlokzatok általában kétszintesek, de gyakori a háromszintes megoldás is; találunk négyszintes homlokzatalakítást is. A kisebb beépítési hosszúságú (9–14 m) épületek általában három vagy négy tengelyesek, a hosszabb utcai front (18–20 m) legtöbb esetben öt, ritkábban négy, hét, esetleg több homlokzati tengely kialakítására vezet.

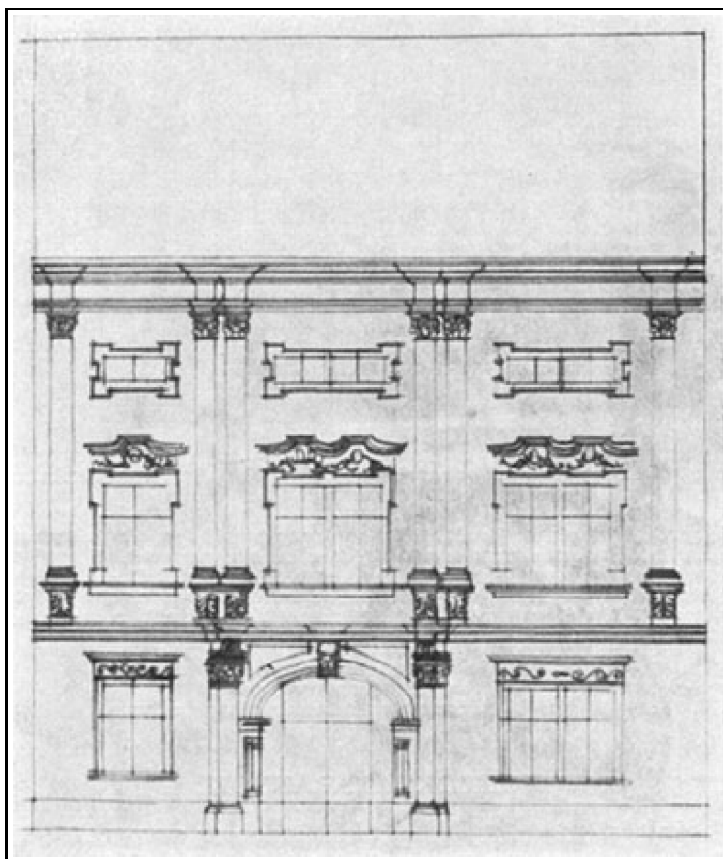
1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / FELÜLETOSZTÁSOK

FELÜLETOSZTÁSOK

A soproni barokk lakóépületek vertikális homlokzattagolására mérsékelt plasztika jellemző. A jellegzetes homlokzati rendszerek két alapvető csoportja az a) lizénatagolás nélküli, ill. a b) lizénával tagolt

homlokzatok típusai.

A lizénatagolás nélküli homlokzatokat csupán az ablak és ajtónyílások bontják (Templom u. 11. sz., Új u. 21. sz., Új u. 15. sz., Kolostor u. 13.); az első és második szint között néha kis kiülésű, egyszerű övpárkány ad horizontális tagolást (Bécsi út 6. sz., Templom u. 19. sz., Szt. György u. 3. sz., Petőfi tér 7. sz., Bécsi u. 24. sz., Fegyvertár u. 1. sz.). A klasszicizáló későbarokk az egymás feletti nyílások összefogásával ennél a típusnál is bizonyos vertikális tagolást teremt (Előkapu 7. sz.). Találunk példát ennél az alaptípusnál a földszint vonalazott kialakítására is (Beloianisz tér 4. sz.). A lizénatagolású homlokzatrendszer alkalmazása esetén ugyancsak gyakori a földszint fugázása. A földszint lizénákkal való tagolására kevés példát találunk (Balfi u. 49. sz., Szt. György u. 16. sz.), ha alkalmazzák is, minden esetben kevésbé plasztikus, mint a felső szintek vertikális osztása. A lizénatagolás általában a) egy szint magasságú (Szt. György u. 12. sz., Lenin krt. 7. sz., Ötvös u. 1. sz., Balfi u. 49. sz., Sas tér 6. sz., Lenin krt. 13. sz., Szt. György u. 14–16. sz., Templom u. 6. sz., Orsolya 56. tér 1. sz., Kolostor u. 9. sz.), vagy b) több szintet összefogó kolosszális pilaszterrend (az első és második szintet összefogó vertikális osztású az elpusztult Orsolya tér 4. sz., Színház u. 10. sz.; a második szintet és padlósszintet fogja össze a Fegyvertár u. 3. sz. ház, a másodikat és harmadikat a Beloianisz tér 8. sz., 7. sz., Szt. György u. 13. sz., Templom u. 12. sz., 22. sz., Kolostor u. 3. sz., 11. sz. házak kolosszális pilaszterrendje). Néhány esetben a horizontális és vertikális tagolást egységes kialakítású raszterrendszerbe egyesítik (Beloianisz tér 6. sz., Előkapu 9. sz., 11. sz.). A klasszicizáló későbarokk enyhe középrizalit kialakításával osztja tovább a homlokzatot (Lenin krt. 67. sz., Ógabona tér 18. sz.).

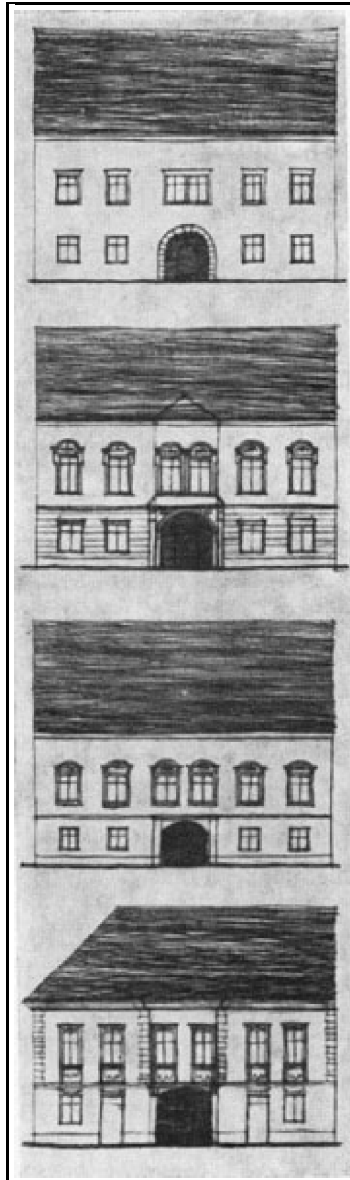
4. ÁBRA: Jellegzetes soproni barokk lakóházhomlokzat (Fegyvertár utca 3. sz.)

A homlokzat háromszintes, megközelítőleg szimmetrikus. A felső két szintet kolosszális pilaszterrend fogja össze; a földszint kialakítása tömörebb, zártabb, az ablakok kiképzése egyszerűbb. Az épület szimmetriáját a középen megkettőzött pilaszterek és a gazdagon kialakított kapu emelik ki. Az első emelet jelentőségét gazdag kiképzésű ablakok hangsúlyozzák. A homlokzat kompozíciójának középpontja, az első emelet fő helyiségének kettős ablaka a kiemelt szimmetriatengely és a hangsúlyos szint metszésében van.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / A HOMLOKZATOK KOMPOZÍCIÓJÁNAK JELLEGZETES VONÁSAI

A HOMLOKZATOK KOMPOZÍCIÓJÁNAK JELLEGZETES VONÁSAI

A barokk lakóházak homlokzatalakításukban is a tipikus barokk szervezési és formálási elveket tükrözik. Komponálási alapelveik az épület horizontális és vertikális szimmetriájának, valamint a legfontosabb szint, a legfontosabb helyiség kiemelése. Ez az elv minden konzekvenciájában csak szimmetrikus alaprajzi elrendezéssel összhangban valósulhat meg. A szimmetriát az épület homlokzatának súlypontja felé sűrűsödő architektonikus elemek biztosítják.

575. ÁBRA: Kétszintes, szimmetrikus felépítésű, lizénatagolás nélküli barokk lakóházhomlokzatok Sopronban
Adott típuson belül a változó formanyelv, a homlokzat architektonikus elemeinek formálása és a kompozíciós elvek alkalmazásának felfogásbeli különbsége alakítja ki a periódusra jellemző homlokzatot:

- a) Az Új utca 21. sz. ház korabarokk homlokzata (1600 után)
- b) A Templom utca 18. sz. ház barokk homlokzata (1723.)
- c) A Petőfi tér 7. sz. ház rokokó homlokzata (1750.)
- d) Az Ógabona tér 18. sz. ház klasszicizáló későbarokk homlokzata (1790 körül).

60A szimmetriára való törekvés horizontális irányban a középső tágabb (Kolostor u. 9. sz., Szt. György u. 7. sz., Lenin krt. 17., Ötvös u. 14. sz.), vagy szűkebb (Petőfi tér 7. sz.) ablakállásban, középső kettős ablak alkalmazásában (Szt. Lélek u. 7. sz., Templom u. 11. sz., 19. sz., Új u. 21. sz., Balfi u. 49. sz., Lenin krt. 13. sz., Beloiannis tér 7. sz. stb.), a középső pilaszterek megkettőzésében (Lenin krt. 13. sz., Szt. György u. 16. sz.) a második szint feletti oromzat (Lenin krt. 19. sz.), középrizalit (Ógabona tér 18. sz., Lenin krt.

67. sz.), középen elhelyezett erkély (Színház u. 10. sz.), vagy zárt erkély (Templom u. 18. sz., Bécsi u. 6. sz.) alkalmazásában nyilvánul meg.

A plasztikusan formált kapu a homlokzat legfontosabb szervező eleme, szimmetrikus alaprajzi elrendezésnél a beépítés szimmetriáját hangsúlyozza. Ha a bejárat szimmetrikus elhelyezése nem valósítható meg, az a szimmetrikus homlokzatalakításon belül a kapu tengelyén belül kiemelt szimmetria teremt hangsúlyos motívumot (Szt. Lélek u. 7. sz., Ötvös u. 4. sz., Templom u. 17. sz.). A vertikális nyílásritmus, a főszint felé növekvő ablakfelületek és gazdagodó architektura a horizontális tengelyre merőleges tengelyt alkot (Szt. György u. 7. sz.); a két tengely metszése hatásos módon jelöli ki a homlokzat gyújtópontját, az épület fő eszmei mondanivalóját reprezentáló emeleti főhelyiséget.

A zárt erkély a soproni barokk lakóházak kevésbé sajátos homlokzati motívuma. A zárt erkélyek egy része középkori eredetű (Kolostor u. 5. sz.). A gyakrabban alkalmazott alátámasztás a gyámkő (Orsolya tér 4. sz.), de találunk oszloppal (Beloianisz tér 8. sz.), ill. pillérekkel alátámasztott megoldásokat is (a Kolostor u. 11. sz. ház kétszintes zárt erkély keretezése). Köralaprajzú a Beloianisz tér 8. sz. ház kétszintes, a Hátsókapu u. 3. sz., Orsolya tér 4. sz. házak egyszintes sarokerkélye és az elpusztult Orsolya tér 1. sz. épület zárt erkélye. A szimmetriatengelyben elhelyezett, téglalap alakú zárt erkélynek a kapu plasztikájával együtt alakított motívuma szimmetriát hangsúlyoz (Templom u. 18. sz., Bécsi u. 6. sz.).

A soproni barokk városi lakóházak homlokzati formálásáról mondottak alapján néhány jellegzetes homlokzattípust különböztethetünk meg. A barokk különböző fejlődési periódusait ezeken a típusokon belül változó formanyelv, a homlokzat architektonikus elemeinek fejlődése, az ismerttetett kompozíciós módszerek alkalmazásának felfogásbeli különbsége határozza meg. Ez utóbbi a korabarokk épületek középkori vagy reneszánsz ízü, sokszor esetleges szervezésében a barokk és későbarokk lakóházak kiérlelt arányában, formálásában vezet el a klasszicizáló későbarokk homlokzat architektúrájáiig – mégpedig a megvalósításában jellegzetesen helyi építészetten keresztül (I/a. és I/b. táblázatok).

szintek száma	Kétszintes				
kompozíció felépítése	aszimmetrikus		szimmetrikus v. megközelítőleg szimmetrikus		
tagolás módja	lizénatagolás nélkül	lizénatagolással	lizénatagolás nélkül	lizénatagolással	kolosszális terrendtag
koróbarokk 1628-1700	Bécsi utca 8 Beloiannisz tér 4 Lenin krt. 7 Uj utca 9 Uj utca 15	Hátsókapu 2 Uj utca 4	Bécsi utca 6 Uj utca 15 Uj utca 21 Templom u. 14	Szt. György u. 12 Szt. György u. 14	—
barokk 1700-1740	Beloiannisz tér 3 Lenin krt. 31 Lenin krt. 39 Lenin krt. 47 Széchenyi tér 3 Templom u. 2 Templom u. 4 Uj utca 7	Magyar u. 16 Szt. György u. 10 Szt. László u. 7	Bécsi utca 14 Rákóczy u. 9 Templom u. 11 Templom u. 18 Templom u. 19	Kolostor u. 9 Lenin krt. 25 Orsolya tér Templom u. 6	Orsolya tér
későbarokk 1740-1772	Lenin krt. 37	Lenin krt. 9 Lenin krt. 17 Ógabona tér 14 Ótvás utca 1 Ótvás utca 4 Templom u. 17	Bécsi utca 24 Fegyvertár u. 1 Petőfi tér 7 Templom u. 16	Balffy utca 43 Lenin krt. 13 Lenin krt. 19 Sas tér 6 Szt. György u. 16	—
klasszicizáló későbarokk 1772-1800	Ótvás utca 14 Szeder u. 2	—	Ógabona tér 18 Színház u. 32	Lenin krt. 27	Színház u.

58 I/A. TÁBLÁZAT: Jellemző kétszintes homlokzattípusok [19\(93\)](#)

szintek száma	Háromszintes					Négyszintes	
kompozíció felépítése	aszimmetrikus		szimmetrikus			szimmetrikus	
tagolás módja	lizénatagolás nélkül	kolosszális pilaszterrend- tagolással	lizénatagolás nélkül	hátols tago- lással	kolosszális pilaszterrend- tagolással	lizénatagolás nélkül	kolossz. pilasz- tagolás
korobarokk 1628-1700	Kolostor u. 13	—	Szt György u. 22.	Beloianisz t. 6.	Fegyvertár u. 3 Szt. György u. 7	—	
barokk 1700-1740	Szt György u. 15	Szt György u. 13	Lenin krt. 29	—	Beloianisz t. 7 Kolostor u. 11	Szt György u. 3	
későbarokk 1740-1772	—	Beloianisz t. 8 Kolostor u. 3 Lenin krt. 27	Eldőkapu 7.	Eldőkapu 9 Eldőkapu 11	Templom u. 12 Templom u. 22	—	
klasszicizáló késő- barokk 1772-1800	—		Uj utca 10	—	—	—	Szt Gy

59I/B. TÁBLÁZAT: Jellegzetes három- és négyszintes homlokzattípusok [19\(94\)](#)

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES ARCHITEKTONIKUS ELEMÉK A SOPRONI BAROKK LAKÓHÁZ-ÉPÍTÉSZETBEN

JELLEGZETES ARCHITEKTONIKUS ELEMÉK A SOPRONI BAROKK LAKÓHÁZ-ÉPÍTÉSZETBEN

A XVII–XVIII. században kialakuló barokk lakóházépítés a jellegzetes homlokzattípusokon belül a részletképzésben is sajátos helyi formanyelvet alakított ki és fejlesztett tovább Sopronban. Néhány szóban összefoglaljuk a barokk lakóépületek architektonikus elemei közül a legfontosabbakat, az ablakkialakítás, a kapukiképzés, a főpárkány és lizénamegoldások legjellegzetesebb alaptípusait.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / JELLEGZETES ARCHITEKTONIKUS ELEMÉK A SOPRONI BAROKK LAKÓHÁZ-ÉPÍTÉSZETBEN / a) Jellegzetes kapufajták

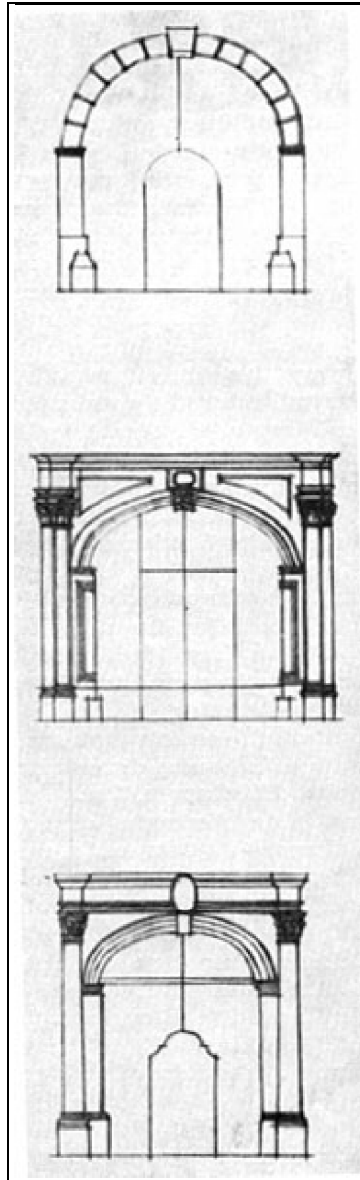
61a) Jellegzetes kapufajták

A kapu kialakításának legegyszerűbb fajtája a bejáratnak vállkövel, zárkövel megoldott, kosáríves záródású keretezése. Alkalmazása a barokk egész fejlődési periódusára jellemző. (Barokk: Beloiannisz tér 6. sz., Kolostor u. 1. sz., Szt. György u. 12. sz, Templom u. 11. sz.; későbarokk: Beloiannisz tér 3. sz., Ógabona tér 14. sz.) A legelterjedtebb alaptípus a lizénákkal és párkánnyal keretezett, kosárív vagy félkör záródású kapukialakítás. A lizénapár általában kváderezett (Beloiannisz tér 4. sz., Orsolya tér 1. sz.). A későbarokk példák jellegzetes megoldása a ferdén állított lizénakeretezés (Szt. György u. 16. sz.). Néhány példán a lizénapár megkettőzését figyelhetjük meg (barokk példája a Beloiannisz tér 4. sz.); a klasszicizáló későbarokk kapuk közül az Ógabona tér 10. sz. ház mutat hasonló megfogalmazást. E típuson belül a klasszicizáló későbarokk kapukialakítás jellegzetes módja a négyszögletes tükörrel keretezett szegmensív (Ógabona tér 18. sz.). A kaput keretező lizénapár motívumának klasszicizáló későbarokk továbbfejlesztése a konzolos fejezetű lizénák által alátámasztott nyitott erkély motívuma is (Színház u. 10. sz., Lenin krt. 67. sz.). A legplasztikusabb kapukialakítást a háromnegyed vagy a homlokzat síkja elé állított erős kiülésű párkánnyal koronázott oszlopperetezés adja (Templom u. 2. sz.: háromnegyed oszlop, Templom u. 6. sz., Domonkos u. 2. sz.). A felsorolt alaptípusok részleteikben, felfogásukban számtalan különbséget mutatnak, alakításukban változatosak, színvonalukban és művészi igényükben jelentősek.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / b) Ablakkialakítások

b) Ablakkialakítások

A soproni barokk lakóházak homlokzatának a kapuk mellett fontos plasztikai alkotója az ablakkiképzés. Az ablaktípusok alapvető fajtáin belül a barokk fejlődésnek jól megkülönböztethető szakaszait érzékelhetjük.

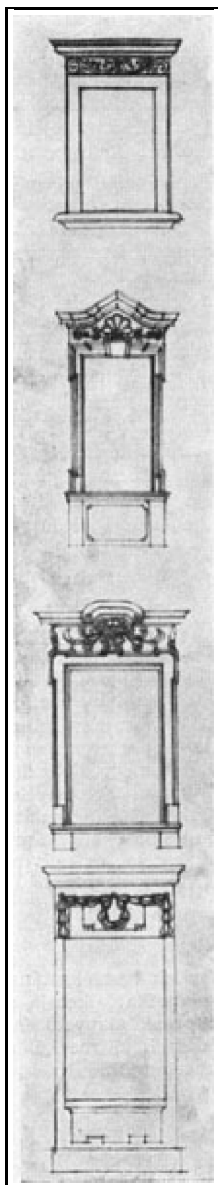
6. ÁBRA: Jellemző kapufajták

- a) Vállkövel, hangsúlyos zárkövel kialakított, kosáráves keretezés (Beloianisz tér 6. sz.);
- b) Lizénapárral és párkánnyal keretezett, kosáráves záródású kapu (Fegyvertár u. 3. sz.);
- c) A homlokzat síkja elé állított oszlopokkal keretezett, erős kiülésű párkánnyal koronázott kaputípus (Domonkos u. 2. sz.).

62 Az ablakkialakítás legegyszerűbb módja a köszalaggal keretezett könyöklőpárkányos típus (Beloianisz tér 6. sz., Kolostor u. 1. sz., 5. és 13. sz., Bécsi u. 8. sz.). Alkalmazása csak a barokk lakóházak korábbi példáin általános. A Beloianisz tér 6. sz. ház ablakmegoldásai a könyöklőpárkány és az övpárkány között kialakított egyszerű tükrötmotívummal bővültek. A barokk kedvelt motívuma Sopronban a szemöldökpárkány. A korabarokk még egyformán alkalmazza az egyenes, ill. többször hajlított szemöldökpárkányt, később az utóbbi alkalmazása szinte kizárólagossá válik. Igen jelentős és jellegzetes a

szemöldökpárkány és az ablak felső éle között kialakított mező plasztikus megformálásának fejlődése. A legkorábbi példák formálásában a reneszánsz alakítás hatása érezhető, így egyenes szemöldökpárkány alatt kialakított fonalmotívum (Szt. György u. 22. sz.), ill. fekvő voluta (Beloianisz tér 4. sz., Orsolya tér 4. sz., Szt. György u. 5. és 7. sz.), továbbá a többször hajlított szemöldökpárkány alatti ívben felhajló levéldísz (Beloianisz tér 7. sz.) vagy volutás levéldísz (Orsolya tér 1. sz.) motívuma a barokk első fejlődési periódusára jellemző. A többszörösen hajlított szemöldökpárkány alatti indadíszítés (Templom u. 22. sz.), ill. kagylómotívum (Lenin krt. 31. sz.) a későbarokkban válik általánossá. Kagylódísz találok a Lenin krt. 13. sz., Ógabona tér 14. sz., Petőfi tér 7. sz., Ötvös u. 1. sz. házak plasztikai formálásában; az indadíszítés motívumának továbbélését a Szt. György utca 16. sz. ház ablakkialakításában fedezhetjük fel. A rokokó kedvelt díszítőelemei: a kartuszszerű címeres dísz, a chiméaraarc és a lombozatos dísz is megjelenik a szemöldökpárkány alatt (Hátsókapu u. 3. sz.).

A barokk viszonylag ritkábban alkalmazza az ablak alatt kialakított köténymotívumot – a Templom u. 6. sz. ház plasztikus levéldíszes áttört kötényalakítása a kevés kivétel közé számít –; a későbarokk (rokokó) formálásban döntő szerepet kap ez az alakításmód. A stukkódíszes köténymotívum példája a Beloianisz tér 8. sz. ház ablakkiképzése. A klasszicizáló későbarokk továbbfejleszti és párkánytól párkányig terjedő vertikális jellegű plasztikus egységgé olvasztja a szemöldökpárkányt és a köténymotívumot. A szemöldökpárkányok a klasszicizáló későbarokk lakóházakon általában egyenesek (Színház u. 10. sz., Ógabona tér 18. sz.), a szegmens oromzattal együtt megjelenik a háromszög alakú oromzat is (Lenin krt. 67. sz.). A szemöldökpárkány alatt táblás mezőben fonat, ill. drapériajellegű díszítőmotívum kap helyet (Ógabona tér 18. sz.). A kötény kialakításában geometrikus (Előkapu u. 7. sz.) és köralakú tükör (Szt. György u. 1. sz.) mellett gyakran alkalmazott motívum a konzolokra fektetett könyöklőpárkány és konzolok között elhelyezkedő, cseppes díszű tábla (Színház u. 10. sz.).

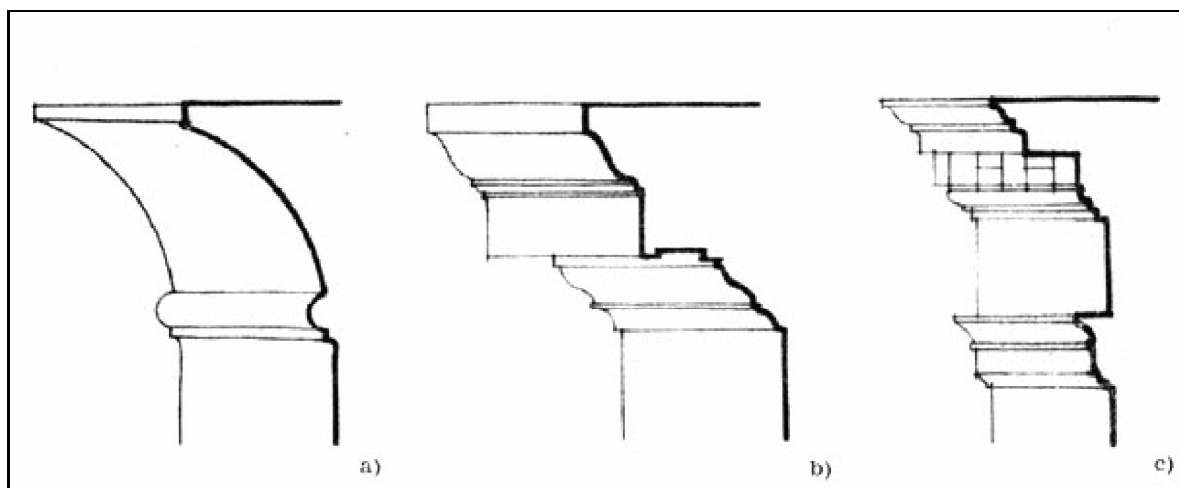
7. ÁBRA: Jellegzetes ablakkialakítások

- a) Egyenes szemöldökpárkányú, kőszalaggal keretezett, könyöklőpárkányos ablak, a szemöldökpárkány alatt volutamotívum (Templom u. 11. sz.);
- b) Többszörösen hajlított szemöldökpárkányú ablak, a szemöldökpárkány alatt kagylómotívum (Szt. György u. 16. sz.);
- c) Gazdag kialakítású fülesablak (Beloianisz tér 7. sz.);
- d) Párkánytól párkányig terjedő vertikális egységgé összefogott szemöldökpárkány és köténymotívum (klasszicizáló későbarokk) Színház u. 36. sz.).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / c) Lizénák

c) Lizénák

A terhelést érzékeltető lizénatagolás kialakításában és a terhet jelentő falfelületekkel való viszonyában szintén változás áll be a barokk építészet fejlődése folyamán. A soproni barokk lakóépületek architektonikus elemeit vizsgálva, a lizénák kiképzésére vonatkozóan több tipikus változatot találunk. A lizénák felületét a korabarokkban általában nem oldja plasztika, csupán a későbarokk, rokokó épületeken találjuk meg a lizéna törzsének bontását. (Lefelé vékonyodó ékszerű mező tagolja a Szt. György u. 16. sz. ház emeleti lizénáit, a Lenin krt. 13. sz. indadíszes, a Lenin krt. 19. sz. ház pilaszterrendje pedig fonaldíszes törzsű.) A lizéna erőt szimbolizáló jellegét a rokokó egyes példáin (Hátsókapu u. 3. sz.) felváltja a kisplasztikájú csapott sarkú keretrendszer. A klasszicizáló későbarokk lizénatagolása ismét erőátadást szimbolizáló motívum (Színház u. 10. sz.).

8. ÁBRA: Jellegzetes párkánytípusok (az Áll. Felső Építőipariskola szűnidei felvételei alapján)

- a) Félkörös, pálcatagozott főpárkány (Beloianisz tér 8. sz.);
- b) Kétrészes főpárkány (Hátsókapu 3. sz.);
- c) Háromrészes, konzolsoros főpárkány (Színház u. 12. sz.).

A lizénák fejezetének kialakításában a soproni barokk formálásmódja az ablak és kapukiképzésekhez hasonló gazdagságban és sokrétűségben jelentkezik. Sajátosan átfogalmazott formában a klasszikus oszloprendek minden fajtája kimutatható. A legegyszerűbb lizénakialakítás a sávós tagolás, amely fejezet nélkül a párkánnyal együtt egységes hálós rajzot ad (Beloianisz tér 6. sz., Kolostor u. 11. sz., Hátsó kapu u. 2. sz.). Toszkán fejezetű a Kolostor u. 9. sz., az Új u. 4. sz., jön a Kolostor u. 3. sz., a Templom u. 12. sz., korintoszi a Szt. György u. 13. és 14. sz., az Orsolya tér 4. sz., a Templom u. 6. sz., kompozit a Beloianisz tér 7. sz. házak lizénatagolása. – A klasszicizáló későbarokk szigorúbb, erőteljesebb részletformálása a lizéna fejezet-kialakításában is jelentkezik (Színház u. 10. sz.).

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / A soproni barokk városi lakóházak építészeti alakításának tipikus vonásai / d) Párkányok kialakítása

64d) Párkányok kialakítása

A legegyszerűbb főpárkány kialakítás a félkörös, pálcatagozott típus alkalmazására a legkorábbi

lakóépületeken került sor (Szt. György u. 7. sz., Templom u. 1. sz.). A legelterjedtebb típusok a kétrészes (Orsolya tér 1. sz., Templom u. 19. sz. barokk, a Beloiannis tér 3. sz. ház rokokó példák) és a háromrészes (Beloiannis tér 4. sz. és 7. sz., az Előkapu 5. sz., a Kolostor u. 3., 9. és 13. sz., ill. a Hátsókapu 3. sz., a Szt. György u. 16. sz.) párkánymegoldások. A klasszicizáló későbarokkra a háromrészes, konzolsoros főpárkány alkalmazása jellemző (Színház u. 10. sz., Lenin krt. 67. sz.). Az övpárkányok kialakítása a főpárkányhoz képest kevésbé plasztikus. Kevésbé tagozott korai példák (Fegyvertár u. 3. sz.) mellett elterjedt az övpárkány tagozott típusa; a Templom u. 6. sz. ház barokk, a Szt. György u. 16. sz. rokokó és a Lenin krt. 67. sz. klasszicizáló későbarokk lakóházak párkánykialakítása.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében / Összefoglalás

Összefoglalás

A téma feldolgozásával azt a célt tűztük magunk elé, hogy átfogó képet adjunk a soproni városi barokk lakóházak formálásának jellegzetes vonásairól. Összefoglaltuk azokat a tényezőket, amelyek a városi barokk lakóház jellegzetességeit meghatározzák, majd a lakóépületek építészeti alakításának tipikus vonásait vázoltuk. A terjedelmében igen nagy, jelentőségében kiemelkedő építészeti anyag ilyen léptékű feldolgozása természetesen nem tette lehetővé a felvetett kérdéscsoportok teljes részleteességig lebontott feldolgozását. Várostarténeti és építészettörténeti adatok és emlékek alapján összefüggéseket vetettünk fel, alaptípusokat emeltünk ki és a példák segítségével igyekeztünk igazolni és szemléltetni ezeket. A soproni barokk lakóházakkal foglalkozó irodalom mellett az épületek nagyléptékű felmérésének adataira támaszkodtunk. A sokoldalú megvilágításra törekvő értékelés nagyon sok helyen új irányú kutatások szükségességére hívja fel a figyelmet. Állításainkat és csoportosításainkat így nem tekinthetjük véglegesnek, sokkal inkább alapvetésnek, amelyet a felvetett szempontok alapján történő, megfelelő gondosságú kutatómunkával kell kiegészítenünk és továbbfejlesztünk. Az elmondottak természetesen a soproni barokk lakóházépítés építészeti színvonalának megfelelő értékelésére is vonatkoznak. A tanulmány keretén belül, az egyes szempontokkal kapcsolatban többször felhívtuk a figyelmet a kérdések megoldásához szükséges konkrét adatok felderítésének szükségességére. A tanulmány szűkebb célkitűzését igyekeztünk megvalósítani, amikor a soproni barokk lakóházak feldolgozásának, az e területen folyó kutatásnak néhány fontos szempontját újra kiemeljük, ill. összefoglaljuk.

1. Szükséges, hogy a barokk lakóházépítés jellegzetes vonásainak kutatását ne szűkítsük le a ma álló építészeti emlékekre. Sokszor hangsúlyoztuk Sopron megmaradt barokk emlékeinek nagy számát, a város fejlődése azonban nem őrizhette meg valamennyi barokk épületét. A XIX. és XX. század építőtevékenysége több jelentős épület átalakítását, lebontását vonta maga után.²⁰⁽⁹⁵⁾⁻²¹⁽⁹⁶⁾ A második világháború számos emléket pusztított el. Ezeknek az épületeknek ismerete nélkül azonban nem kaphatunk kellően megalapozott képet a kor építészeti jellegzetességeiről, minden csoportosítás és rendszerezés a pontatlanság veszélyével jár. Számos kérdés teljes tisztázása csak ezeknek az épületeknek a feldolgozásával lehetséges. A ma álló barokk lakóépület teljes feldolgozását ki kell egészítenünk ezeknek az elpusztult emlékeknek az értékelésével. Gondos levéltári kutatás, a meglévő rajz- és fényképanyag lehetőséget adhat a teljes barokk városkép rekonstrukciójára.

2. Utaltunk arra, hogy a barokk építészet, a lakóházépítés helyi hagyományokon alapul, helyi körülmények között jött létre. A barokk építőt elképzeléseinek megvalósításában számtalan adottság kötötte, az

épületállomány, az egyes épületek kialakulása több építési periódus eredménye, ahol az előző beépítés döntő hatást gyakorolhatott az új épület formálására. Ha minden részletében helytálló megállapításokat akarunk tenni a barokk lakóházépítéssel kapcsolatban, ezeket a tényezőket összes hatásukban figyelembe kell vennünk. Ez pedig csak a barokk épületanyag, az egyes lakóházak építéstörténetének tisztázásával lehetséges. Háztörténeti vizsgálataink során a levéltári kutatások mellett az épületek kellő szaktudással végzett felmérése és mindenre kiterjedő kutatása számtalan kérdés tisztázására nyújthat módot.

3. Az építészeti formálás alakulására a stílus-irányzatok keretében az alkotó mester döntően nyomja rá bélyegét. A háztörténetkutatás módot nyújthat arra, hogy a jellegzetes alakításmódok, típusok és formai hasonlóságok mögött egyes mesterek munkásságát és hatását feltárjuk és értékeljük.

4. Nagyon fontos, hogy a soproni barokk lakóházak vizsgálatát ne szakítsuk ki a magyar barokk, szélesebb körben pedig a közép-európai barokk fejlődéstörténetéből. Az egyes szervezési és formálási sajátosságok feldolgozása mellett fel kell deríteni azokat az azonosságokat és különbségeket, amelyek az építészeti környezettel összekapcsolják, ill. abból kiemelik a helyi építészeti kultúrát. A soproni barokk lakóházépítészet értékelése csakis ezeknek az összehasonlításoknak alapján történhet meg a kívánt színvonalon.

5. A barokk lakóházépítés jellegzetes tulajdonságainak adott léptékű feldolgozása az egyes épületszerkezetek, épületasztalos- és épületlakatos-munkák, mennyezetplasztika, belső dekoráció alakításának feldolgozására nem terjedhetett ki. Ezek az épületelemek a soproni barokk építészetben magas színvonalat képviselnek, indokolt tehát ennek az emlékanyagnak további felmérése és átfogó értékelése.

6. A soproni városi barokk lakóházakkal foglalkoztunk, nem szóltunk azonban a bécsi külváros barokk korban épített gazdaházairól, a soproni barokk lakóházépítés hatásáról, jelentőségéről a környék parasztházépítészetében. A barokk kultúra, a barokk továbbterjedésének vizsgálatát a kialakuló barokk parasztházépítés magas színvonala is indokolja.

Sopron élő, fejlődő város. Mai képe évszázadok alkotó munkájának eredménye, gazdagsága és kultúrája hosszú idők fejlődésének gyümölcse. Egy város története, történetének tanúi és bizonyítékai, így építészeti emlékei is, a ma kultúrájára is hatással vannak. Ez a hatás két fontos tényben nyilvánul meg. A múlt emlékei példát adnak felfogásukban és hozzáállásukban. Ennél is fontosabb azonban, hogy a meglévő emlékek adott művészeti és gyakorlati színvonalat képviselnek. Ez a színvonal állandóan hat, összehasonlításokra ösztönöz, példát állít, kötelez. Hatása annál aktívabb és invenciózusabb, minél jobban ismerjük és értékeljük emlékeit, létrejöttüknek körülményeit, formálásuk eszközeit és módszereit. Akik Sopront akarják megismerni, igen kedvező helyzetben vannak. Kultúrájának, történetének, a város kialakulásának és fejlődésének példásan feldolgozott, az ország határain túl is ismert irodalma van. Ennek az irodalomnak kiemelkedő része a város képének, építészeti emlékeinek történetét feldolgozó anyag. Az utóbbi évek jelentős kutatómunkája, a most folyó vizsgálatok tovább gazdagítják és mélyítik ismereteinket. Sopron építészeti értékeinek feldolgozása sohasem merülhet ki a pusztá adatgyűjtésben: értékelése, 66tanulságainak felmérése évtizedek óta folyik. Ez az értékelő és összefoglaló munka tudatosítja a tanulságokat, magas művészi színvonalra és fokozott alkotói gondosságra ösztönzi a város mai képének alakítóit, építetőkét és építőket, ismeretében a város értékeinek feltárása megbízható, sokoldalú útmutatást kap, de ennek a munkának eredményei mindenki számára elősegíthetik a város történelmének, kultúrájának, végő soron mai életének jobb megértését is. Tanulmányunkban ezt az összefoglaló és értékelő munkát igyekeztünk új szempontokkal gyarapítani, gazdagítani.

**1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében /
A soproni barokk lakóházakkal kapcsolatos irodalom felsorolása megjelenésük sorrendjében**

**A soproni barokk lakóházakkal kapcsolatos irodalom felsorolása megjelenésük
sorrendjében**

Mihályi Ernő: Sopron renaissance- és barokk-stílusban épült házai. Sopron, 1915.

A m. kir. áll. felső építő ipariskola szünidei felvételei 1926/27.

A m. kir. áll. felső építő ipariskola szünidei felvételei 1928/29.

Mihályi Ernő: Sopron képe építészettörténeti szempontból. 1928.

Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei I–III. 1932–37. Sopron.

Heimler Károly: Soproni képeskönyv. Budapest, 1932.

Csatkai Endre: Barokk paloták Sopronban. 1936.

A m. kir. áll. felső építő ipariskola szünidei felvételei 1936/37.

Csatkai Endre: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936.

Heimler Károly: Sopron topográfiája, Sopron, 1936.

Heimler Károly: Sopron belvárosa. Sopron, 1939.

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939.

Csányi Károly: Sopron építészeti jellege. 1940.

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai. Sopron, 1941.

Genthon István: Magyarország műemlékei, Budapest, 1951.

Sopron városképi és műemléki vizsgálata. 1953.

Csatkai Endre–Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. és 1956.

Csatkai Endre: Sopron, 1954. 1957.

Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1959.

Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet, Sopron, 1959.

**1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében /
Die Wohnhäuser im Barockstil in Sopron**

Die Wohnhäuser im Barockstil in Sopron

Die Barockarchitektur der Stadt Sopron, insbesondere die Wohnhäuser im Barockstil sind ein besonders wertvoller Teil der ungarischen Barockkunst. Die grosse Anzahl der in der Stadt erhaltenen Baudenkmäler im Barockstil bestimmen noch heute das Stadtbild. Die diesbezügliche reiche Fachliteratur bringt ausser der Geschichte dieser Wohnhäuser auch deren Grundrisse, Risse und Fassaden, die auf den Ergebnissen genauer Aufnahmen beruhen (s. Literaturverzeichnis). Die vorliegende Studie ist zusammenfassenden Charakters: der erste Teil behandelt die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und künstlerischen Grundlagen, ferner die lokalen Gegebenheiten, die beim Entstehen dieser besonderen Wohnungstypen bestimmend waren; im zweiten Teil wird die architektonische Ausbildung der Bauten besprochen, sowie ihre bezeichnenden Besonderheiten; der dritte Teil enthält dann die allerwichtigsten Gesichtspunkte für die weitere Bearbeitung des Themas.

Im Mittelalter wurde das gesellschaftliche und wirtschaftliche Leben, die Lebensform und damit auch die Wohnungskultur der Stadt von dem Patrizier- und Bürgerstand beträchtlich beeinflusst. Infolge der Ereignisse des 17-ten und 18-ten Jahrhunderts in Mitteleuropa: also infolge der Gegenreformation, der Verstärkung des feudalen Absolutismus, ferner der permanenten Angriffe der Türken wuchs in der Stadt allmählich die Zahl der Adelligen und damit auch der Einfluss, den sie [67](#) im wirtschaftlichen und kulturellen Leben ausübten. Die sich nach dem Wiener Hof richtende Lebensform, ferner die westlichen Beziehungen der feudalen Familien beschleunigten die Verbreitung der Barockkultur in der Stadt. Bis zur Mitte des 17-ten Jahrhunderts wurde das Leben der Stadt durch den scharfen Gegensatz zwischen der bürgerlichen Lebensweise und der feudalen Lebensform des Barocks charakterisiert. Ein Ausgleich erfolgte bereits im 17-ten Jahrhundert; der Einfluss des Barocks wurde in der Wohnungskultur der Patrizier am stärksten bemerkbar, doch wurde dadurch auch die Bauweise des Bürgerstandes der Stadt beeinflusst.

Im Jahre 1676 zerstörte ein Brand fast völlig die weltlichen Bauwerke, die in einem durch die deutsche Gotik beeinflussten Stil errichtet waren. Die an Stelle der Trümmer erbauten Wohnhäuser wiesen schon die Merkmale des Barockstils auf. Obwohl Baudenkmäler im Renaissancestil in Sopron nicht erhalten blieben, kann man die Eigenheiten der Renaissance in der Architektur der ersten Barockperiode deutlich erkennen. Es ist anzunehmen, dass es sich hier nicht um die Weiterentwicklung örtlicher Renaissanceformen handelt, sondern vom gleichzeitigen Einflusse der Renaissance, bzw. des Frühbarocks der benachbarten Länder. Die Barockarchitektur Soprons steht ohne Zweifel teils unter dem Einfluss der italienischen, teils der österreichischen und süddeutschen Barockarchitektur. Das bestätigt auch der Umstand, dass die Maurer- und Bildhauerzunft in Sopron im Jahre 1661 aus der Wienerneustädter Zunft hervorging. Die Bücher der neuen Zunft enthalten auch die Namen der in Sopron wirkenden Baumeister, die Angaben hingegen, die sich auf ihr Wirken beziehen, sind lückenhaft.

Die Wohnhäuser im Barockstil in Sopron wurden zumeist mit den im Mittelalter angewandten Baustoffen erbaut, auch in der damaligen Bauweise. Die Neubauten richteten sich nach den mittelalterlichen Grundstücksgrenzen; auch blieben die Eingangstore an ihrer alten Stelle; obwohl man die im Stände gebliebenen Mauern benutzte, wurden beim Neubau weder der Rhythmus der Fensteröffnungen, noch die alten Niveaus der Decken beachtet.

Die typischen Merkmale der architektonischen Formung dieser Wohnhäuser wurden durch diese konkreten örtlichen Gegebenheiten, sowie durch die erwähnten gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Grundlagen bestimmt. Ihr Einfluss ist so in der gesamten Struktur der aus Barockbauten bestehenden

Wohnungsgebieten, wie auch in der Bebauung der einzelnen Grundstücke bemerkbar. Die Bebauung der Stadt während der Barockperiode bewahrt das mittelalterliche Strassennetz; da die Grundstücksaufteilung gegeben war, entwickelten sich auf den grösseren Baugründen mit längerer Strassenfront vierseitig umbaute Typen mit Innenhöfen, auf den kleineren hingegen – mit 9–14 m Strassenfront – entstanden „U“, bzw. „L“-förmige Bebauungen (Abb. 1.). Die L-, bzw. U-förmige Bebauung erforderte eine asymmetrische Organisation der Toreinfahrt, der Verkehrsräume und der Wohnräume. Die volle Umbauung des Grundstücks mit einem Innenhof ermöglichte eine symmetrische Anordnung des Grundrisses, wobei der Eingang, wie auch die Reihe der Wohnräume sich dieser Symmetrie anpassten (Abb. 2.) Die Wohnbauten enthielten ohne Ausnahme mehr, für verschiedene Ansprüche dienende Wohnungen. Die Wohnungen für grössere Ansprüche wurden in den Strassenflügeln angeordnet; in diesen Wohnungen enthielt der Strassentrakt die Haupträume, der Hoftrakt hingegen die Verkehrs- bzw. Wirtschaftsräume. In den Hofflügeln wurden zumeist Wohnungen für geringere Ansprüche untergebracht.

Die künstlerische, architektonische Ausbildung der Höfe dieser Wohnhäuser ist besonders bezeichnend. Ihre Architektur ist durch Gänge gekennzeichnet, die von Pfeilern, bzw. Bögen begrenzt sind und auf die die Räume der verschiedenen Stockwerke münden. (Abb. 3. zeigt Höfe mit charakteristischen Raumverhältnissen.) Von den Möglichkeiten, die mit der Ausbildung der Treppenhäuser im Barockstil verbunden sind, machten die Baumeister nur selten Gebrauch; die Treppenhäuser wurden zumeist einfach ausgebildet. Von den wenigen Ausnahmen kann das Treppenhaus des Zichy-Meskóschs Palais erwähnt werden. Die Flächenverhältnisse der Fassaden dieser Wohnungsbauten werden im Wesentlichen durch die Frontlänge ⁶⁸und durch die Anzahl der Geschosse bestimmt. Die Zahl der Fensterachsen bewegt sich zwischen 3–5; an Geschossen sind zumeist 2 oder 3, selten 4 vorhanden. Bei den charakteristischen Fassaden kann man zwei Grundtypen unterscheiden, und zwar: die einen sind durch Lisenen gegliedert, die anderen sind ohne vertikale Gliederung. Für die vertikale Gliederung der Fassaden ist eine mässige Plastik bezeichnend. Die Komposition der Fassaden zeigt ein Streben nach Symmetrie und nach einer – den Barockstil charakterisierenden – Schwerpunktbildung (Abb. 4.). Auf der Grundlage der erwähnten Kennzeichen – Massverhältnisse, Gliederung, Komposition – können die verschiedenen Fassaden noch weiter gruppiert werden. Die verschiedenen Fassaden-Typen sind in jeder Entwicklungsperiode des Soproner Barockstils zu finden, wogegen die Formung der architektonischen Elemente der Fassaden, die Detailausbildung Änderungen erfuhr (Abb. 5.). Die Studie fasst im weiteren die Typen der Tor- und Fensterumrahmungen, ferner die Ausbildung der Gesimse und Lisenen zusammen (Abb. 6–8.).

Im letzten Abschnitt werden – wie erwähnt – die Gesichtspunkte für die weiteren Untersuchungen behandelt, die nötig sind, um die vorliegende Studie zu vervollständigen. Die Untersuchungen müssen sich auch auf die inzwischen zugrunde gegangenen, bzw. umgebauten Wohnhäuser erstrecken (1). Die Lücken in der Geschichte dieser Bauwerke im Barockstil müssen im weiteren noch aufgeklärt werden, ebenso die noch unbekannten Bauperioden (2). Es wäre ferner wünschenswert, die Namen der noch unbekannten Baumeister, ihre Tätigkeit und auch ihren weiteren Einfluss zu ermitteln (3). Es wäre auch von besonderer Wichtigkeit, den Zusammenhang der lokalen Baukultur mit der der benachbarten Länder – wie Österreich und die Tschechoslowakei – auszuwerten (4). Die Untersuchungen sollten sich auch mit der Frage befassen, inwieweit die Architektur der Barockzeit in Sopron auf das dörfliche Bauen in der Umgebung einen Einfluss ausgeübt habe. Im weiteren sollten noch die übriggebliebenen Denkmäler der verwandten Künste, die mit den behandelten Bauten in irgendwelcher Beziehung stehen, untersucht und bewertet werden.

69 Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténet-írásunk időszerű kérdései / Hiller István: Soproni oklevelek és telekkönyvek mint a mérnöki munkák kiinduló pontjai

Hiller István: Soproni oklevelek és telekkönyvek mint a mérnöki munkák kiinduló pontjai

A mérnöki munkák során ma is nagyon gyakran előfordul, hogy a felmérést, tervezést vagy birtokhatármegállapítást az újabb keletű dokumentációs anyag birtokában a munkát végző mérnök csak nehezen vagy egyáltalán nem képes megoldani. A mérnöki munka ilyen esetekben nagyon közel kerülhet a jogász munkájához, sok esetben pedig a történész segítségét is kénytelen igénybe venni. Ezeknél az eseteknél a régi oklevelek, telekkönyvek, térképek és egyéb levéltári anyagok jelentik a mérnöki munka elvégzéséhez a legmegnyugtatóbb és legbiztosabb alapot, egyúttal nélkülözhetetlen kiindulópontjai minden ilyen irányú munkának. A soproni levéltár mint az ország egyik leggazdagabb levéltára valóságos kincsebányója és hűséges segítő társa a technika munkásának.

A mérnöki gyakorlatban a fentiek jelentőségét sokan már régen felismerték. Több mint húsz évvel ezelőtt, a Mérnöki Továbbképző Intéze tanfolyamainak egyik előadásán Szilágyi Béla mérnök volt az, aki – szervezett előadássorozaton belül – először hívta fel a mérnökök, főleg a fiatal kezdő mérnökök figyelmét a levéltárakban fellelhető értékekre. Külön említést tett a soproni levéltárról.

A levéltár anyagában mindenekelőtt azok az iratok a legértékesebbek a mérnök számára, amelyek birtokhatárokat, mérési adatokat vagy területi adatokat tüntetnek fel. Az ősi magyar államszervezet a nemzeti köteleken alapult és ebből fejlődött ki az egyéni birtoklása. A király gyakran adományozott területeket, nagyobb birtokokat egyéneknek szolgálataikért, vagy azoknak, akik a harcokban kitüntették

magukat. Ugyancsak gyakran adományozott a király az egyháznak is nagyobb területeket. Az adományozás minden esetben a király vagy a nádor megbízottjának és a hiteles hely kiküldöttének jelenlétében történt és ünnepélyes keretek között zajlott le. Ezek végeredményben jogi aktusok voltak, amelyeknek hitelességét az egyházi káptalanok és konventek pecsétes okmánnyal bizonyították.

Házi Jenő Sopron szabad királyi város története című munkája első részének első kötetében 1283. január 26-i keltezéssel ellátott soproni oklevelet említ, amelyben a „győri káptalan jelenti IV. László királynak, hogy parancsához híven hiteles embere és Péter fia Gergely comes, királyi ember a soproni polgárokat Ravazd és Viz, a mai Kópháza, soproni várföldek birtokába bevezették és a határokat megjárták”. A fenti oklevélben többek között a következőket lehet olvasni: „... ahogy nekünk mondták, úgy jönnek a határok, az első határkö keleten Vizi István földje mellett fekszik, ...innen dél felé fordul Balf község határa mellett és itt érinti Péter Fia Gergely comes Boz nevű földjét, ahol négy határkö van, s innen ugyancsak dél felé tartva érinti Bogdán fia György Czenk nevű földjét. Itt két határkö van. Itt megtörik kelet felé, a régi úton átmenve, a nagyútig tart addig a helyig, amelyet Aszuágnak hívnak. Itt két határkö van, egyik határkö... Czenk határköve, a másik Viz területének határköve.”

Házi Jenő idézett műve I. részének második kötetében 1429. november 3-i keltezésű oklevelet is említ, amelyben Zsigmond király megparancsolta a csornai konventnek, ⁷⁰hogy miután Sopron és a győri püspök kölcsönösen birtokelfoglalással vádolták meg egymást, ezért járják be a határt Sopron és Rákos között. A bejárást először a püspök bemondása és az általa felmutatott IV. Bélától és Demeter királyi tárnokmestertől származó oklevelek nyújtotta adatok alapján ejtsék meg. Ha azonban a soproni polgárok mást mondanának vagy tanúsítanának, akkor a polgárok elmondása alapján is végezzék el a határbejárást, és amiben kölcsönösen megegyeznek, ott újítsák meg a határjeleket, a vitás földterület értékét pedig állapítsák meg és az egészről tegyenek a királynak jelentést. Ebben az ügyben ismeretes egy – még az előbbit megelőző – 1254. június 4-ről származó oklevél kivonat is, amelyben IV. Béla király a meggyesi fertői vámot a soproniakkal szemben a győri püspöknek ítéli meg és Meggyes, valamint Sopron között a határokat megállapítja. Ennek az oklevélnek egyébként az is érdekessége – amint ezt Házi Jenő is állítja –, hogy az oklevélben tévesen quadragesimo szerepel az évszámban. Hogy ez téves, bizonyítja az uralkodási év helyes megjelölése és az, hogy az oklevélben szereplő Amadé 1253–1267-ig volt győri püspök. Jelenleg azonban számunkra az a lényeges, hogy ezekben az oklevelekben az egykori határok világosan le vannak fektetve és ma is követhetők: „... Úgy ahogy Béla király elrendelte, ebben a rendben jönnek a határjelek – olvashatjuk a többszázéves oklevélben –. Délen kezdődik a királyi udvarnokok Págya nevű birtokánál, egy bizonyos hegy csúcsánál (Pintytető) négy határjelen át és leszáll egy köves árokba, azután keletre megy a Fertőre; innen nyugatra fordul a városi út két határjelen keresztül, ahol a határjelnél körtefák vannak. Innen átmegy ugyanazon a hegyen és átmegy egy Sasag nevű kőhídon és megy Peresznye határáig. Innen kelet felé visszafordulva Macskád határkövei felett ráfordul a város nagy útjára, mely Meggyes birtok felé megy és ott végződik.”

Az 1379. évi április 10 és május 29 közötti soproni összeírást Sopron legrégebbi telekkönyvezésének tekintik. Ezt az összeírást Házi Jenő tette közzé „Sopron városi háztulajdonosoknak kerületek szerint való összeírása” címmel. („Vermerkt die Sailmas Innen und vor der Statt zu Ödenburg auff die Aeker anno domini MCCCLXXVIII. Jare Austailt.”) Szilágyi Béla már 1944-ben megjelent könyvében (Régi térképek és telekkönyvek szerepe a mérnöki gyakorlatban. Bp. 1944. Egyetemi nyomda. A Mérnöki Továbbképző Intézet 1943. évi tanfolyamának anyaga. M. 54. füzet) rámutat arra, hogy a soproni levéltár az adózásra, a tulajdonjogra és betáblázásokra vonatkozó óriási anyagot őriz. A 16. századtól különböző összeírások és telekkönyv jellegű lajstromok, 1734-től pedig igen sok telekkönyv maradt meg, amelyek adózási célokat

szolgáltak. Ezekből szintén igen sok, a gyakorlat számára ma is használható, sőt sokszor nélkülözhetetlen adatot, mérési és más egységeket, akkoriban használatos mérnöki kifejezésmódokat stb. ismerhetünk meg.

Sopronban a kül- és belvárosi „Viertel” „Ansag”-okra és „Sailmass”-ra volt osztva. Az „Ansag” alkerületet, a „Sailmass” pedig ennél kisebb egységet jelentett. A „Sailmass” mint területi beosztási egység a máshol is használatos tizednek megfelelő egység volt. A soproni telekkönyvben a házak minden esetben „Sailmass”-ban voltak felsorolva. Verbényi (Veszélka) László megállapítása szerint minden házhoz három hold mezőgazdasági művelésre alkalmas föld tartozott. Ismeretes egy olyan bevallási könyv is, amely 1480-tól 1553-ig, 1, 1/2, 1/4, 1/8, 1/16 nagyságú területeket szerepeltet, ezeknek a területeknek a nagysága azonban még ismeretlen. 1746–1850-ig ún. „Fassionsprotokoll”-t vezettek, amely tulajdonképpen a tulajdonjogváltozásokról szóló rendszeres örökbevallási jegyzőkönyv volt. Ezeket latinul, németül vagy ritkábban magyarul vezették. 1734-től Grundbuch-nak, 1747-től pedig Vermögungsbuch-nak hívták. Sopronban kötelező volt a tulajdonjogváltozásnak bejelentése. Ezt a városi tanács ellenőrizte és erről jegyzőkönyvet is vett fel. Ha az ellenőrzés során mindent helyesnek találtak, a tényállásról okmányt állítottak ki. Ezekben az okmányokban ugyancsak igen értékes adatokat vezettek be, így beírták az ingatlan fekvését, a terület nagyságát, a szomszédokat és a házszámot. Thirring Gusztáv szerint az 1781–1790-ig terjedő időszakban 1204 adásvétel történt. Az okiratokban szerepelnek az egykori területmértékek is. Így a szőlőnél a Pfund, amely Szilágyi Béla szerint 70–80 négyzetöl napi kapás teljesítménynek felel meg. A rét területét Tagwerk-ben fejezték ki. Egy ilyen Tagwerk 1200 négyszögöl volt. A Tagwerk szó a soproni német tájszólásban, a Mundartban ma is jól ismert és használatos (Tóveri).

Ugyancsak Szilágyi Béla mérnök alapos és körültekintő kutatásai alapján tudjuk a következőket: A soproni tanács 1684-ben az ingatlantulajdonosok bevallása alapján bizottság közreműködésével állapította meg az adókat. A tanács ezt az összeírást akarta felhasználni telekkönyvi célokra is, de a polgárság ez ellen élesen tiltakozott, így aztán a terv meg is hiúsult. III. Károly király 1715-ben és 1720-ban összeírást rendelt el a mezőgazdasági ingatlanokra vonatkozólag. Az összeírás adózási célokat szolgált és idegen területről való polgári és katonai egyénnel végeztették el, a helybelieket nem alkalmazták az összeírás végrehajtásánál.

1736-tól kezdődően a telekkönyvek már részletesebb adatokat is tartalmaztak. Így például:

1737. Andr. Braum, das Haus 12 Cl	1 f 50 d
Rothen Peter (dülő)	7 Pfund
Kanraz (dülő)	8 Pfund
Hausberg (dülő)	4 Pfund
1 Tagwerk Potzman Greit	
4 1/4 Joch Aecker.	

1776. május 12-én a Kamara Sopron városára is kiterjesztette azt a királyi rendeletet, illetve annak végrehajtását, amely szerint az igazságosabb adózás céljából a külső és belső házak telkeit jártas földmérők által négyszögölekben fel kell mérni. A felmérést a város el is végeztette, mégpedig Drost György János kőművesmesterrel, akinek ellenőrzésére két közgyámot és két tanácstagot is kirendeltek. A felmérést azért végeztették Drost György Jánossal, mert Sopronnak nem volt sem mérnöke, sem földmérője, mivel pedig máshol is folytak ilyen munkálatok, nem is sikerült kapni megfelelő szakembert. Mint később látni fogjuk, ennek ellenére a felmérés viszonylag pontos volt. A felmérés 52 napot vett igénybe, ez alatt 855 háztelek

felmérése történt meg. Ez volt a városi telkek első rendszeres felmérése. A leírásból megállapítható, hogy a telkek minden oldalát megmérték és figyelemmel voltak a szabálytalan telkek területszámítására is. A munkáról szóló jelentés megmaradt és a következő címet viseli: „Geometrische Abmessung deren in dieser kgl. Freystadt Oedenburg befindlichen Hauser pro anno 1776/7”.

Ebből a jelentésből a munkateljesítmény is kiderül. Drost György János

július 31–augusztus 1-ig	41 házhelyet
augusztus 2-án	5 házhelyet
augusztus 3–6-ig	51 házhelyet
augusztus 7-én	26 házhelyet
augusztus 8-án	14 házhelyet
október 9-ig	637 házhelyet

mért fel. A többit az október 16–25 és november 12–20 között terjedő időszakban. Mérési vázlatokat nem lehetett találni, nyilván ilyeneket nem is készítettek. A mérési eredményeket nagy alakú, megfelelően rovatolt könyvbe vezették be, amelyben szerepelt a birtokos neve és birtoklási aránya, a ház szélessége elől, a ház szélessége hátul, a ház hossza az egyik és a másik oldalon, a beépítetlen terület, a beépített terület és az összes terület négyszögökben.

Az alábbi példán látható a különbség az akkori és a már korszerűen, mindenben pontos felmérési adatok között.

	Drostról	Új felmérésnél
1. sz. ház	43 öl	49 öl
156. sz. ház	56 öl	59 öl
612. sz. ház	102 öl	105 öl

[72](#)1784-ből felvett telekkönyvi példát mutat az alábbi táblázatos kimutatás: Halassy János zsinórkészítő Sopron Bécsi út 3 szám.

[II (fertály), 3. (alkerület), 237 házs.]

ház	9. osztály	120 öl	8,40 frt
házt. (Hausgrund a régi középkori kiosztásból)			43 d.
1/2 ház Szentmihály u. 12. (II. 4. 292) 10. oszt. 168 öl			10,11 frt
házt.			68 d.
kert a Várkerületben			4 d.
kert	56 öl		28 d.
Föld (6 k. szőlő), fél hold szántó			1,10 frt
Ipar után			3,60 frt

A telekkönyvek mellett még egy nagy kötetet kell megemlíteni, amelynek címe: „Beschreibung derer zu den Häusern der Königl. Frey-Stadt Oedenburg gehöringen Grundstück 1749”. Ennek belső címe: „Specification derer zu den Häusern, der Königl. Freystadt Oedenburg gehöringen Grund Stücke”. Valószínűnek látszik, hogy ebben a kötetben bemondás alapján vannak felsorolva a szántóföldek és a hozzájuk tartozó rétek.

Például: (Meister) Andreas Braun H. 12 Cl.

2 Joch Teichtacker (Ma is meglévő dülő jelenleg is használatos neve.)

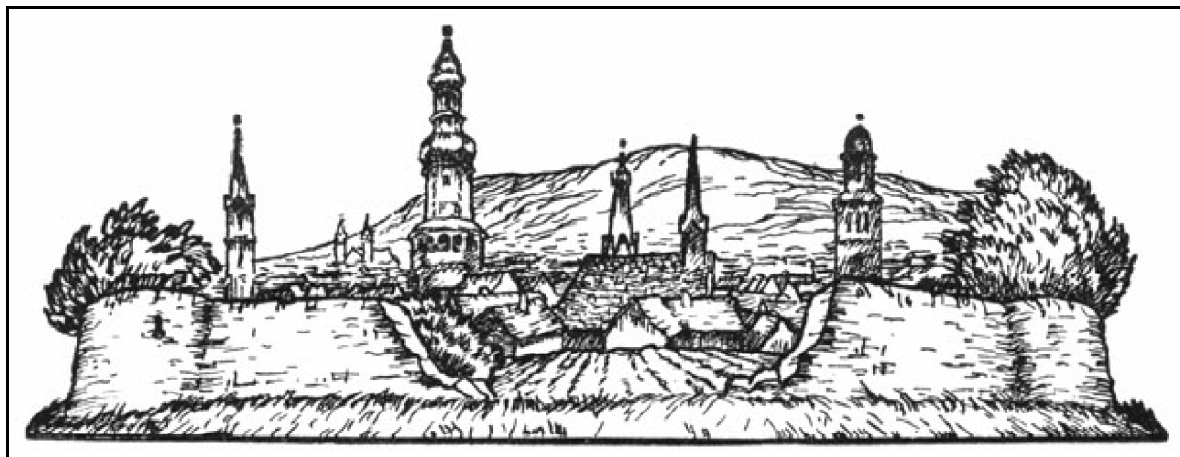
2 Joch Salzbach.

Megtalálhatók a levéltárban az 1761–1854-ig terjedő ún. betáblázási könyvek (Intab. protocolle), amelyekben minden második lap tiszta, ezekre vezették be a kitáblázásokat.

Érdekes az ún. „Soproni félgazdaságok, részházak” ügye is. A Bach-korszakban, 1855. augusztus 18-án kiadtak egy belügyminiszteri és egy igazságügyminiszteri rendeletet, amelynek értelmében tilos volt Sopronban a házakat egyes anyagi alkatrészek, különösen pedig ún. „Halbwirtschaften”, azaz félgazdaságok szerint megosztani. Ha ettől az időtől kezdve a birtok egy személyben egyesül, az többé nem volt elkülöníthető. Ezt a tilalmat, amelyet eldarabolási tilalomnak („Zerstückung”) neveztek, az 1857. október 27-én kelt igazságügyminiszteri rendelet Sopron törvényhatóság egész területére kiterjesztette. Mivel az alaprendelet 4. §-a megengedte a már régebben elválasztott házrészek fenntartását, ezeknek csak a további eldarabolását tiltotta meg. Sopronban egészen a legutóbbi évtizedekig megvoltak, sőt részben napjainkban is megvannak a természetben megosztott házak, amelyek a „részház”, illetve az „emeleti felépítmény” nevet viselik. Az erre vonatkozó hivatalos bejegyzések pl. a következők voltak: Soproni 2065. sz. betét 1. sorszám. 918 hrsz. Ház udvarral Sas tér 9 szám alatt. Jegyzet: Emeleti felépítmény a 2066. sz. betétben, 2066. sz. betét 1. sorsz. Emeleti felépítmény a Sas tér 9. sz. a. Jegyzet: Az épület földszinti része a 2065. sz. betétben, soproni 1568. sz. betét 1. sorsz. 634. hrsz. ingatlan alatt 41 négyszögöl terjedelmű alsó pince. Jegyzet: A ház fenti része az 1567. sz. betétben, 2. sorsz. 636. hrsz. Udvar közös a 630., 631., 632., 633. hrsz. házakkal az 1567., 1569., 1571. sz. betétekben, 1. sorsz. 632/2. hrsz. Emeletes ház a Rózsa utca 17. ö. i. szám alatt. Ehhez tartozik a 631., 632/2. hrsz. ingatlanok alatt 41 négyszögöl alsó pince. Az államosításokig az említett Bach-korszakbeli rendelet hatálya jogilag még fennállt és a meglévő megosztásokra nem állapított meg tilalmat, úgyhogy ezek a kuriózumként felfogható megosztott félgazdaságok, illetve részházak továbbra is fennmaradtak.

A fentiek ismerete nemcsak tudományos szempontból lehet érdekes vagy értékes, hanem gyakorlati szempontból is jelentős felhasználásra találhat, különösen Sopronban.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Kiss László: Útfásításaink

Kiss László: Útfásításaink

Megszokott és természetes dolog, hogy útjainkat fasorok szegélyezik. Szinte bántó az embernek, ha valahol hiányoznak. Különösen lakott területek közelében, nagyobb forgalmú utak mellett kelt bennünk hiányérzetet, ha a megszokott képpel nem találkozunk.

Az utak fásításánál régebben a fafajokkal szemben nem volt különösebb igény, vagy ha volt, az legtöbbször gazdasági jelleget öltött. Így állították pl. útjainkat a selyemhernyótenyésztés szolgálatába. Ugyanígy akarták a közúti fásítást gyümölcstermesztésünk fejlesztésére is felhasználni. Valóságos élő hirdető oszlopai voltak ezek az útmenti fák gyümölcstermesztésünknek. Egyes esetekben esztétikai szempontok is érvényesültek, ahol tág tere nyílt a fantáziának, egyéni ötleteknek. Határozott elv a fásítások tervezésénél nem érvényesült.

Teljesen kialakult álláspontról ma sem beszélhetünk. A tervezőknek, kivitelezőknek vagy az utak használóinak sokszor merőben ellentétesek az útfásításokról alkotott nézeteik, a vele szemben támasztott igényeik.

A gyalogos, kerékpáros vagy lófogattal viszonylag lassan haladó ember elsősorban árnyékáért becsüli az útmenti fákat. Természetesen nem veti meg azokat a lehetőségeket sem, amelyeket nyári melegben a gyümölcsfák termése nyújt neki.

A gyorsan közlekedő motorkerékpáros, gépkocsival utazó is a közlekedés kényelmének előmozdítását, az út beárnyékolását várja a fasoroktól. Náluk azonban már alapkövetelmény, hogy az útmenti fák a biztonságos

közlekedést ne veszélyeztessék, sőt azt előmozdítsák.

Az esztéta a környezetéből élesen kirajzolódó mesterséges létesítményt – az utat – szeretné eltüntetni, a tájba beleolvasztani az útmenti fasorokkal.

A mezőgazdaság annak örülne, ha ezek a fák minél kevesebb kiesést okoznának neki a termelésben.

Az erdőgazdaságok – amelyek legtöbbször tervezői és kivitelezői is az erdön kívüli fásításoknak – az útfásításokat is szeretnék a fatömegtermelés szolgálatába állítani.

Amint látjuk, nagyon nehéz a sok különböző érdeket összehangolni és művészen maradandót alkotni ezen a téren, de mindenesetre lehetséges. Csak néhány alapelvet kell szem előtt tartani.

Útjaink a szegélyező fasorokkal együtt szoros egységet alkotó mesterséges létesítmények. Bár a környező táj maga is legtöbbször magán viseli az emberkéz alakító hatását (mezőgazdasági kultúrák, telepített erdők stb.), az út ettől lényegesen különbözik. Az élettelen, széles kő- vagy betonszalag élesen belerajzolódik unalmas, szürke színével az élő zöld környezetbe. Az útmenti fák még vertikálisan ⁷⁴is kiemelik környezetéből az utat. Ezzel három dimenziós térbeli alakzattá válik. Így még jobban érezzük rajta, hogy mesterséges emberi alkotás, amelynek az a rendeltetése, hogy az ugyancsak mesterségesen alkotott emberi településeket összekösse egymással, köztük a gyors és kényelmes közlekedést biztosítsa.

Több évezredes törekvése az emberiségnek, hogy holt-anyagú létesítményeit az élő-természettel valamiképp összekapcsolja. Ez a törekvés vezetett a kertek kialakításához, amelynél már az ókori népeknél is különböző szempontok érvényesültek. Az esztétikai célkitűzések mellett nem hiányoztak a gazdasági megfontolások sem, sőt legtöbbször a kettőt egyesítették.

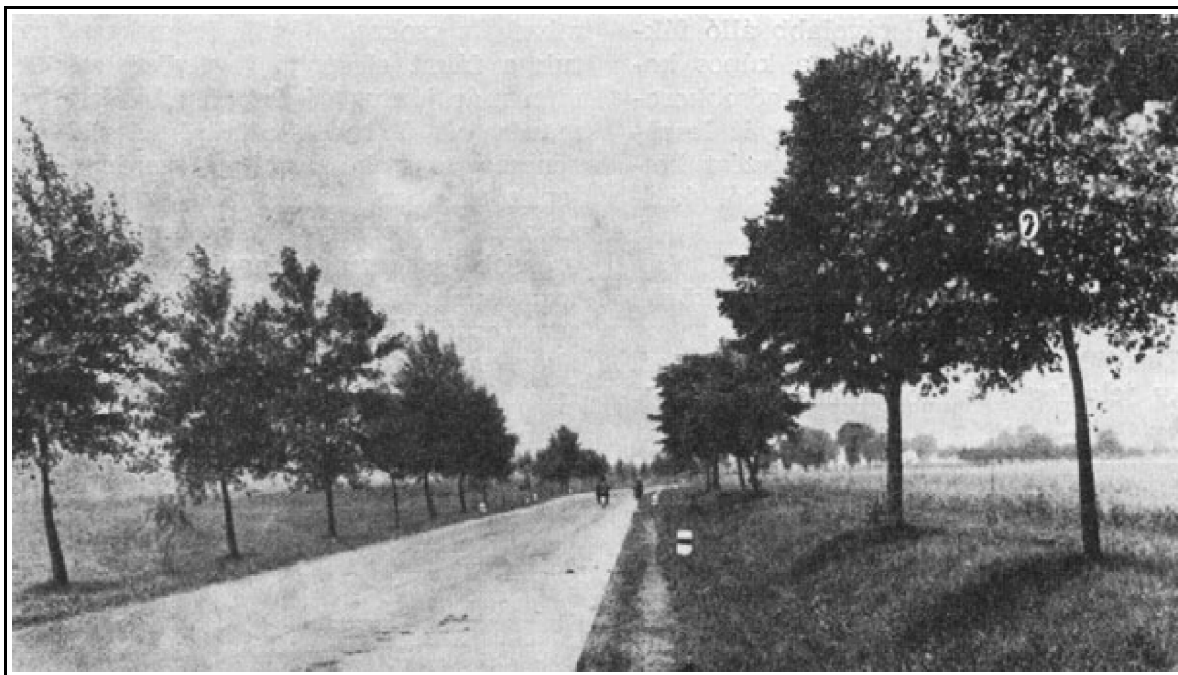
1. A régi út mentén idős gesztenyefák. Fenntartásuk egy ideig feltétlenül indokolt

A kertalakításnak két ősi formája van: a tájképi és építészeti (architektonikus) kert. Ma is teljesen időtálló

mindkét megoldás. A modern kertépítésben is megvan mindegyiknek az alkalmazási területe. Reprezentatív, nagyobb szabású épületek, mesterséges létesítmények kiemelésére ma is az architektonikus kertépítés a legalkalmasabb. Mértani idomaival az épület monumentális hatását fokozza. Sokkal gyakrabban és szívesebben alkalmazzák azonban a kötetlenebb tájképi formát. Ennek növényanyagát fitocönológiai alapon válogatják össze. Így a környező táj úgyszólván lakásunk küszöbéig bejön. A fenntartása ezeknek a kerteknek sokkal gazdaságosabb.

Az útfásítások – jellegükből kifolyólag – a kertépítés körébe tartoznak elsősorban. Tervezésüknél is hasonló szempontokat kell figyelembe vennünk.

Az út – mint már említettük – lakott településeket kapcsol össze. Ez a kapcsolat a település közelében mindig szorosabb, sokkal közelebb áll az épülettömbökhöz, mesterséges alkotásokhoz, mint a szabad természethez. A városok és faluk közelében ezért feltétlen célszerűbb, értékesebb, dekoratívabb hatású növényanyaggal ezt a szorosabb kapcsolatot kifejezésre juttatni. A nagyobb településekbe torkolló útszakaszokon az architektonikus, tőlük távolabb a tájképi elemek és megoldások dominálnak. Nem célszerű azonban lakott területen kívül sem, hosszú kilométereken keresztül az egy fajtából kialakított, unalmas útfásítás. Hosszabb szakaszokat, különösen nagyobb forgalmú út mellett, célszerű tagolni. Ezt elérhetjük különböző fafajok ritmikus változtatásával, **75** vagy ugyanazon fafaj különböző alakú változatainak felhasználásával. Nagyobb forgalmú útnál, különösen lakott területekhez közel, dísfákkal és cserjékkel is kialakíthatunk szép kombinációkat. Útkeresztezéseknél azonban legalább 50 m-t hagyjunk szabadon, ahová teljes takarást adó fát vagy bokrot nem ültetünk.

2. A győri út Kópháza előtt. Különböző korú és fajú fák. Rendszertelenül kialakult fasor, tájképszerűen hat

3. A magyarfalvi út fásítása sivár, az öreg tölgyek által kínált tájképi lehetőségeket figyelembe kell venni

Az útfásítások tervezésénél figyelemmel kell lenni az esztétikai hatásokon kívül a pszichológiai hatásokra is. Konkáv [76](#) keresztmetszet kialakítása kedvező, különösen az úttesttől távolabb álló fákkal. Ilyen kiképzést adnak a kúpos koronájú fák. Közelálló, nagy gömbkoronájú fák az út keresztoszelvénét leszűkítik, az emberben szorongó érzést keltenek, ami forgalmi szempontból kedvezőtlen.

Az itt vázolt rövid ismertető után vizsgáljuk meg a helyi, városunk körüli útfásításokat!

Kezdjük a Bécsi úttal! Kétségtelen, hogy jelenleg nem forgalmas, de ha elkészül a balatoni műút, időszakosan nagy forgalmúvá válik. Feltétlenül megérdemli, hogy a talajadottságokból eredő nehézségek ellenére is, sokkal díszesebb kialakítást nyerjen az eddiginél. Az egyik oldalon végighúzódó erdő, ill. fásított legelő szinte önként kínálja az egyoldali útfásítást.

4. A balfi erdőbe ékelt keskeny fasor

A város másik végén folytatása ennek a Győri út. Már most is nagyforgalmú, a város közelében feltétlenül gondos kialakítást kívánó útvonal. Ilyen irányú törekvés látszik is nála bőven, mégsem lehetünk az eddigi eredménnyel teljesen megelégedve. Kétségtelenül helyes a régi út mellett meglévő vadgesztenyék fenntartása. Viszont ugyanolyan kívánatos lenne, közvetlen a város szélén ezek lecserélése. Annál is inkább, mivel itt szokott először jelentkezni rajtuk a fákat elcsúfító levélvörösödés (az idén már június végén). A hársak alkalmazása az út mentén kétségtelenül szerencsés megoldás. Még szerencsésebb lenne azonban, ha a zömét az ezüsthárs alkotná. Dekoratív hatása ennek a legerősebb és formagazdagsága is a legváltozatosabb. Betegségek a levelét sohasem csúfítják el. Virágának illata az akáccal vetekszik, sőt erősségben azt felül is múlja. Mivel teának alig használják, ennél a fajnál ritkán találkozunk virágzás idején a fákat elcsúfító ágtördeléssel, ami sajnos a másik két fajnál városunkban és környékén még általános jelenség. Feltétlenül kifogásolni kell viszont Kópháza előtt, az út jobb oldalán ültetett szomorúfüzeket. Kétségtelen, hogy már sok gyászos végű baleset történt ezen az úton. Meg kell állapítanunk mégis, hogy a szomorúfüz hangulatkeltő hatása folytán elsősorban a temetők fája. Forgalmas út mellé közlekedési szempontból sem való, hosszú, lelógó ágai miatt.

A Fertőrákos felé vezető út szintén megérdemelné a gondosabb kialakítást. Elsősorban a szemétkerakodó helyet kellene az út látványosságából kiiktatni, ⁷⁷még a további szemétkerakás megszüntetése után is. Erre gyorsan növe fajok és élőszervezeteknek is alkalmas örökzöldek sűrű telepítése látszik célszerűnek. A Tómalomra irányuló nagy nyári forgalom is indokolná legalább Kőhidáig a díszesebb, gondosabb kialakítást.

A Balfi út keskeny pályája fő szempontként azt a követelményt állítja a fásítással szemben, hogy az alkalmazott fajok az út keresztmetszvényét ne szűkítsék.

Más a helyzet a Harkai úttal kapcsolatban. Itt több próbálkozást is láthatunk, a szó legszorosabb

értelmében egymás mellett. Egyik sem mondható a jelen formájában szerencsésnek. Az útnak a Sopronba betorkolló része igen szemléletesen mutatja nemcsak a várossal, hanem az erdővel való szoros kapcsolatát is. Az erdő távolabbról hosszú szakaszon végigkíséri az utat. Köztük a Harkai-fennsík öreg tölgyei fűzik szorosra a kapcsolatot. Szinte kínálkozik a megoldás az út erdő felőli oldalának tájképi kialakítására. Itt feltétlenül helyet kellene adni a tölgynek, még ha sorfának való nevelése kissé fáradságos is. Ennek piramisalakú változata (amit helyesebb lenne jegyke-alakúnak nevezni) a város közelében szép és szerencsés kialakítást tenne lehetővé. Még a szelídgesztenye alkalmazását is megengedhetjük, de akkor az úttól távolabb kell telepíteni. Gyakran a kupaccsal együtt hulló súlyos termés az úthoz közel ültetve, erősen balesetveszélyes. Juharokkal történt már itt próbálkozás. Mellettük feltétlenül helyet kívánnak a hársak is. Az út bal oldalán, a gyümölcsös mellett a fásítás nem feltétlenül szükséges. Sok esetben inkább bokrok vagy alacsonyabb növésű dísfák alkalmazása lenne célszerűbb.

A Brennbergi út tipikus példa arra, ahol nemcsak szükségtelen, de egyenesen megengedhetetlen az útfásítás. Egyes szakaszokon az erdő szintje nyomja a keskeny utat. Máshol a kis erdei tisztásokra és a hegyoldalakra nyíló kilátást tennénk vele tönkre.

Az Ágfalvi út eperfái közé tavaly végig nyárákat ültettek. Ez a rövid, alig 4 km-es szakasz még elbírja, hogy egyféle, gazdasági fafajjal legyen kialakítva. Sajnos, az agyonnyesett, sokszor beteg eperfák sok helyen kárt okoznak a fiatal, alig fejlődő nyárakban. Indokolt lenne az öreg fák mielőbbi kiszedése.

5. Az agyonnyesett eperfák ugyan táplálékot adnak a selyemhernyóknak, de elnyomják és gyakran elcsúfítják a fiatal fákat

Amint látjuk, útfásításainknál van lehetőség arra, hogy egységes szempontok szem előtt tartása mellett, azokat minden [78](#)követelményt kielégítően, változatosan és tetszetősen alakítsuk ki. A most folyó útfásításainknál is sok helyes ilyen irányú törekvéssel és iránykereséssel találkozunk. Ennek ellenére mégis megállapíthatjuk, még mindig sok lehetőség kínálkozik arra, hogy Sopron környékének útfásításait szebbé, de egyúttal jobbá is tegyük. Az elmondottakban vázolt alapelvek szerint kialakított útfásítások szervesen

kapcsolódna a város 10 éves fásítási tervéhez is. Így a város és környéke fásítási szempontból zárt egységet alkotna, amely mintául szolgálhatna más városok útfásításainak.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Csatkai Endre: Egy gyermekgyilkos leány kivégzése 1777-ben és annak visszhangja

Csatkai Endre: Egy gyermekgyilkos leány kivégzése 1777-ben és annak visszhangja

A gyermekgyilkosság nem tartozott a régi Sopron ritka bűnesetei közé. A 17/18. században 14 esetben kellett a városi bíróságnak ilyen ügyben ítélnie, és nyolc esetben halálos büntetést szabtak ki, három esetben pedig hiányzik az ítélet (Winkler: Bűnök és büntetések a régi Sopronban. 1924. Statisztikás függelék). A szóban forgó eset hősnője Kapl Mária pinkafői születésű leány, aki 20 éves korában vesztette el életét, mert gyermekének késsel vágta el a nyakát. Akkoriban nem mérlegelték, hogy nemcsak a leányanya bűnös, hanem a társadalom is. A törvénytelen gyermek már eleve megbélyegzett volt, jóformán semmiféle pálya nem volt nyitva előtte. A céhekben po. megkívánták a „tisztességes” származást; hogyan kopogtathatott volna ott be az, akinek nem volt törvényes a származása. De éppen úgy megvetették a hajadon anyát is. A maga szégyenét, a gyermeke kétes jövőjét tartotta szem előtt az ilyen szerencsétlen, amikor elkövette a szörnyűséges bűnt.

Kapl Máriát halálra ítélték, bár úgy tetszik, részvétet keltett, másfél napra siralomházba vitték (aufgesetzt, mondja a hivatalos írás), enni adtak neki meg bort, az anyja is mellette lehetett, és ahogy Munkácsy Siralomház c. képén látni, a város előkelőiből éppen úgy mint a szegényebbek közül sokan odasereglettek a bámulására, azután másnap kora délelőtt szekérre ültették és a városháza tömlőcéből kivitték az akkori Széna térre a pellengérhez, ott állott a Várkerület és Ötvös utca torkolatánál, nagy tömeg kíváncsiaskodta végig a szomorú jelenetet: megtörtént a kivégzés (1777. február 14-én).

Szinte minden ment a maga rendjén, csak egy dolog nem teljesedett az előírásokból: III. Károly rendelete 1734-ből, mely szerint a halálra ítélt protestáns személyhez katolikus pap küldendő, hogy térítse át a maga hitére. Minthogy úgy lehetett felfogni a dolgot, hogy itt valami hiba történt, hogy ti. *hatóságilag* akadályozták meg ezt az egyházi műveletet, Zichy Ferenc győri püspök feljelentette a helytartó tanácsnál a várost, és onnan szigorú parancs érkezett a dolog megvizsgálására. Vegyes bizottság kezdte a kihallgatásokat 1777. április 8/9-én, mégpedig Frankl János nyéki esperes, Horváth József középpulyai (Közep-Pulya) plébános, a város részéről Eölbey László tanácsos és Bernátsky József jegyző katolikusok és Hochholtzer Dániel ev. tanácsos. Minden vallomást pontosan megküldtek a helytartótanácsnak, és egyúttal a fogalmazások könyvének 1777-es kötetében a 403. laptól kezdve vagy 35 lapon lemásolták. Sok mindenre vetődik világosság e lapokról, szinte társadalmi körkép: igaz részvét, kíváncsiaskodás, felekezeti villongás, erőszakoskodás, alaptalan gyanakodás stb.

Elsőnek Reichardt Jakab városi rendőrt (licitor civitatis) hallgatták ki; katolikus. Tud a kérdésben említett eseményekről; tehát 1777. február 13-án, a siralomházban töltött második napon a börtönbe jött a franciskánus ünnepi szónok és a domonkos prior. (Régebben az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend tagjai végezték ezt a nehéz szolgálatot). Amikor 79a két pap megjelent, a jelenlevő Torkos József ev. lelkész nem távozott, több. ev. „rektor” buzdította a leányt, és a jelenlevők egyházi dalokat kezdtek énekelni, így a páterek nem maradhattak a leánnyal egyedül. Késő éjjel – vallja – a leány anyja, egy pékné leányaival,

Kuhn szalagkészítő (a későbbi neves ötvös apja), egy év. tanító maradt a leány mellett. 10 órakor egy negyedórára bejött Torkos András városbíró, és Jankó tanácsos 11 óráig volt ott. A kivégzés reggelén a leányt megáldoztatták az év. papok; ez fél ötkor történt. Jankó tanácsos ott volt és mások is, de nem beszéltek valláscseréről. A kivégzésre indulás előtt a franciskánus nem akart bemenni a leányhoz, a tanú kérdezősködött Strodler városi szolgától, mire az azt mondta, hogy *nem szabad* neki bemennie (dass Er in dem Arrest nicht kommen dürfe).

Preundl Ferdinánd 45 éves katolikus rendőr (muskétás) a második tanú. Az előbbi kérdésekre nem tud felelni, mert a börtön előtt a folyosón őrt állt, a népet tartotta vissza, az éjjeli jelenetet és az áldoztatást látta.

Szentner József katolikus rendőrkáplárt abból a szempontból faggatták, nem volt-e valami szándékosság az év. örök kirendelésében. A tanú elmondja, hogy vagy a városbíró vagy a városkapitány rendelkezik a káplárok és örvezetők révén. Neki kellett volna intézkednie, de Strommer örvezetőtől hallotta, hogy Schaden a városbírótól parancsot kapott a rendelkezésre. Egyébként írásbeli utasítás volt, hogy 12-re Schaden és 4 év., 13-án két év. és 2 kat., 14-én 4 katolikus és 10 év. ör meg az év. örvezető és helyettes örvezető teljesít szolgálatot.

Hueber A. katolikus, 36 éves rendőr vallja, hogy jelen volt a kivégzés helyére való vonulásnál (Ausführung). Hallotta azt po., hogy Marx ezt mondja: „Mari, hagyd; bátran nekivágni, annyi mint félig nyerni” (Miedel, lasse es gehen, frisch gewagt, ist halbs gewohnen). Azt is hallotta, hogy a franciskánus páter intette Marxot, hogy fogja be a száját (er das Maul halten soll), mire Marx azt válaszolta: „A személy az év. hitben éppen olyan jól meghal majd, mint a katolikus hitben.” A bizottság kérdésére, hogy hallotta-e, hogy némely evangélikus a páter rábeszélő szavaira szitkozódott, azt feleli a tanú, hogy a leány egyre azt hajtogatta: a maga vallásában akar meghalni. Heimler Éliás, aki polgári lovascsapattal lovagolt erre, felkiáltott: „Micsoda rábeszélés ez?” Schaden pedig meztelen kardját fordította a páter felé e szavakkal: „A szentségét, mit beszél?” (Sacrament, was reden Sie?)

Steiner János 33 éves rendőr a Huebernek feltett kérdések szerint azt adja elő, hogy a Vörös Ökörnél (a volt Magyar király szálló, ma a süketnémák asztalosüzeme) jártak, amikor a páter arra biztatta a leányt, hogy térjen meg az igaz hithez, a leány azt felelte, úgyszólván abban hisz. Halotta Marx felkiáltását is, de Schaden szavait nem, mert a szekér más része mellett haladt.

Haller Mihály 17 éves szolgaleány a városháza kapusánál (alighanem csak bámészkodó) a siralomházhoz nem illő dolgokról beszélt, hogy a folyosón Schaden a kivégzés előtti éjjelen a leánnyal erőszakoskodott, amit a leány anyja is látott és rá csípős megjegyzést tett. (Er habe gesehen, wie der Vice-Gefreyter Schaden mit der Deliquenten aus dem Arrest in das Gangl gekommen, die Deliquenten habe sich in dem Gangel auf dem Mäeurl sitzender gerieben, und gesaget, es beissen Sie die Flaeh, hierauf habe der Schaden gesagt, gehts her, ich will euch die Flaeh absuchen, worauf derselbe auch der Deliquenten mit der Hand unter den Rock hinaufgefahren. Die Mutter von der Deliquentin sey unter der Thier des Arrests gestanden, und habe gesaget, ich glaube, dass die Deliquentin ihme lieber waere als seine Alte”). Jelen voltak még a bírósági szolga és Steiner rendőr is. (De ezen a legénykén kívül senki erről az esetről nem vallott.)

Most Hofer Péter katolikus 45 éves számvevő került kikérdezésre. Elmondja, hogy ott volt a börtönben az ítélet kihirdetésekor. Torkos városbíró mondta, hogy először a városplébános jön a leányhoz, azután az év. papok. Erre Jankó Mihály tanácsos szólt a leányhoz és intette: bánja mega bűnét és készüljön a halálra. 13-án (másnap) csak egy ízben volt a siralomházban. Vele jött a barát; Torkos év. pap éppen beszélt a

lányhoz, ennek végeztével a barát latinul és németül bejelentette, hogy a leányt 80elkíséri a vérpadhoz, ne húzódozzon, mert ő csak azt teszi, ami lelki üdvére hasznos lesz. Erre a leány valamit súgott Torkos pap fülébe, ki halkán felelt. Hofer ekkor elment, és így nem tudja, megakadályozta-e Torkos a barátot a közeledésben, vagy elkezdtek-e énekelni a jelenlevők.

Kamper Jakab 47 éves katolikus közgyámra került a sor. A Hofernek feladott kérdésekre felelve kijelenti, hogy az ítélethirdetés Torkos részéről úgy volt, ahogy Hofer elmondja, Jankó tanácsos beszédjén viszont elcsodálkozott, mert ilyesmi nem volt szokásban eleddig, ez a bíró dolga volt. 13-án elment a siralomházba, mert Weinrotter alezredesné kívánt vele odamenni. Ott volt a barát érkezésekor. A lány és az ev. lelkész suttogásáról is tud, de utána Torkos latinul azt mondta, hogy reggel hét órakor átadja a leányt a barátnak, azaz a rendelet szavait betartja (*Ego cras mane hora septima matutina resignabo hanc Personam Vestrae Reverentiae*). Azután elment a páter, és Torkos pap is követte. Most Podmaniczky úr ügyvivője (Informator), Heynóczy jött, és egy könyvből énekeltek a jelenlévőkkel.

Oeller Mátyás adóhivatali ellenőr, 38 éves, katolikus adja elő a következőket. Az ítélethirdetésnél Jankó tanácsos azt mondta a leánynak, hogy eljátszotta a jogát az élethez. 13-án volt a börtönben, a franciskánussal érkezett ő is.

Pachhoffer Ignác városi irodatiszt nem volt sem az ítélethirdetésnél jelen, sem a barát ottlétekor, de 13-án megfordult a siralomházban.

Rach András 51 éves városi alkamarás, katolikus. Az ítélethirdetésnél a küszöbön állt (*Unter der Thier Schwaele*), a házban többször megfordult, hisz az ő tiszte volt a leánynak ételt és bort juttatni. Ő úgy látta, hogy Gamauff ev. pap (nem azonos a történetíróval) ült a leánnyal az asztalnál, amikor a barát érkezett; a latin párbeszédet nem értette és a barát távozása előtt elhagyta a siralomházat.

Strommer 65 éves rendőrtizedes (*decurio*) arra nézve vall, hogy miképpen folyt az őrizet. 12-én az őrségre jövet hallotta, hogy délután „kítétel” lesz, nem emlékszik már, kitől, de azt biztosan tudja, hogy sem a bírótól, sem a városkapitánytól, nem kapott utasítást, Schadenhez ment és utasította, hogy hozzon négy embert; senkit nem nevezett meg. Schaden a kapuktól hozta el őket délután négy órára. Schaden azt mondta, hogy a bírótól kapott utasítást, hogy a kítétel (*Aufsetzung*) ideje alatt őrt álljon.

A barát, név szerint Heppler Kerubin, írásban adja vallomását. Nem lehetett a siralomházban a sok ember miatt beszélnie és szavára az ev. pap a lánnyal sugdolózkodott. Ő úgy vallja, hogy Torkos bíró (nem a pap) mondta: „Ha a leány kijön, akkor atyaságod következik.” Valóban 3/4 9-ig tudott vele beszélni, de mindenre azt felelte, hogy lekipásztora parancsa: ne hallgasson rá és ne is válaszoljon. Már-már hajolt, mikor az ev. őr rákiáltott valamely luteránus rigmust, fáradozásait ezzel haszontalanná tette, és arra kijelentette a leány, hogy abban a hitben kíván meghalni, amelyben született.

Hak György kamarai kiadó kíváncsiságból vett részt a kivégzésen (*qualiter isthic fieri solitae – executiones – videre volens*, a szomszédos házból látta, hogy az ev. őr akadályozza a szelíd pátert. Hallotta egyébként, hogy a barátot kirekesztették, és hogy imával s énekléssel készítették elő a leányt a halálra.

Doberschitz Tamás domonkos prior latin nyelvű írást nyújtott be tapasztalatairól (soproni születésű volt, több mint egy évtizedig priorként működött, nevéhez fűződik a templom két tornyának építése és sok felszerelése, a vizsgálatnál azonban nem éppen békés hangon nyilatkozik.) Február 13-án nem hivatalosan ment a siralomházba, hanem kíváncsiságból (*curiositatis gratia*), délután három órakor. Hallotta Torkos pap vigasztaló szavait az állhatatosságról és kitartásról. A biblia példázatát hozta fel az okos és balga

szüzekről: az olajról volt megismerhető a hűség, vigyázzon a leány, hogy el ne felejtse az olajat, amin a hithűség értendő. Legyen tehát erős és hű, különben az égi vőlegény elzárja a menyegző elől. Azt mondja a prior, hogy nehezére esett a hallgatás, legszívesebben imposztornak nevezte volna az ev. papot. Nem akarta tovább hallani, indult. De jött a franciskánus páter. Mit **81**beszéltek, nem hallhatta a tömeg miatt, de így adták mások neki elő: a páter clarissime domine megszólítással kérte a papot, hogy szólhasson, aki hozzá is járult, erre a barát bátorította a leányt. Az ev. pap suttogott a leánnyal és taglejtéseiből lehetett látni, hogy lebeszéli. A prior szívfájdalommal távozott (Cor mihi doluit), úgy látta, hogy szent Pál csodatétele sem tudta volna a leányt megtéríteni, legfeljebb isteni csoda.

Ezzel a két napi izgalmas tárgyalás befejeződött, de újabb kihallgatást kért a helytartótanács, mert Torkos András bíró és Jankó Mihály tanácsos szerepét nem látta tisztázottnak, tehát újabb kihallgatásokat foganatosítottak, amelyeknek jegyzőkönyve 1777. november 25-én ment el Pozsonyba. Újabb adatot alig hozott felszínre ez a vizsgálat.

Elsőnek ismét Oeller Mátyást kérdezték ki. Szólt-e Jankó valamit a katolikus vallás ellen, beszélt-e az ítélet jogosságáról, buzdította-e a leányt bűnbánatra, emlékeztette-e Isten kegyelmességére? Meglátogatta-e Jankó a leányt a börtönben? Általában szokott-e katolikus elítelteket látogatni? Mondott-e vagy tett-e valamit a katolikus hit hátrányára? De sem Oeller, sem Rach András nem tudtak a korábbi vallomáson kívül valamit is felhozni, legfeljebb Rach az ítélethirdetésnél azt hallotta, hogy Jankó sajnálta a leányt, de megérdemelte a büntetést. Ugyanígy nem hozott semmi újat Hofer Péter és Kamper Jakab vallomása.

Reichhardt Jakab városi rendőr sem talált Jankó kijelentéseiben a kat. hitre semmi sértőt, többször volt a leánynál, intette, hogy minden szóra figyeljen, énekeskönyvet hozott neki, amelyben több papiros volt jelzésképpen, mondta, hogy ezek közül keressen ki magának éneklésre. Arra is emlékszik a tanú, hogy mikor 1775-ben a Haderlumpot (a soproni Koch József nevű tolvaj kereskedő vulgója) felakasztották, a siralomházban nem csupán ő maga, hanem felesége gyermekeivel is megjelent és ekkor a tanácsos ismét beszélt, mondván, hogy bűneiért Koch megérdemelte a halált. Az áldozáshoz egy tanító hívta a leányt, akkor sem említette a katolikus hitet, de biztatta a leányt, hogy tartson ki a hite mellett, mire a leány igent mondott.

Torkos bíró ügyében ugyan elkészült 13 pontos kérdéssorozat, de részben, mert az ügye önmagában is tisztázott volt, részben mivel a kérdések a korábbi vallomásokkal, amelyeket eskü alatt tettek, eléggé ellentmondók voltak, így hát nem is kérdezték meg a tanúkat. A kérdések pedig ezek voltak:

1. Mondta-e Torkos, hogy az ítéletki hirdetés után a lányhoz először a várospap jön, utána az ev. lelkész? (Erre már feleltek, hogy igen.)
2. Mondta-e, hogy minden a szokott módon menjen az őrség dolgában, vagy tett-e változtatást?
3. Engedélyezte-e a prior megjelenését, vagy kérte-e tőle valamely katolikus pap egyáltalában, hogy egyedül lehessen a leánnyal?
4. Jelentették-e neki, hogy a barát egyedül akar lenni a lánnyal?
5. Igaz-e, hogy a barát imádkozás közben odalépett, s azt mondta: „Gyermeke (Mein Kind), én sem fogok mást mondani holnap, csak azt ismételni, amit most hallott”.
6. Mondta-e (valahol) a franciskánus gvardián, hogy a barát a leánynak vesztőhelyre szállításakor Luthert

szidalmazta (Luther sey ein schlechter Mensch gewesen)?

7. Mondta-e a barát ugyanakkor, hogy a leány csukja be a könyvét, abban zavaros dolgok vannak, Luther rossz ember volt. Igaz-e, hogy a leány mellett ülő hóhérlegény oldalba lökte, mire az felugrott és sírva kiáltotta: halálom óráján sincs nyugtom, kínoznak és gyötörnek (Jesus Christus, in meiner letzten Todes Stunde habe ich keine Ruhe, denn man quaelet und martert mich). Mondta-e erre Heimler Éliás: Mi ez, ilyen életemben nem láttam (Was ist das, das hab ich in meinen Leben nicht gesehen), erre mondta-e Marx az ismert szólást azzal a hozzászólással: így akarja az istened (weil dein Gott so haben will).

8. Láttá-e, hogy Reichardt és Schaden kiment a leánnyal utolsó éjjel a folyosóra?

829. Láttá-e a tanú, hogy Schaden hozzányult a leányhoz?

10. Letaszította-e Schaden az ágyról a leány mellől a barátnőjét azzal, hogy hadd pihenjen a halálraítélt?

11. Volt-e többször nála a bíró? Hivatta-e a leány és megköszönte-e neki jótéteményeit, mire a bíró elment-e anélkül, hogy beszélt a leányhoz és énekelt vele egyházi dalokat?

12. Kivette-e a leány kezéből a páter az imádságos könyvet, amire a leány sírt és panaszkodott?

13. Igaz-e, hogy a vesztőhelyen a páter még egyszer át akarta a leányt téríteni és annak állhatatos feleletére ezt mondta: Mivel nem akarsz megtérni, te makacs bűnös, menj a pokolba (Weil du dich nicht bekehren willst, du verstockter Sünder, so fahre hin zum Teufel.).

Ezek a pontok egyrészt olyan feleletet tételeztek fel, amelyek szerint Torkos bíró szereplése teljesen szabályszerűnek látszik, másrészt a nagyon erősen kompromittált Schadent mentették volna, és végül a pátert is hol indulatosnak, hol a maga szereplését szinte mentegetőnek tüntették fel. Érthető, hogy a bíróság nem kívánt ezekkel foglalkozni továbbra.

Hosszú hónapok után 1778. június elsején érkezett csak meg a helytartótanács leirata. Megállapította, hogy a királyi rendelet értelmében előírt négy szemközti beszélgetés az elítélt és a katolikus pap közt nem történhetett meg, Schaden egy nappal a kivégzés előtt a leányt undok dologra akarta felhasználni, és végül Marx rendőr a kivégzés felé menet nem engedte a katolikus papot tisztjét végezni és a leányt vallásában erősítette. Mindezekért a helytartótanács azt rendeli el, hogy az említett két embert a városi bíróság vonja felelősségre.

Az esettel kapcsolatban két dolgot kell még felemlíteni. Két évvel az elrettentő kivégzés után egy majdnem hasonló nevű leány ügye kerül a városi tanács elé, és még hozzá az is Vas megyei és protestáns; a borostyánkői Käppl Mária megszülte gyermekét Sopronban, mivel pedig az apa, Lukács János jelentkezett, hogy a leányt mihamarabb nőül veszi, ő maga pedig katolikus lévén a fiúgyermekeket a Szent Lélek templomban megkeresztelték, így a dolog a lehető legkedvezőbb befejezést nyert (Fog. könyve 1779. 198. lap).

A másik dolog pedig az a bizonyos Heinótzy, a Podmaniczky család ügyvivőjének megjelenése a kivégzésre váró leány börtönében. Felmerült bennem a gyanú: nem a később oly nevezetes hazafi és vértanú személyével azonos-e? Keresztnevének említése nélkül persze gondolhattam a soproni család bármely tagjára, de a véletlen hamarosan nyomra vezetett és állíthatom, hogy ez megrendítő találkozása az eseményeknek: a siralomház látogatója és a vérpadon elvérzett Hajnóczy József azonos személyek. 1780-ban, tehát 3 évvel a leány kivégzése után a városi tanács a helytartótanáctól olyan értelmű leiratot

kapott, hogy a városi aljegyző, Waltersdorfer Menyhért helyére válasszák meg Hajnóczy Józsefet, aki nem kíván más javadalmat, mint az ügyviteli munkáért járó külön díjakat, a törzsfizetést kéri, adják továbbra is Waltersdorfernek. Ez a nemes gesztus azonban nem hatotta meg a várost. Kifogásait sietve közölte a helytartótanáccsal. Nem lehet tagadni, hogy az aljegyző itt-ott többet ivott a kelleténél és dolgát öregsége, betegeskedése és házi perpatvarai miatt már nem úgy látja el, mint fiatalabb éveiben (bey ein- oder anderer Gelegenheit um ein Glas Wein mehr getrunken und theils wegen widrigen Gesundheits- Umstaenden, theils wegen ankelebenden Alter, und durch seiner in jüngeren Jahren geleisteten Arbeit beygezogene Gebrächlichkeit, dann verschiedenen Häuslichen- auch anderen Widerwärtigkeiten in Befolgung seiner Amts-Pflicht gehemmt worden), de fogadkozik, hogy javulni fog. Hajnóczy ezt a hivatalt már 1779-ben kérte, de ennek hírére Wohlmuth Gottlieb, városi írnok is jelentkezett. Ennek anyai nagyatya Seiler György Vilmos polgármester és bíró, nagybátyja Seiler György Lajos másodjegyző, atyai nagyatya Wohlmuth János polgármester és városbíró, atya Ehrenreich közgyám. Maga a kérelmező megelégedésre 12 éve városi írnok. Íme, ennyi családi és saját érdem méltóvá teszi, hogy ő legyen az aljegyzői állás várományosa.

83 Hajnóczy nemeslelkű lemondása az aljegyzői törzfizetésről nem kedvező feltétel, hiszen ha nincs biztos fizetése, nincs iránta teljes bizodalom, nem vonhatni úgy felelősségre, mint aki teljes fizetést kap. Meg azután nem ismerheti a helyi viszonyokat, be kell tanítani. Meglehet az is, hogy elhalálozik, amíg Waltersdorfer él, és akkor nem akad erre az állásra vállalkozó, mert nem járhat vele fizetés. A fizetés pedig 300 ft. és fájárandóság, Wohlmuth ebből 150–200 ft-t és a fele fát kéri. Mellékelték Waltersdorfer beadványát is. 34 éve áll a város szolgálatában, ebből 15 és fél évig mint írnok olyan kevés fizetést kapott, hogy alig tudott ruházkodni és lakbért fizetni. Elismeri, hogy az utóbbi időben nem fejtett ki oly munkásságot, amely kielégítő lett volna, de ebben része volt az apósáékkal való surlódásoknak is. Ígéri, hogy ismét teljes buzgalommal áll munkába. Ami Hajnóczyt illeti, gúnyorosan említi az állítólagos ügyvédet, nemcsak a saját, de a városi tanács tudomása szerint is a legkisebb pörben jelentkezett volna a tanácsnál vagy a városi bíróságnál (weder mir, noch Einem Löbl. Magistrat bekannt, dass bemelter Hajnóczy als ein vorgebliche Advocat jemahls bey einem Löbl. Magistrat oder Stadtgericht alhier, einige, auch nur die mindeste Parthey vertreten habe). A tanács valóban megtartotta Waltersdorfert továbbra is.

Payr Sándor foglalkozott Hajnóczyval (Hajnóczy Sámuel és fia, József. Sopron, 1934), a 34. lapon ismerteti a családfát; a soproni Hajnóczyakra nem gondolhatunk, mert egyfelől József nem volt köztük, másfelől minden fenti említés szerint idegenképpen, tehát nem soproninak mutatja be. De a családnak a vértanú volt egyetlen jogász tagja. Modorban született, ahol Waltersdorfer; szülei ott éltek, így értesülhetett már akkor is a soproni viszonyokról, amikor még Forgách grófnál titkárkodott, majd 1778-tól fogva Sopron közelében élt, Horpácson, Széchényi Ferenc titkárjaként. Most került kezembe Bónis György Hajnóczy József c. könyve (Bp. 1954), amelynek 24–25. lapján bőségesen szó van Hajnóczy törekvéseiről, ahogy Sopronba kíván jutni. Hát biz az szívós küzdelem volt, és csak a város magas műveltségének ismerete magyarázza meg. Azonban Sághy soproni királyi biztos levele eléggé lehűthette, mert éppen azt közölte, amit a helytartótanácsnak a város tanácsa nem mondott ki, csak érezni lehetett, hogy Sopronban csak az kerülhet vezető állásba, aki itt született, itt nevelkedett. 1780 második felében Hajnóczy már letett róla, hogy Sopronba kerüljön. Elvégre a horpácsi könyvtár és főnöke kárpótolta.

A nagy hazafi és emberbarát belesodródott Martinovics mozgalmába; halálra ítélték. Kazinczy feljegyzései szerint (Fogságom naplója. 1931. 35. lap) azonban eleinte elutasította Molnár ev. papot, sőt gazembernek is nevezte (Weg, weg mit einem Schurken), ugyanis tudta róla, hogy besúgó. Végül is kiengesztelődött iránta és a verpadon még meg is ölelte.

Még egy kérdés volna tisztázandó, mért mondják a tanúkihallgatáskor Hajnóczyról, hogy a Podmaniczky

báró ügyvivője. Az egyik Podmaniczky rövid ideig, korábban, birtokolta a Fegyvertár utcában a postaházat, de egyébként nincs adat róla, hogy a család itt élt volna. Hogy Kamper közgyám Hajnóczyt a Podmaniczkyak informátoraképpen említi, lehet, hogy ezek megbízásából végzett el valami dolgot Sopronban. Vannak a tanúvallomásokban más ingadozások is a személyeket illetően.

A jószándék vitte a csupaszív Hajnóczyt a siralomházba, és az emberiségért és magyarságért dobogó szíve juttatta a saját siralomházába is.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Kóczán Péter: Liszt Ferenc Sopronban előadott darabjai (II. pótlás és összegezés)

84 Kóczán Péter: Liszt Ferenc Sopronban előadott darabjai (II. pótlás és összegezés)

Thier László a SSz 1956-os, 1957-es és 1958-as évfolyamaiban összeállította Liszt Ferenc Sopronban előadott darabjainak listáját 1956-ig. Az ilyen felsorolás persze sohasem lehet tökéletesen teljes, azt maga is érezte, cikkében kérte is az olvasókat, hogy az általa nem ismert adatokra hívják fel a figyelmét, és maga is gyűjtött tovább; gyors halála miatt az első pótlás már csak posthumus-munkaként jelenhetett meg a SSz 1961. évfolyamában. Az alábbiakban még néhány kiegészítő adatot közlünk, és összegezzük az eredményt.

Az újabban előkerült adatok tehát a következők:

1861. augusztus 5. Vrabély Szerafin pozsonyi zongoraművész nő egy magyar rapszódia-t és a Rossignol-változatokat adja elő.

1869. augusztus 18. A színházban jótekonny célú előadáson Pölz A. Liszt Grand galopp chromatique-ját zongorázza.

Liszt Ferenc arcképe. Brüsszeli felvétel 1870 körül

1875. A Zenészeti Lapok a 115. lapon áprilisi kelettel említi, hogy a mester egyik legkiválóbb növendéke, Menter Zsófia hangversenyezett, férjével, Popper Dáviddal; utóbbi Liszt V. rapszódiaját adta elő, saját gordonka-átiratában.

1884. május 1. A Dalfűzér fennállásának 25. évfordulóján rendezett hangversenyén a pozsonyi énekkar (Liedertafel) Liszt Katonadalát énekli.

1889. december 7. Schuh-Proska soproni születésű neves németországi opera-ékesnő hangversenyén Bauer Alexandrina Liszt Faust-keringő átírata mellett Schubert az Én tanyám (Mein Aufenthalt) dalából készített ábrándját játssza.

1891. március 19. Reményi Ede hangversenyén a kísérő, Bodó Alajos a XV. rapszódíát játszotta.

1891. május 2. A Férfidalkör hangversenyén Térfy Margit a XII. rapszódíával és a Rossignol átirattal lépett fel.

1898. március 26. Incze Mariska Wagner Bolygó hollandijából a Fonó-kart adja elő Liszt átiratában.

1900. március 3. A zsidó nőegylet estélyén Ötvös Henrikné a Rigoletto ábrándot zongorázza.

1906. november 6. Slezák Leó tenorista hangversenyén a neves kísérő, Dachs Oszkár a Waldesrauschen-t mutatja be.

1908. október 11. A Katolikus Kör estélyén Kirschner Mici Liszt két (meg nem nevezett) rapszódíájával szerepel.

1909. A nyár folyamán az Erzsébet-kertben a Diákotthon javára rendezett hangversenyen Simkó Gyula a VIII. rapszódíát adja elő.

1912. január 6. A Katolikus Körben Wagner Bevonulási indulóját játsszák Liszt átiratában négykézre Thirring Hedvig és Schmidl Károlyné.

1912. április 24. Katonazene a Kaszinóban. Wirnizer György a II. rapszódíát vezényli.

1915. december 6. A Vörös Kereszt javára adott hangversenyen a Holt költő szerelme c. melodráma (szövege Jókaitól) Makó Aida és Russ Oszkár (zongora) tolmácsolásában kerül műsorra.

85 1917. október 13. Peters Guido, gráci zongoraművész a Bach-fantáziát adja elő.

1917. november 3. A honvédestélyen Pick-Fürth Gusti bécsi énekesnő egy Liszt-dalt is énekel (Lieber, möcht ich Dir begegnen).

1921. november 26. A Frankenburg Irodalmi Körben Szanyi Irma győri zongoraművésznő a Sposalizio-t mutatja be.

1925. március 15. A Frankenburg Irodalmi Kör estélyén ismétlésre kerül a Holt költő szerelme melodráma: Hernfeld Pálné (zongora), Benedek Lenke (szavalat).

1925. április 2. Gróf Endre önálló hangversenyén a Tarantellát és a VIII. rapszódíát játssza.

1926. október 30. A Frankenburg Irodalmi Kör estélyén Takács Jenő a Loreley átiratot és a VIII. rapszódíát adja elő.

A magyar díszkardos Liszt Ferencnek csodagyereket mutatnak be. Cajetán torzképe

Liszt Ferenc 1865 körül. Fametszet: Adorján A. reprodukciója

Az öt cikk adatait összefoglalva elmondhatjuk, hogy Liszt darabjai 1839-óta szerepelnek soproni műsorokon, tehát amióta Bécsben egy évvel korábban bemutatkozott. Az első szakaszban, amely 1839-től haláláig, azaz 1886-ig terjed, és így 48 évet foglal magába, 44 ízben találkozunk a nevével. Ekkoriban főleg opera- és egyéb átiratai hódítottak – Sopronban is 21 ízben fordulnak elő –, s a rapszódákat is gyakran, összesen 16 ízben játszották. Komolyabb zongoradarabjai közül csak négy kerül bemutatásra; a Holt költő szerelme melodráma – amely tudvalevőleg Sopronhorpácson készült – kétszer; kórusmű egyetlenegy. Így tehát, míg élt Liszt, igazi nagysága nem mutatkozott meg a soproniak előtt.

A második korszak 1886-tól 1911-ig, azaz halálától az első nagy évfordulóig – amikor születésének 100. évfordulóját ünnepelték és vele kapcsolatosan kezdték helyesen is értékelni – a kép számszerűleg javul,

hiszen 25 év alatt ⁸⁶most már 98 előadásról van szó; de még mindig erősen uralkodnak a rapszodiák (38 esetben) és az átíratok (18 ízben). Viszont a mélyebb értelmű szerzemények is előre törnek, mint po. etüdök, az úti képek, a consolation-ok 18 esetben. Minthogy most ebben az időszakban újjá szervezkedett a Zeneegyesület zenekara, ezen a téren is megismerkedhetett Sopron Liszttel. Nagy zenekari művei közül a Les Preludes, az Orfeusz került bemutatásra, továbbá nagyobb részletek a Szent Erzsébet oratóriumából is. Egyházi művek, orgonára írt darabok 5 ízben szerepeltek, számos énekkari művel adott számot több soproni dalárda jó készültségéről. A Holt költő szerelme is kétszer szerepelt.

A számok érdekes játéka, hogy szintén 98 alkalommal hallott Sopron Liszt-darabokat a harmadik időszakban, természetesen a rendelkezésre álló számadatok alapján. Ez az időszak 1911-től 1956-ig terjedt. Most már kifejlett zenekari élet van, sőt az énekkultúrára jellemzően számos kórusművet és magánéneket is találunk a műsoron, előbbiből 10-et, utóbbiból 19-et. A 19 rapszódia és 13 átírat előadása mellett az úti képek, a h-moll szonáta, a Bach fantázia és egyéb komoly művek száma 45-re emelkedett. A Missa Choralis két ízben került előadásra, úgyszintén szerepelt a Szent Erzsébet és Krisztus-oratórium bőséges kivonata; mindenesetre a zenekari műsorszámok és a zongoraversenyek száma nem nagy. A Holt költő szerelme, tán éppen, mert Sopron közelében készült, ismét kétszer foglalkoztatta a helyi erőket.

Az előadóművészek sorában főleg a helyi Altdörfer Viktor emelkedik ki, de volt alkalma a soproniaknak Bartók Bélát, Dohnányit, Stefániai Imrét és más hazai és külföldi kiválóságokat is hallani.

119 év műsorát vizsgáltuk át és 292 szerepeltetést számoltunk meg. Itt nem voltunk tekintettel a sajtóban említés nélkül maradt templomi előadásokra vagy jelentéktlenebb műkedvelő produkciókra, így az iskolai próbatételekre sem. Az előadások számát bizonytalannal lehet emelni, hiszen levéltárainkban nem minden műsor maradt fenn, de a tekintélyes szám így is méltónak mutatja Sopront a *Liszt Ferenc városa* megtisztelő jelzőre.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Hiller István: Szabó Dezső 1920 februári soproni szereplésének visszhangja

Hiller István: Szabó Dezső 1920 februári soproni szereplésének visszhangja

Szabó Dezsőről az elmúlt másfél évtized alatt igen keveset beszéltek és még kevesebbet írtak. Ez a cikk sem léphet fel azzal az igénnyel – nem célja és nem is feladata –, hogy Szabó Dezső írói és politikai értékelését adja, mert ezt az irodalomtörténészek már régebben megtették. Soproni szerepléséről és annak visszhangjáról azonban az értékelés óta jóformán még említés sem történt. A ma is érvényes értékelésnek alapján a továbbiak megértéséhez szükséges, hogy röviden áttekintsük Szabó Dezsőnek felfelé ívelő, majd egyre inkább ellentmondásokkal és örökös belső nyugtalansággal teli életét. Már középiskolás korában rendkívüli tehetséget árult el, később pedig mint az Eötvös Kollégium hallgatójának igen nagy sikert és tudományos hírnevet jósoltak. Párizsból hazatérve – ahol mint ösztöndíjas tanár képezte magát – már szélsőjobboldali nézeteket vallott, uszított a zsidók és a szocialisták ellen. Nagyvárad tanárkodása alatt barátságot kötött Juhász Gyulával, akinek hatására nézetei pozitív irányban megváltoztak, hamarosan a haladás élvonalában találjuk: állandó munkatársa lett a „Nyugat”-nak és a „Huszedik század”-nak. Termékeny cikk- és tanulmányíró. Ezek, valamint szokatlan hangú egyéni stílusú elbeszélései, feltűnést és általános sikert eredményeztek. Az „őszirózsás forradalom” nem váltotta be régi reményeit és nem juthatott egyetemi katedrához sem. „Az egész emberért” című, a „Nyugat”-ban megjelent cikkében kitörő örömmel

üdvözölte a Tanácsköztársaság kikiáltását.

Annak ellenére, hogy a proletárdiktatúra ⁸⁷kiadta az „Elsodort falu”-t, sőt még ki nem adott műveiért a Szellemi Termékek Országos Tanácsától 28 000 korona előleget is kapott, hamarosan szembekerült a Tanácsköztársasággal, habár továbbra is forradalmárnak tartotta magát. Kétségtelen, hogy inkább a kizsákmányoltakhoz húzott, mint a kizsákmányolókhöz, a marxizmust azonban sohasem fogadta el. A Tanácsköztársaság megdöntése után is antikapitalista maradt, de ez párosult a legvadabb antiszemitizmussal és reakciós fajelmélettel. Élete végéig azt a téves és lehetetlen álláspontot képviselte – és ezt arra alapozta, hogy a magyar kapitalisták között sok zsidó volt –, hogy az antiszemitizmus egyet jelent az antikapitalizmussal és fordítva. Nagy Péter azt írja, „... éppen mert nagy, közel évszázados hagyományra támaszkodhatott, volt könnyű itt átcsúsztatni az érvelést az osztályról a fajra, volt könnyű átcsúszni érzelmileg is a haladásból a reakcióba”. (Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban c. könyvéből. Bp. 1960, Szépirodalmi K. 10 p.) A Tanácsköztársaság megdöntése után felsietett Pestre, titkos szervezetet hozott létre, kiépítette kapcsolatait az Ébredő Magyarok Egyesületével, majd pedig megkezdte vidéki körútjait, melyek során majdnem minden nagyobb városba ellátogatott. Ezeknek a látogatásoknak célját ő maga így fogalmazta meg: „Azt hittem, első dolog: a lelkekbe friss, csíráztató szeleket zúgatni, hogy itt mindenki keresztény és magyar legyen – a többi magától megy. Felzúfolt erőim teljes fegyverzetével dobtam magam a harcba, éjjel-nappal dolgoztam, szakelőadásokat tartottam, vidékre utaztam agitálni a magyarságért, új irodalmi egyesületet teremtettem...” (Idézet: Miért vonult vissza Szabó Dezső? Gondolat, 1920. szept. 16. 3. p.) Hogy ezek a vidéki körutak valóban milyen célokat is szolgáltak, arról soproni látogatása alapján is tiszta képet nyerhetünk.

Soproni látogatása nem annyira irodalmi, mint inkább politikai jellegű volt. 1920. február 21-én Kirchner Viktor és Várhidy Lajos társaságában érkezett Sopronba, hogy megalakítsa „az egyetlen pártpolitikán felül álló komolyan dolgozó szervet”, az ún. Egyesült Keresztény Nemzeti Ligát. Városunkban Szabó Dezsőt nem fogadták szívesen, pedig ebben az időben még országszerte népes tábora volt, írásait sokan olvasták és nem kevesen voltak – főleg az egyetemek hallgatói között volt igen népszerű –, akik az ifjúság vezérét látták benne. Soproni látogatásának már első napja sem volt sikeres. Ezen a napon, függetlenül Szabó Dezső programjától, a Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetségének Sopronban tartózkodó fővárosi tagjai a Kaszinóban irodalmi estet rendeztek. A műsorban Homonnay György szobrász felolvasást tartott, Márkus Lili Chopint zongorázott, Varga Irén német és régi magyar dalokat énekelt, Ónody Ákos pedig Tompa és Petőfi verseket szavalt. Váratlanul és műsoron kívül – egyébként igen jellemző módon – felszólalt Szabó Dezső is. Beszédében a legmerészebb antiszemita hangot ütötte meg. A köznőség kellemetlenül és kínosan érezte magát. Sokan felkeltek helyükről és elmentek. Elképzelhető, hogy ez a kínos jelenet nem toborzott új híveket a másnapi politikai gyűlésre.

A „Sopronvármegye” 1920. február 24-i számában az olvasó éről az estről a következőket olvashatta: „Műsoron kívül még Szabó Dezső író is beszélt és erősen antiszemita ízű beszédet mondott, melyet mi, akik lapunk vezető helyén méltatjuk a kiváló írónak a magyarságra megbecsülhetetlen értékű képességeit, ezen a helyen, egy művészi estélyen előrehirdetés nélkül, elmondani sem ízlésesnek, sem fairnak nem tartunk”.

Másnap, 1920. február 22-én délután 4 órakor tartották meg az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga alakuló gyűlését a városháza nagy tanácstermében. A „Soproni Hírlap” február 24-i száma azt írta az eseményről, hogy részben „az előkészítés hiánya miatt”, részben pedig a „lelkekben fekvő politikai feszültség miatt” a nagyterem nem telt meg. Ezzel szemben Szabó Dezső egy későbbi keltezetlen levélben a következőket írta: „Ha Balassagyarmat, Győr, Sopron három zsúfolt házát tudott adni, tud Debrecen is”. (Idézet Nagy János:

Oláh Gábor levelesládájából. Irodalomtörténeti Közlemények. 1959. 111–130 p.) Nem tudjuk, hogy Balassagyarmat és 88 Győr zsúfolt házat adott-e az írónak, tény azonban, hogy Sopron nem biztosított telt házat. Nem a „Soproni Hírlap” által említett okoknál fogva, hanem azért, mert a soproni közvélemény, ha nem is ellenségesen, de feltétlenül idegenkedve vagy közömbösen fogadta az író. Az alakuló gyűlésen megfogalmazták az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga sovíniszta és antiszemita célját. Ezek szerint a Liga olyan országos társadalmi szövetség, melynek célja a keresztény nemzeti sajtó és könyvkiadás megszervezése, a fiatal keresztény írók felkarolása és a fővárosi sajtóban való szóhoz juttatása, a keresztény nemzeti ipar és kereskedelem támogatása stb. Ezek után Rábel László árvaszéki ülnök felkérte Szabó Dezsőt, hogy mondja el beszédét.

Szabó Dezső beszédét a legféltelenebb antiszemita uszítás jellemezte. Támadta azonban a protestánsokat is, akiket azzal vádolt, hogy örökké ellenzékieskedtek, támadta a katolikusokat, mert azok viszályt és széthúzást szítottak és támadta a kommunistákat, mert azok szerinte vallásüldözők és nemzetietlenek.

Beszédének befejező részében ellentmondásba keveredett későbbi, már idézett levelével. Szó szerint a következőket mondotta: „Én nem hiszek ezeknek az üres padoknak: tudom milyen kétségek között vannak önök. De ne nézzék csak az önök(!) hanem gyermekeik jövőjére gondoljanak”.

Szabó Dezső beszéde után Várhidy Lajos volt zalaegerszegi polgármester, a Liga elnöke ismertette a Liga szervezetét és alapszabályait. A Ligába csak 18 éven felüli keresztényeket vettek fel, akiknek fogadalmat kellett tenniük, hogy semmiféle titkos társaságnak vagy szabadkőművespáholynak nem lesznek tagjai.

Szabó Dezsőnek soproni szereplése ezzel még nem fejeződött be. Itt tartózkodását felhasználta arra is, hogy érintkezést találjon helyi írókkal, művészekkel, ezekkel megismertesse eszméit és próbálta őket céljai szolgálatába állítani. A Frankenburg Irodalmi Kört arra próbálta rávenni, hogy olvadjon bele a Magyar Írók Szövetségébe, melyet ő kovácsolt össze. Az írószövetség célkitűzései közel azonosak voltak az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligáéval. Erre vonatkozó részletes tervét Szabó Dezső a Frankenburg Irodalmi Kör társas vacsoráján terjesztette elő, melyet a Kör az író tiszteletére rendezett. A vacsorán Östör József és Matus György köszöntötte Szabó Dezsőt. Ónody, a Nemzeti Színház tagja szavalataival igyekezett enyhíteni az elég hűvös légkört. Szabó Dezső egyébként nagyszerűen megfogalmazott pohárköszöntőjében annak a véleményének adott kifejezést, hogy az utolsó évtizedek magyar irodalma alig volt egyéb mint örjögő buja tánc a Sexus körül. Nem tudjuk, hogy a soproni írók miként vélekedtek Szabó Dezső javaslatáról és a magyar irodalommal kapcsolatos nézeteiről, tény azonban az, hogy Szabó Dezső elutazása után pár nappal a Frankenburg Irodalmi Kör nyilatkozatot tett közzé a soproni lapokban arról, hogy a Kör nem lép be a Magyar Írók Szövetségébe.

Szabó Dezső soproni szereplésének és az itt elmondottaknak nemcsak Sopronban, hanem más városokban, így a fővárosban is visszhangja támadt. Ugyanis 1919-től már egyre gyakoribbak a támadások Szabó Dezső ellen. Főleg a liberálisabb sajtó vonja kétségbe igazi ellenforradalmiságát, mondván, hogyan lehet őszinte ellenforradalmár az, aki régebben a „Nyugat” és a „Huszedik Század” hasábjain éppen ennek ellenkezőjéről tett tanúbizonyságot. Soproni beszéde tetézte a támadásokat, sőt bátran lehet állítani, hogy egy eddiginél is nagyobb támadási hullám kiinduló pontja lett. Közvetlenül soproni látogatása után inkább csak szóban, személyes konfliktusok és irodalmi viták alkalmával érték támadások. Pár nap múlva még erőteljesebben fejére olvassák ellentmondásos viselkedését. Erről szól a 8 órás Újság 1920. február 27-i cikke, amely „Mit mondott Szabó Dezső Sopronban és mit írt a »Nyugat«-ban” címmel jelent meg és keltett nagy feltűnést. A támadások egyre sűrűbbé válnak, barátai elhagyják, szembefordulnak vele munkatársai is. Kosztolányi Dezső azt írja, róla, hogy „művésznek politikus volt, politikusnak művész”.

Elkeseredésében a magányt keresi, kocsmát vagy boltot szándékozik nyitni a „letört műzsához”. Ő maga erről így nyilatkozik: ⁸⁹„Belátom, hogy életpályát tévesztettem, nem vagyok író, tehát új foglalkozást választok, újra kezdem az életemet. Negyvennégy éves vagyok még csak és nem először kezdem újra!” (Az Újság, 1923. október 20.)

Hadakozásainak és védekezésének soproni vonatkozása is van. 1924. január 25-én levelet ír a Sopronvármegye c. lapnak. A levél így hangzik:

„Igen tisztelt Szerkesztőség!

Hiszem, hogy esetleges politikai, vagy irodalmi nézetkülönbség nem fogja Önöket megakadályozni abban, hogy segítsenek nekem: megvédeni az emberi jóságot a lelkiismeretlen kísérletezőktől! Igen szépen kérem mellékelt interjum b. lapjukban ismertetni.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1924. jan. 25.

Szabó Dezső I. Szirtes út 4/a II. 5.”

Az interjúban Szabó Dezső elmondja, hogy egy Rik Ödön nevű mérnök-százados volt nemrég megszűnt lapjának, az Élet és Irodalomnak kiadója. Rik az országban gyűjtést indított Szabó Dezső megsegítésére az író tudta és akarata nélkül. Ezért elégtételt kér és követeli, hogy „a megpumpolt, kivétel nélkül szegény embereknek az összeget rögtön adja vissza”, mert „magyar művészeknek lehet nehéz az élet, de egy sem fog köztük olyan akadni, aki szegény emberek jóérzésének kizsákmányolásából akarja fentartani magát”.

Még 1924. szeptember 25-én újból megjelenik Szabó Dezső neve a Sopronvármegye hasábjain. G. M. ismeretlen nevű ifjú ember „Szabó Dezső üdvözlí Sopront” cím alatt lelkesedik érte. Az író ugyanis Szirtes úti lakásán könyvtárát bocsátotta áruba. G. M. is vett tőle igen olcsón hét kötet Gárdonyit. Volt ott egy feszület ezzel a felírással: „Ez a Krisztus a reám eső áldással eladó: 1 000 000 korona.” Természetesen Sopronra is terelődött a beszéd: „Az emlékezés tüze lobban fel, amikor Sopront említem. Néhány évvel ezelőtt jártam a Maguk szép városában és azóta sokszor, nagyon sokszor gondolok rá vissza – mondta. Élénken érdeklődik az elcsatolás utáni helyzetről és lassan-lassan a politika berkeiben járunk.” Végül „kezet szorít, melegen üdvözlí a jó soproniakat.” A „jó soproniak” zöme azonban éppen nem volt annyira elragadtatva tőle.

Egyéni fajelméletéből kiindulva támadta ugyan a Horthy-rendszer politikáját, később a nyilasokat, de minden más politikai irányzatot is. Társadalmi érintkezésében is sajátos, bántó viselkedést tanúsított. Egy szemtanú elbeszélése alapján tudjuk, hogy a harmincas évek végén egyik előadása alkalmával az első sorokban ülő hallgatóit ellenőrizte, hogy érvényes belépőjeggyel rendelkeznek-e. A társadalom és környezete hibáján kívül 1945-ben éhenhalva találtak rá.

Néhány évvel ezelőtt Sopronban a városi kórházban ápolták a testvérhúgát. Elbeszélésekből úgy tudjuk, hogy ő is azon a véleményen volt: a nagy írói tehetség hányatott, nyugtalan életének és tragikus halálának oka is saját hibáiban és az emberekkel szemben tanúsított bizalmatlanságban keresendő.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Hackel Anna: Soproni diák két latin verse a XIX. század elejéről

90 Hackel Anna: Soproni diák két latin verse a XIX. század elejéről

Az Orsz. Széchényi Könyvtár kézirtárában talált két latin vers¹⁽⁹⁷⁾ szerzőjéről keveset tudunk. Hosszú címe és a szokásos ajánló sorok után ott áll a keletkezés ideje: 1811 és 1812, továbbá a költő neve: Kutasi György.²⁽⁹⁸⁾ A versek írása idején soproni diák volt, a líceum (ma Berzsenyi Gimnázium) tanulója; később lelkész lett, Szakonyban működött, ott is halt meg 1860-ban, hetvenkét évet ért. Szinnyei lexikona csak egyik verset ismeri: *Carmen lugubre in exequiis Michaelis Goldner* címmel 1811-ből, de a másíkról, az *Ara gratitudinis* címűről, amely 1812-ből származik, nem tud. A *Carmen lugubre* cím sem egészen pontos, lehetséges egy másik vers, ahol ez a cím mint változat szerepel. Az alább ismertetendő kézirtatos vers címe ugyanis *Naeniae ad tumulum Perillustris ac Generosi condam Domini Michaelis Goldner Liberae Regiaeque Civitatis Soproniensis Interioris Senatoris et subst. iudicis utrobique meritissimi ...* keltezés és név. A vers mottója Horatius *Carm. I. 25.* darabjának egyik sora: *Multis ille bonis flebilis occidit.*

Goldner Mihályról ismeretes, hogy nagyatyja mint ötvös a 18. század legelején vándorolt be Sopronba; két fia, az egyik kirurgus lett és meggazdagodva még egy vendéglője is volt, a másik gyógyszerészséget tanult és a város majorjában volt a Szerecsenyhez címzett patikája, ez utóbbinak volt a szóbanforgó Mihály a fia, aki jogot végzett és 1789-ben felvették városi polgárnak. Nagybátyja után belvárosi házat örökölt már néhány évvel előtte, neki sem maradt családja, mikor 1811. március 21-én meghalt, nővéreie lett a ház és még sokáig ezek leszármazottaié maradt. Régi formájában nincs meg, ma a Szt. György utca 21-es szám, amelyet 1890-ben átépítettek, de azért ma is még elég zezugos épület.³⁽⁹⁹⁾

Goldner Mihályról a vers is elmondja, hogy helyettes városbíró volt. Az iskolaügy erősen foglalkoztatta, 1804-ben Pesten járván a líceumról kapott kedvezőtlen vélemény miatt itthon a tanulmányi és fegyelmi színvonal emelését javasolta.⁴⁽¹⁰⁰⁾

Sokat foglalkozott a fiatalokkal, elvitte őket sétálni az erdőségbe és a természet szeretetét oltotta beléjük. Németül is szavaltatta őket és nagy mulatságot talált benne, amint a német verseket kerébe törték a szittya nyelvűek. A feltűnőbb tehetségűek különös pártfogásában részesültek, így Bárány Boldizsár is, aki később a Bánk bánt rostálta és jelentősen jobbította. Ez a fiatal költő-diák is versben búcsúztatta Goldnert.⁵⁽¹⁰¹⁾

De jelentősebb szerepe lehetett Goldnernek a város életében is, ezt abból is sejthetjük, hogy Kutasi verse első részében magát a várost siratja a Goldner halálával rázúduló nagy csapásért. Ezután következik a város dicsérete: Sopron a műzsák kedves székhelye: *Musis carissima sedes*, amely oly sok tehetséges tudóst nevelt fel, akik tündökölnék, mint a csillagok. Ezekből a kiváló emberekből kerülnek ki a város bölcs vezetői, akik aranykort, jólétet teremtettek. De a betegség és az „irigy” halál elragadta a kiváló férfiút. Goldner gyermekkorától kedvelte az irodalmat és tudományt. Elvégezte a jogot és a város igazságos bírója lett. Itt tér ki a költő a gimnáziumban és internátusban végzett munkájára is. Mindezekért megkapja méltó helyét az égből: a híres férfiak között, Maecenas oldalán van, sőt ő kapja ennek babérait is. Goldner halálával a műzsákát érte a legnagyobb veszteség, mert egy pártfogóval kevesebbük maradt. Az ifjúság is siratja, de szomorúságra nincs ok: a végzetten ugyanis nem lehet változtatni. Goldner megdicsőült, az örök fényben él ezentúl. Kéri a halottat a költő, nézzon le az égből ⁹¹és vigasztalja meg a siratókat. Szokásos antik fordulattal végződik a vers, majd szellemes célzás következik arra, hogy az egykori földi bírós most az égi bírós ítélszéke előtt áll.

A *Carmen lugubre* vagy *laudatio funebris* műfaja régóta divatban volt a főúri körökben. Hogy ne menjünk

messzire, gondoljunk csak a Rhédey grófné temetésén elhangzottakra, amelyek közül az egyiket, a latin nyelvűt Budai Ezsajás, híres debreceni tudós, a másikat a Lélek halhatatlansága c. verset meg Csokonai Vitéz Mihály írta. Nem mondhatjuk azonban, hogy Kutasi versének stílusa barokk hagyományokra vezethető vissza. Hogy mennyire mentes a vers a sallangoktól, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még költői túlzásokra is alig ragadtatja magát, legfeljebb annál a résznél, amikor arról beszél, hogy Maecenas koszorúját érdemli az elhunyt. Sok antik jellegzetességet fedezhetünk fel a versben. Az aurea saecula gondolata emlékeztet Ovidius és Vergilius aranykor elképzeléseire.⁶⁽¹⁰²⁾ A múzsák a vers fontos szereplői, Sopron a múzsák kedvelt városa, ők tartották féltő szeretetükben, gyermekkorában a megholtat s most ők siratják el. A jogtudományt Themis istennő személyesíti meg. Érdekesen keverednek az antik és keresztény motívumok a túlvilág ábrázolásában is. A halott lelke ott örök fényben él, ugyanakkor ő is istenné válik (apoteózis). Antik és egyben realisztikus felfogás, hogy a halálon nem érdemes szomorkodni, mert az megváltoztathatatlan. Ugyanezt vallja Propertius is elégiáinak (IV. 11) 2. 3. sorában.

A versforma az ünnepélyes és komor tartalomnak megfelelő disztichon. Könnyedén gördülő sorok, amelyeket itt-ott betűrímek, szójátékok tesznek szebbé. Érdemes még megjegyezni, hogy a kézirat mellett található Bárány Boldizsár verse is.

Ugyancsak nagyon gyakori műfaj volt a nemesség körében a dicsőítő óda vagy panegyricus, amely a legkülönbözőbb ünnepélyes alkalmakkor készült. Említésre méltóbb Kutasi másik, 1812-ben írt panegyrikus hangvételű verse, amely a híres soproni ev. papköltő, Kis János püspöki beiktatására készült. Címe: Ara gratudinis Reverendissimo ac Amplissimo Domino Ioanno Kis ... magyarul teljesebb címe így hangzik: A hála oltára, állította tisztelendő és kiváló Kis János úrnak az ág. ev. hitv. soproni gimnázium tanulóifjúsága nevében, alázatos szolgája, Kutasi György, midőn a dunántúli ev. hitv. egyházkerület püspöki hivatalát 1812. június 24-én Győrött elfoglalta. Természetesen nem költözött el azért Sopronból.

Ehhez a vershez is Horatius-mottót használ Kutasi, mégpedig a Carmen I. 12. ódából: a természet is elcsendesül az ünnepélyes alkalomra. A vers szerkezete igen érdekes. A költő Merkurral találkozik, aki elmondja, hogy milyen ünnepség folyik most a Phoebusi völgyben (azaz Győrött). Az ünnepélyes szertartáson jelen vannak az antik istenek. Az író ezután Apollótól és a múzsáktól kér erőt, hogy méltóképpen énekelhessen Kis János érdemeiről. Most következik az igazi panegyrikus. Az istenek is elismerik a püspök érdemeit, amelyeket annál nehezebb volt kivívnia, mivel alacsonyabb sorból származik. Saját erejéből küzdötte fel magát, s ez csak növeli dicsőségét. A költő babérkoszorút helyez a püspök homlokára érenyeiert, lelkes munkájáért, amelyet a hittudomány és az általános művelődés terén végzett, különösen az evangélikus kollégium szellemi irányításában (ductor coetus). Az egész magyar nemzet méltán örülhet ezen az ünnepen, mert Kis János is egyike azoknak, akik az aurea lux eljövételén munkálkodnak. Az író szerint ő az egyetlen ember, akit a magyar nép dicsősége lelkesít. Végül csengő-bongó vivátozással hosszú életet kíván a püspöknek.

Ott legelőször ötlük szembe, hogy a vers keresztény püspök felavatására készült ugyan, de semmilyen keresztény vallási motívumot sem találunk benne; ehelyett bőven szerepelnek az antik mitológia elemei: a múzsák, Apolló, Minerva, Merkur stb.; Kisnek Apolló ad tehetséget és Minerva szilárd erkölcsöket, a múzsák pedig megnyitják előtte a Parnasszus felé vivő utat. Ugyancsak a múzsáktól kér az író száz nyelvet és ⁹²lantot a dalolásra, mert oly maradandó művet akar alkotni, amely Kis dicsőségét a késő utókor számára megőrzi.

A carmen lugubre és a dicsőítő óda műfaja végigvonul egész latin nyelvű irodalmunkon. A jezsuita barokk irodalomban a kor ízlésének megfelelő formai elemekkel felcicomázva ismét virágkorát éli. A XVI–XVII.

század magyar nyelvű irodalma után a latin nyelv ismét tért hódít. Művelői főleg a jezsuiták, akik mereven elzárkóznak minden olyan szellemi irány elől, ami haladó. Felsőbb osztályokban a tanulóknak latinul kellett verselniük. A protestáns iskolában is megvolt a latin oktatás, de nem volt olyan egyoldalúan formai. Más és magasabb rendű cél lebegett a szemük előtt: külföldi hatásra irodalmi tanulmányokat folytattak a tanulók, elmélyedtek az ókori írók megértésében. Nem hanyagolták el a hagyományos versírási gyakorlatokat sem. Tán ezzel magyarázható, hogy a kor nagy magyar költői: Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty első verseiket latinul írták.

Kutasi verseiről, habár az antik mitológia elemeit bőven szerepelteti bennük, nem mondhatjuk, hogy barokk hagyományokra vezethetők vissza. Stílusán inkább a klasszicista formák érezhetők. Az iskola és az egész légkör, amelyben tanult, nem régi, hanem külföldi, modern szellemi áramlat hatása alatt állt. Nem tudjuk, járt-e Kutasi külföldön, de ha nem is járt, volt alkalmja a felvilágosodás friss levegőjét a soproni líceum falai közt magába szívni. Német egyetemeket járt tanárok oktatták a klasszikus tudományokra Sopron ifjúságát a XVIII–XIX. század fordulóján, a városban működött 1808-tól fogva Kis János 1846-ban bekövetkezett haláláig; filológiai munkássága terén említésre méltó az 1805-ben kiadott Görög és Római mythológia című könyve és Xenophon, Juvenalis, Persius és Horatius leveleinek műfordításai.

Ebben a környezetben nevelkedett fel az a soproni diáknemzedék, amelynek Kutasi is tagja volt és ez a szellem tükröződik verseiben is. A kéziratok filológiai értéke nem nagy, hiszen ebből a korból egész sor debreceni és sárospataki diákverset lehet találni, érdekességük egyrészt helytörténeti jellegű, másrészt e verseken lemérhetjük, milyen volt a latin nyelv tanításának szelleme a XIX. század eleji Sopronban. Irodalmi érdekessége, hogy az egyik vers Kis Jánossal kapcsolatos. A versek klasszicizáló stílusa ma már szokatlan a fülnek, de a maga korában ez jelentette a haladást a barokk verseléshez képest. A magyar klasszika filológia, mely akkor „csecsemő éveit” élte, szerény keretek közt⁷⁽¹⁰³⁾ bontakozott Debrecen után (Budai Ézsaiás) Sopronban is. De az ország gyarmati elnyomtatása miatt hiányzik a komoly múlt és a Habsburg önkény még egy teljes századig gátja maradt a tudományos fejlődésnek⁸⁽¹⁰⁴⁾. Ebben a reménytelenségben villantja fel Sopron a felvilágosodás fénysugarait tudósaival, lelkes tanáraival, tanulni vágyó diákjaival. A város valóban méltó arra a megszólításra, amit Kutasi György használt: Nobile Sopronium, Musis carissima sedes.

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Helytörténeti adattár / Hetyéssy István: Adalékok főurak soproni kapcsolatáról az ellenreformáció korából

Hetyéssy István: Adalékok főurak soproni kapcsolatáról az ellenreformáció korából

Nádasdy Ferencről – a Dunántúl dúsgazdag főuráról – ismeretes, hogy 1643-ban protestánsból katolikus lett és ettől fogva tüzzel-vassal látott hozzá a birtokain élő jobbágyok és prédikátorok áttérítéséhez, illetve makacskodásuk esetén elűzéséhez. Kevéssé ismertek azonban azok a lépései, amelyeket Sopronban élő új hitrokonai érdekében tett.

1651. február 19-én Nádasdy azt jelenti a kancelláriának, hogy a soproni „eretnekek” azt kívánják tőle, adja ki nekik bizonyos zálogban bírt jószágukat. Ezt nem akarja teljesíteni, hanem kéri öfelsége legmagasabb hozzájárulását is a kérelem megtagadásához, mert ha az ⁹³eretnekek ilyen óhaja teljesülne,

akkor ez nagyon ártalmas lenne a katolicizmusra nézve.¹⁽¹⁰⁵⁾

1656. április 15-én Seibersdorf-ban kelt levelében Nádasdy arról panaszkodik uralkodójának, hogy a soproni katolikusok megtámadták és szétkergették a katolikusok processióját.²⁽¹⁰⁶⁾

Nádasdynak segítségére volt Csáky László is, aki Pozsonyból írja a királynak 1653. július 2-án panaszát a soproni neves ügyvéd, Wittnyédy István ellen, aki nem akarja az Esterházyaknak kiadni Búdöskúton (ma Steinbrunn, Burgenland) lévő részjórészt és két kismartoni kúriájukat, jóllehet azok úgy kapták Kismartont és Fraknót, hogy az elidegenített részeket is kiválthatják. Kéri Csáky az uralkodót, hogy Wittnyédyt az ítélmester útján kényszerítse a zálog kiadására.³⁽¹⁰⁷⁾

1658. május 1-én Nádasdy Seibersdorf-ból újból jelentést küld a királynak, ezúttal is Wittnyédy ellen tesz panaszt. Az ügyvéd az 1647-es országgyűlésen „hamais úton” kieszközölte, hogy a soproni Szent Mihály templom harangjainak jövedelme Luther híveiei legyen. A templom ugyanis az övék volt, így a harangoztatásért járó összeg, ha katolikus volt is a halott, a protestáns egyházé lett. A katolikus plébános pört indított ebben az ügyben és meg is nyerte. Nádasdy arra kéri a királyt, hogy az ítélet végrehajtására rendeljen ki brachium-ot, azaz karhatalmat.⁴⁽¹⁰⁸⁾

Ugyanez év április 13-án még jobban belenyúl a város belső ügyeibe új hitrokonai érdekében. Felterjesztésében azt a parancsot sürgeti az uralkodótól, hogy Sopron, valamint Pozsony a városi tanácsba katolikusokat is vegyen be.⁵⁽¹⁰⁹⁾ Az így kívülről megbolygatott felekezeti béke Sopronban meg is termette hamarosan a gyümölcsét, bár Nádasdy 1671-ben hóhérbárd alatt vérzett el. 1672 újéve táján a zaklatott soproni evangélikusok éjjel-nappal fegyverben álltak és házról házra felkeresve a katolikusokat, őket is fegyverbe szólították. Véletlenül akkor kigyulladt a jezsuiták istállója. A protestánsok ugyan egyre csak azt kiabálták, hogy ég a jezsuiták istállója, mégsem odasiettek, hanem nyilván attól tartva, hogy a tűz szándékos és a keltett zavarban kerül a sor a Szent Mihály templom elvételére, a templom felé siettek fegyveresen és állítólag még tarackokat is vittek ki oda. Főképpen Török Dániel mondogatta: „No, jön a török!”. Viszont a katolikusokat a tűzhöz utasították, de nem engedték a templomhoz őket, mert állítólag ott voltak titkos gyűléseik. Mandják, régi soproni szokás volt, hogy idegenek nem mehettek be fegyveresen a városba, de a külső városfal kapuinál ezt nem gyakorolták. Új esztendő első vasárnapján volt a fő zavargás, részt vett benne Stáner (Steiner) Jakab városkapitány is. Az akkor 38 éves Zichy György plébános, „Deáki apát” Falussy Miklós királyi ember és Majláth Miklós királyi ügyész előtt semmi különösebb terhelőt nem tudott mondani, mert akkor tájt „gyengélkedett” és csak azt tudja, hogy a jezsuiták istállójának égése előtt és után voltak pár napig fegyverben a soproniak.⁶⁽¹¹⁰⁾

Esterházy Miklós nádor, Nádasdy apósa szívesen pártfogolta a soproniakat, ha ezáltal ellenségeinek borsot tudott törni az orra alá. Így tett például Káldy Ferenc Vas megyei alispánnal is, aki azt kérvényezte a királytól, hogy Sopronban lévő házát nemesítse úgy, ahogy Sárkány Istvánét. Ennek a révén a városnak nem adózott volna. Esterházy Kismartonban 1638. augusztus 8-án kelt soraiban azzal terjesztette fel a királyhoz, hogy Sopron város adófizetői és így öfelségéé is ezáltal nagyon megfogyatkoznának, ezért a város érdekében nem tanácsolhatja Káldy házának megnevesítését.⁷⁽¹¹¹⁾

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni levelesláda

1965. XIX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni levelesláda / Storno Gábor: Brunszvik Teréz levele Széchenyihez Markó Károly érdekében

Storno Gábor: Brunszvik Teréz levele Széchenyihez Markó Károly érdekében

Az idősebb Markó Károlyról van szó, aki huszonnyolc éves korában lemondott az egri érsekségnél viselt mérnöki állásáról és mérnöki körzójét felcserélte a sikert ígérő ecsettel. Vasszorgalmán, hivatásérzetén és főleg tehetségén múlt, hogy a fiatal löcsei mérnökből európai hírnévű művész lett. Korának magyar festői közül ő az első, aki áttörte a szűk honi határt és nevére felfigyelt a világ.

Életrajzi adatai alapján az ember azt hinné, hogy Markó Károly művészi pályafutása végzettszerű biztonsággal ível a világhír csúcsa felé.¹⁽¹¹²⁾ Hát nem egészen így volt ez!

Nagyapám, idősebb Storno Ferenc, Széchenyi Istvánra vonatkozó gyűjteményének rendezése közben egy régi, elsárgult levélre bukkantam, amely a nyilvánosság elé kívánczik. Ezt a levelet Brunszvik Teréz intézte Széchenyi Istvánhoz, a Rómában küszködő Markó Károly érdekében. Betű szerinti pontos másolatát itt közlöm:

„Szébbelkü Gróf!

Én most Romából jövök – Márko Károlyt ott figyelve látam, és mindentől a legdicséretesebb Itéletet halotam Etsetje felől: egy ilyen *Elmént* Európába nem találhatik – és Szászadok folyhatnak le míg ily mester elő tűnik. – – *Márko a mienk* – – de itt rögtön segítség szükség, mert melancholiája alatt elfonyad a mi Claudiusunk! Ki, egy remek képet kéntelen némelykor csak 20 forintokért eladni, melyért a harmadik kéz már 1500 fkt pengőben kap. – – – Márko a legtökéletesebb munkájának ösmeri, özvegy Felsenbergnénél lévő Bétben. –

Igy tehát Nagylelkű Gróf! legjobbnak vélném Önhez járulni, mint minden el nyomott erenyű – honfiak Pártfogójához; segíthetnék rajta ha a Haza-fiak Nemzeti érszésből 800 pengő forintokat esztendőnként, három esztendőkre az elhagyatott mestert fölsegélyenék. Mely segedelemnek Cél érányosabban való elérésére szükséges volna néhány darabjait a Casino termébe felfügeszteni. – Örömtelven várom azon pillanatott, melyben Önt szerentsém léend tisztelnem – 's addik

maradok

örök tisztelője

Budapesten Brunszvik M. Therezia

9 dik octoberben

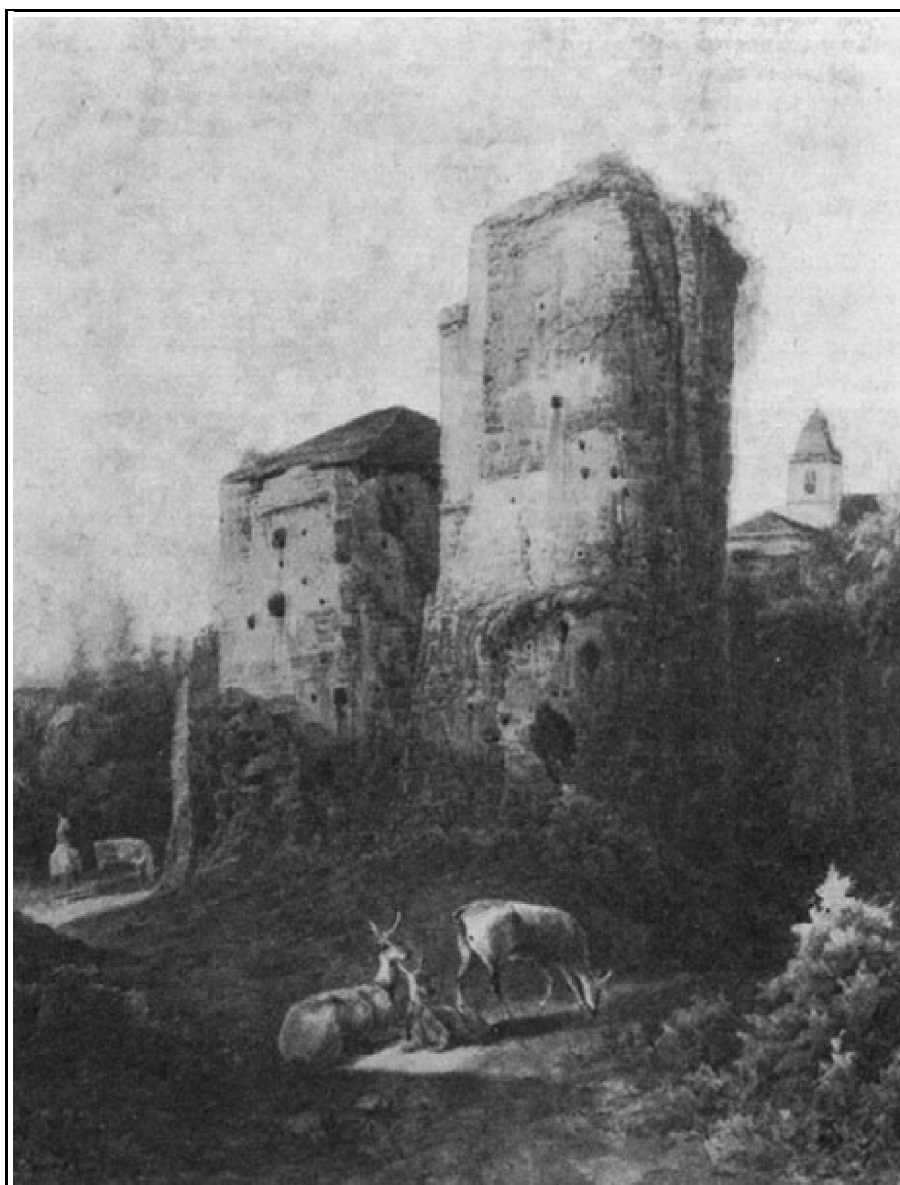
1835”

Címzés:

„Gróf Széchenyi István

Magyar Tudos Társaság májos elnökének Pesten.”

E levél tanúsága szerint Markó helyzete 1835-ben aggasztó volt Rómában. Egészen biztos, hogy nem szenvedett a mai orvosi értelemben vett melankóliában. – A jószívű, szociálisan gondolkodó és gyakorlati érzékű Brunszvik Teréz ezért nem orvosi kezelést sürget, hanem három esztendőre terjedő évi 95nyolcszáz forint segélyt kér. Ebben a szinte kétségbeesett segélykiáltásban szereplő adatokat Brunszvik Teréz magától Markótól vagy legközelebbi környezetétől kaphatta.

Markó Károly vízfestménye a soproni Storno-gyűjteményben

Krúdy Gyula – valamelyik borongós írásában – a nagy magyar bánat egyik legfőbb okát a havi „négy száz fix” hiányában vélte látni. Persze pengőben. Brunszvik Teréz száz évvel Krúdy előtt, havi hatvanhat forinttal akarta Markót mentesíteni attól, hogy ne kényszerüljön remek képeit 20 forintokért eladni, amelyek félév múltán akár kétévi megélhetését is biztosították volna.

Markó Károly valójában csak 1840-ben jutott – ahogy azt ma mondanák – „egyesbe”. Akkor nevezte ki a toscanai nagyherceg a firenzei művészeti akadémián tanárnak. Itt már mint elismert művész Vilmos württembergi király, Lajos bajor király és Ferdinánd császár [96](#)rendelésére fest egész képsorozatokot.

De mi történt az alatt az öt év alatt, amíg Firenzébe került? Azt tudjuk, hogy Brunszvik Terézzel történt

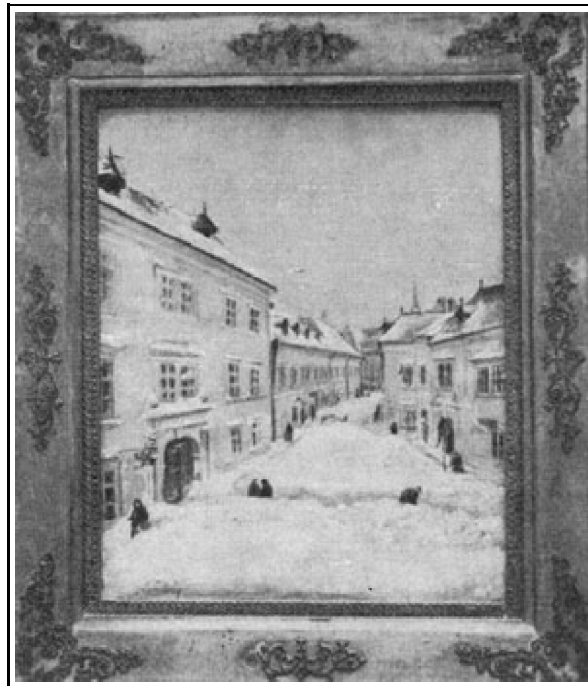
találkozása után három esztendőre megbetegedett és maláriája miatt kénytelen volt Rómából vidékre költözni. Vajon milyen anyagi és erkölcsi támogatást kapott Brunszvik Teréz közbelépésére? Rendeztek-e kiállítást a Kaszinóban, hogy segítsenek a teljesen letört mesteren?

Feltehető, hogy a műpártoló arisztokrata körökhöz Széchenyi egyengette az utat Markó számára. De az is meglehet, hogy Brunszvik Teréz szerepe volt nagyobb. Széchenyiről egyik életrajzírója azt mondja, hogy nem volt műpártoló. Ennek ellenére képvásárlással támogatta Markót. Erre vall az is, hogy a Storno-gyűjteményben van egy fiataalkori akvarellje is id. Markónak, amely szintén a Széchenyi iratanyagból származik.

Ami Brunszvik Terézt illeti, majdnem bizonyosra vehető, Markó Károly gyors megsegítését nem látta elintézettnak azzal a levéllel, amit Széchenyinek írt. A Brunszvik család ezek szerint nemcsak a zenét, a külföldi művészeket, hanem a magyar művészeket is pártolta.

„Markó a mienk!” – kiáltja szenvedélyesen Brunszvik Teréz. S ebben a többes számban benne van az is, hogy a segítség adás nemcsak Széchenyi kötelessége, hanem az övé is és az egész nemzeté.

Lehetséges, hogy a magyar művészet Brunszvik Teréznek köszönheti, hogy a „mi Claudiusunk” nem „fonyadt” el?

Steinacker: Márciusi hó a Szt. György utcában. 1854. (Langer gy.) Jobbról az első ház volt Goldner Mihályé

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Az Új Sopron 1946. március 7-i számában megjelent „A néma menet” c. cikk szerzője arról ír, hogy a Sopron környéki tömegsírokban 30 000 embert temettek el a fasiszták. Ezt az adatot fenntartással fogadhatjuk csak el. Tény, azonban hogy a felszabadulás után számos tömegsírt tártak fel Sopron környékén. Ezek egy részében katonák holttestét találták, más részében a fasiszták által elkövetett közönséges gyilkosságoknak az áldozatait. Sopronbánfalva környékén több tömegsírt tártak fel, az egyikben 350 brutális kegyetlenséggel megölt ember holttestére leltek. (Új Sopron, 1945. július 29.) Az egyik, Balf közelében 1946. április 1-én feltárt tömegsírból 157 munkaszolgálatos holtteste került elő, akiket egy nappal a község felszabadítása előtt végeztek ki a fasiszták. (Új Sopron, 1946. április 3.)

2 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Hírlap 1945. március 10-i száma mellékletként közli a 735/M. E. III. számú rendeletet, mely a lap megjelenését betiltotta.

3 (Megjegyzés - Popup)

Az 1941-es népszámlálási adatok szerint Sopron lakosságának száma 42 255 volt. 1945. június 30-ára 27 248 főre csökkent. A 15 000 főnyi különbözetből kb. 4 000 ember a háború áldozatává vált (meghalt, a németek elhurcolták, fogságba esett), a többiek jórészt nyugatra menekültek. A menekültek egy része néhány hónap múlva visszatért. Az 1946 februárjában történt összeírás adatai alapján Sopron lakossága 30 843 fő volt.

4 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Szemle, 1960. 1. szám. Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú szovjet jelentésekben és sajtóban.

5 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanekkor választották Sopron díszpolgárává Romanov alazeredest, Sopron város parancsnokát és Turik őrnagyot, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság soproni csoportjának szovjet megbízottját. Az erről szóló díszokleveleket 1946. március 30-án a Városi Színházban tartott ünnepélyen adták át.

6 (Megjegyzés - Popup)

Adatok az épületkárokról: Soproni Újság, 1945. október 9.; Soproni Szemle, 1960. 1. szám. Boronkai Pál: Sopron újjáépítése.

7 (Megjegyzés - Popup)

A MKP soproni zászlóbontásáról: Soproni Szemle, 1956. 1. szám. Takáts Kálmán tanulmánya.

8 (Megjegyzés - Popup)

Az ideiglenes nemzetgyűlés megválasztásakor – 1944 decemberében – a Dunántúl lakossága még nem

vehetett részt a választásokon, ezért került sor a pótválasztásokra 1945. május 24-én.

9 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Nemzeti Bizottság megalakulásáról: Soproni Szemle, 1956. 1. szám. Takáts Kálmán tanulmánya.

10 (Megjegyzés - Popup)

Sopron-vármegye Törvényhatósági Bizottságába a Független Kisgazdapárt 17 tagok, a MKP, a SZDP és a Nemzeti Parasztpárt 10–10 tagot, a szakszervezetek 8 tagot delegáltak.

11 (Megjegyzés - Popup)

Törvényhatósági Bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei. 1945/46. SÁL.

12 (Megjegyzés - Popup)

A 11 000-es számban benne foglaltatnak a Sopron környéki sváb falvak volksbundistái is. A problémát végül a kitelepítési rendelet oldotta meg.

13 (Megjegyzés - Popup)

Közigazgatási Bizottság iratanyaga. Alapszám: I–17–945, ikt. sz. 47.; alapszám: II–3–945, ikt. sz. 73,90. SÁL.

14 (Megjegyzés - Popup)

Conversio VIII. 308. „praecepit arnoni archiepiscopo pergere in partes sclavorum.”

15 (Megjegyzés - Popup)

Conversio VIII. 308. „perducentes in Sclaviniam.”

16 (Megjegyzés - Popup)

Conversio. IX. 309.

17 (Megjegyzés - Popup)

Conversio VI. 306. „post hunos expulsos” – és „huni inde expulsi sunt. „X. 309. „Karolus hunis rejectis” – és „expulsi sunt huni.”

18 (Megjegyzés - Popup)

Conversio. VI. 308. „...populum, qui remansit de hunis et sclavis in illis partibus.”

19 (Megjegyzés - Popup)

Conversio VII. 308... „ordinans presbyteros et mittens in Sclaviniam”.

20 (Megjegyzés - Popup)

A Conversioban elbeszélte hirtelen lakosságcsere településtörténeti lehetetlenségéről D. *Simonyi*, Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slaven in Pannonien. St. Sl. 1/1955/. 355–356. Illir-szláv elgondolását azonban nem követhetem. Míg *I. Cibulka* i. m. 174–175, 319, aki ebben a kérdésben a Conversiot betű szerint elfogadja, és az avarokat a Tisza-vidéket leszámítva általában mindenütt csak megszállóknak hiszi, sem tudja ezt a problémát másként áthidalni csak azzal, hogy a 796 évi püspök-konferencián említett „gens bruta et inrationabilis” népség és „idiotae”-nak nevezett klerikusai jeleznék a pannóniai keresztény szlávokat (i. m. 321), – mivel szerinte az avarok között más keresztényekről nem lehet szó. – Nyilván elkerülte a figyelmét, hogy itt a Szentháromságot tagadó, eretnek szektákról lehet csak szó. Idézeteiből ez nem is derülhet ki.

21 (Megjegyzés - Popup)

Pl. a 822. évi frankfurti birodalmi gyűlésen megjelenő követségek földrajzi sorrendben megadott felsorolásban: ...,Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum (mindezek a birodalom határain kívül – et in Pannonia residentium Abarum legationes.” Ann. Regni Franc. a. 822 (SRG 159). – Hogy ezek a népek valóban Pannonián kívül laktak, arra – nevükön kívül – egy néhány évvel korábbi követjárás utal, amikor is az acheni birodalmi gyűlésre a „de Pannonia” érkező avarok után jönnek: „ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium” Uo. a. 811 (SRG 135).

22 (Megjegyzés - Popup)

MG DD Kar. I. (ed E. Mühlbacher) 212. sz. Nagy Károly 811 nov. 26-án az altaichi monostornak birtokot adományoz a Duna mellett „in Avaria”. Néhány évtizeddel később: MG DD Germ I. 157. sz. még mindig előjön oklevélben a „terra Avarorum” megjelölés.

23 (Megjegyzés - Popup)

Nagy G. i. m. 352.

24 (Megjegyzés - Popup)

Conversio VIII. 308.,commendantes illi episcopo regionem carantanorum et confines eorum occidentali parte drave fluminis, usque dum dravus fluit in amnem danubii.”

25 (Megjegyzés - Popup)

Váczy P. i. m. 220. – Viszont azt is ő állapítja meg, hogy Theodoricus igazi működési területe mégsem a karantánok földje, hanem Pannonia volt. (i. m. 222).

26 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 221, 1. j.

27 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

28 (Megjegyzés - Popup)

Conversio V. 305.

29 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IX. 309.

30 (Megjegyzés - Popup)

Váczy P. i. m. 221. o. 2. j.

31 (Megjegyzés - Popup)

MGH Necr. Germ. II. 45–46. Liber confraternitatum recentior, col. 1–12.

32 (Megjegyzés - Popup)

MGH Libri confr. p. 283. col 434, 3. Váczy P. i. m. 222. 2. j.

33 (Megjegyzés - Popup)

Conversio IX. 308.

34 (Megjegyzés - Popup)

J. Cibulka i. m. 321 „die Awaren die Bekehrung zum Christentum ablehnten”.

35 (Megjegyzés - Popup)

Ann. Regni Franc. a. 803 (SRG 118); Ann. Lobienses a. 803 (MGH SS I. 230); Ann. Mettenses a. 803 (MGH SS XIII. 32).

36 (Megjegyzés - Popup)

Már *Gombocz Zoltán* A pannoniai avarok nyelvéről. MNy 12/1916/98. – helyesen felismerte, hogy a különböző kéziratok Todanus, Zodan, Zotan, Zotanus kifejezései a tudun méltóságnév torzult alakjai. Kiegészíthetem e gyűjteményt a Tundun, Rodanus és a Zotan-hoz jól simuló Cotani névvel. Mivel a forráshelyek nem hagynak kétséget afelől, hogy ezekben az esetekben valóban a tudunt kell értenünk, nem beszélhetünk (személynévként): „Zotan nevű fejedelemről” (Szőke B., Arrabona 1/1959/87), „Zotan nevű tudunról” (Alföldi A., SZIE I. i. m. 168) vagy éppen „Zoltán tudunról” (Nagy T., Bp. műemlékei II./Bp. 1962/ 75.)

37 (Megjegyzés - Popup)

MGH Necr. Germ. II. p. 12. col. 30. Ordo ducum vivorum cum coniugibus et liberis.

38 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló ószövetségi neveket gyakran találunk a 8–9. századi salzburgi egyházi névsorokban, pl. Ábrahám, Dániel, David, Helias, Iacob, Isaac stb.

39 (Megjegyzés - Popup)

Ann. Iuvav. mai. suppl. a. 805 (MGH SS III. 122) „Hoc anno baptizatus est Caganus vocatus Abraham XI. Kalend. Octobris”. Ann. S. Emmerami Ratisb. mai. a. 805 (MGH SS I. 93) „Abraham caganus baptizatus super Fiskaha”.

40 (Megjegyzés - Popup)

Alap-forrása: Ann. Regni Franc. a. 805 (SRG 119–120), de átveszik illetve említik az eseményt más annalesek is: Ann. Einhardi a. 805. (MGH SS I. 191); Ann. Maximiani a. 805 (MGS SS XIII. 23); Ann. Mettenses a. 805 (MGH SS XIII. 33).

41 (Megjegyzés - Popup)

Legutóbb így pl. *J. Cibulka* i. m. 319–320; *K. Horedt*, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens (Bukarest 1958) 122.

42 (Megjegyzés - Popup)

I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Arch. Hung. XL. Bp. 1963. 236. – *Török Gy.*, FA XIV/1962/ 83–92 szerint a sopronkőhidai avarok a Kisalföld északi feléből menekülve kérték 805-ben „az acheni birodalom gyűlésén” (?) letelepítésüket. Elgondolását a sopronkőhidai szarvasmarha álarcos temetkezések zsitvabesenyői párhuzamára alapítja. – Mivel azonban ilyen „maszkos” temetkezések a 800 előtti avar temetőkből eddig nem ismeretesek, a hivatkozott két példa pedig java 9. századi elgondolását nem követhetem.

43 (Megjegyzés - Popup)

Németh Gy. A honfoglaló magyarság kialakulása. (Bp. 1930) 15–16.

44 (Megjegyzés - Popup)

Ann. Regni franc. a. 782 (SRG 60); a. 796 (uo 98); Ann. q. d. Einhardi a. 782 (SRG 59); a. 790 (uo 87).

45 (Megjegyzés - Popup)

László Ferenc. A kagán és családja. KCSA III/1, 1940, 1–39. *Gombocz Z.* i. m. 100.

46 (Megjegyzés - Popup)

László F. i. m. 16–17.

47 (Megjegyzés - Popup)

Németh Gy. i. m. 103. *Gombocz Z.* i. m. 97 szerint bizonytalan kézirati alak, *László F.* i. m. 22. szerint szerepéről semmi közelebbit nem tudunk.

48 (Megjegyzés - Popup)

Az avar katun egyet említése: MGH Poetae latini aevi Carolini p. 116. De Pippini regis victoria avarica. 6.

versszak: „Catunae mulieri, maledictae coniugi.”.

49 (Megjegyzés - Popup)

Gombocz Z. i. m. 99. szerint a méltóságnév eredete nem tisztázott, *Németh Gy.* i. m. 213. szerint török eredetű, *László F.* i. m. 27. említ is egy nyugati türk tudunt.

50 (Megjegyzés - Popup)

MGH Poetae latini i. h. p. 117. 10 versszak „Tarcan”.

51 (Megjegyzés - Popup)

Németh Gy. i. m. 213 és 256–257. *Alföldi A.*, MNy 28/1932/205–220; *László F.* i. m. 12. – Az orkhoni feliratok és Menandros szerint mind a keleti, mind a nyugati türk birodalomban voltak tarkánok. Kültegin feliratában a tarkánok a balszárnny méltóságai, ennek megfelelni látszik elhelyezkedésük az avar birodalomban is. (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, szerk. Györffy Gy. Bp. 1958, 28, 39, 41, 46 és 42. j. Kakuk Zs. és Moravcsik Gy. fordításai).

52 (Megjegyzés - Popup)

Fehér G. A bolgár-török műveltség emlékei. Arch. Hung. VII. Bp. 1931, 146 o. 1. sz.

53 (Megjegyzés - Popup)

László F. i. m. 24.

54 (Megjegyzés - Popup)

Érdemes ezzel kapcsolatban a 805. évi forrás értelmezésének szétágazó szálait, legalább az itt idézett munkákból bemutatnom. *Nagy G.* i. m. 352 szerint Theodor 803-ban szerepelne, míg Ábrahám csak 805-ben. Mindkettőt fejedelemnek nevezi. *Szalay J.–Baróti L.* i. m. 68. megismétli ezt a különös időrendi tévedést, ugyanakkor Theodort és Ábrahámot az avarok kagánjának tartja. *Balics L.* i. m. 241–42. élesen különválasztja a „Tódor nevű keresztény kapkánt” a szerinte korábban detronizált és most hatalmának visszanyerésére magát megalázó és megkeresztelkedő Ábrahám kagántól. *Váczy P.* i. m. 222 helyesen értelmezi a forrást, szerinte Theodor kagán 805-ben már keresztényként megy Achenbe. *J. Cibulka* i. m. 168 csak a keresztény Theodor kapkánról ír, utódjáról nem. *Szőke B.* i. m. 87. szerint a „Capcan nevű vezér” (személynév) azért kap (805-ben!) a Kisalföldön birtokot, mivel az sem Zalavárhoz, sem Nyitrához, sem Moraviához nem tartozott, – a 30 évvel későbbi helyzet visszavetítése. *Székel Gy.* Magyarország története I. Bp. 1964) 26., szerint 805-ben a megkeresztelkedett tudun kap letelepedésre helyet stb.

55 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi A. SZIE I. i. m. 168.

56 (Megjegyzés - Popup)

László F. i. m. 3 és 7.

57 (Megjegyzés - Popup)

Győrffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről (Bp 1959) 83 és 53 j. irodalommal.

58 (Megjegyzés - Popup)

A kínai császár és a tibeti uralkodó neve, *László F.* i. m. 6.

59 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. *László F.* i. m. 8. az egységes címként használt qayan qan és xan xaqan-ról.

60 (Megjegyzés - Popup)

László F. i. m. 16 szerint a qatun-qayaton és a qan-qayan összetartozó alakpárok. – A „capcan” névvel kapcsolatban megemlítem még, hogy Tonjukuk orkhoni felirata szerint (51 és 59) a türkök 691–716 közti uralkodóját, Elteris kagán bátyját, *Kapagan* kagánnak hívták. (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, szerk. Győrffy Gy. 43., és 117 j. Kakuk Zs. fordítása).

61 (Megjegyzés - Popup)

Teljesen hasonlóan a trónbetöltésről *László F.* i. m. 9–14.

62 (Megjegyzés - Popup)

László F. i. m. 15.

63 (Megjegyzés - Popup)

Gombocz Z. i. m. 98., bizonytalan kézirati alak.

64 (Megjegyzés - Popup)

Ann. Regni Franc. a. 811 (SRG 135).

65 (Megjegyzés - Popup)

Erre alapos bizonyítéknak látszik egy avar hadifogoly vallomása Krum bolgár kánnak, amelyben bukásuk (mégpedik nyilvánvalóan nemcsak a frankoktól, hanem elsősorban a bulgároktól elszenvedett vereségük) okait felsorolva első helyen *kagánjuk* rossz tanácsadóit említi. Suidae Lexicon I. (ed. A. Adler, Lipsiae 1928) 483–484. Bovhyagoc.

66 (Megjegyzés - Popup)

Az eseményben az újabb történeti és régészeti irodalom általában megegyezik: F.: *F. Dvornik*, Les Slaves, Byzance et Rome au IX. siècle. (Paris 1926) 34; *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica I. (Berlin 1958) 72 és 109; *Hóman B.* Magyar történet I. (Bp. 1935) 76 és 79; *Fehér G.* A bolgár-török műveltség i. m. 128; *Uő.* A bolgár-törökök szerepe és műveltsége (Bp. 1940) 16 és 70; *Uő.* Arch. Ért. 83/1956/ 36; *N. Mavrodinov.* Arch. Hung. XXIX. (Bp. 1945) 221; *N. S. Deržavin*, Die Slaven im Altertum (Weimar 1948) 228; *K. Horedt*, i. m. 123; *Niederhauser E.*, Bulgária története (Bp. 1959) 16–17; *D. Angelov*, Kurze Zusammenfassung der Geschichte der bulgarischen Gebiete und des bulgarischen Staates (Antike und Mittelalter in Bulgarien, Berlin 1960) 41; *Nagy T.* i. m. 75; – ellene *Váczy P.* i. m. 215., 1. j. – Sajnos az

idézett szerzők adatai a részletek tekintetében egyáltalán nem megnyugtatóak. Abban általában megegyeznek, hogy a Tisza vidéki avarság elleni hadjárat Krum uralkodásának elejére esett, uralkodásának kezdő évét azonban 802, 803 vagy 804-re teszik. Ennek megfelelően a többség a hadjáratot 804-re, mások 805-re keltezik. Számomra a legmeggyőzőbb *Fehér G.* (A bolgár-török műveltség i. m. 150) érvelése, hogy Krum csak 804 őszen jutott hatalomra s támadása is közvetlenül erre az időre esett. Ez ugyanis teljes összhangban van a karoling évkönyv időrendjével, amely szerint a kagán már a 805 január 14. utáni napokban Achenbe érkezett, tehát 804 végén kellett hazájából elmenekülnie.

67 (Megjegyzés - Popup)

Niederhauser E. i. m. 16–17; *Székely Gy.* i. m. 26., szintén az avarok szláv alattvalóinak lázadásáról ír.

68 (Megjegyzés - Popup)

Fehér G., A bolgár-törökök szerepe i. m. 17–18; *Uő.*, *Acta Arch. Hung.* 5/1958/273–.

69 (Megjegyzés - Popup)

Kovrig I. i. m. 237.

70 (Megjegyzés - Popup)

Fehér G. A bolgár-törökök műveltsége i. m. 82 és 128. – Az adat mindenesetre bizonyíték arra nézve, hogy Krum az avar harcosokat még a bizánci-bolgár háborúk *előtt* sorozta be hadseregébe!

71 (Megjegyzés - Popup)

Eredményeim régészeti alátámasztására, sajnos, egyelőre nincs mód, mivel a Kisalföld legjelentősebb késői avar temetői (Bágyog, Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Nemesvölgy) épp úgy közöletlenek, mint ahogyan a Tisza-vidéki avar leletek nagyobb része sincs kiadva.

72 (Megjegyzés - Popup)

Szóke B. SSZ 9/1953/ 3–4. sz. 55–68; *Török Gy.*, FA 14/1962/83–; *Török Gy.*, Ein Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert (Sopronköhida). IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szeminárium 1963 okt. 24-i előadásának sokszorosított kézírata 3–4.

73 (Megjegyzés - Popup)

A szerző ásatása 1957-ben.

74 (Megjegyzés - Popup)

Csóka J. L. SZIE I. 280–281.-jó példákkal.

75 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló szempontok alapján először Horler Miklós dolgozta fel és értékelte Buda régi műemlékeit. (Budapest műemlékei I., Bpest, 1955. Buda építésze, 131–196. o.)

76 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet (SSz, 1959/2. 122. oldal).

77 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei, Bp. 1956. 78–80. o.)

78 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei, Bp. 1956. 67–73. o.)

79 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban (SSz, 1937/2. 87. old.)

80 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században (Sopron, 1939. 92. old.)

81 (Megjegyzés - Popup)

Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Bp., 1953. 5. old.

82 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei, Bp. 1956. 89–94. o.)

83 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Soproni látképek (veduták) 1890-ig. (Sopron és környéke műemlékei, Bp. 1956. 158. o.)

84 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi Dezső: Művészettörténeti áttekintés I. (Sopron és környéke műemlékei, Bpest, 1956. 116–128. old.)

85 (Megjegyzés - Popup)

Angyal Endre: Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei (SSz., 1944/1. 1–4. old.)

86 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei, Bp. 1956. 69. o.)

87 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Művészettörténeti áttekintés II. (Sopron és környéke műemlékei, Bpest, 1956. 128–132. old.)

88 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Művészettörténeti áttekintés II. (Sopron és környéke műemlékei, Budapest, 1956. 128–142.

old.)

89 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Három klasszicista építész (SSz, 1942/2. 117. old.)

90 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939.

91 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei, 1956. Bp. 91. old.)

92 (Megjegyzés - Popup)

Pogány Frigyes: Belső terek művészete, Bp, 1955. 34–35. o.

93 (Megjegyzés - Popup)

A táblázat – néhány formálásában jellegtelen barokk lakóház homlokzatától elkülönítve – az összes soproni barokk lakóház homlokzatát magában foglalja.

94 (Megjegyzés - Popup)

A táblázat – néhány formálásában jellegtelen barokk lakóház homlokzatától elkülönítve – az összes soproni barokk lakóház homlokzatát magában foglalja.

95 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. (Sopron, 1939. 16–35. old.)

96 (Megjegyzés - Popup)

Tompos Ernő: Eltűnt műemlékek (SSz, 1958/4. 4. o.)

97 (Megjegyzés - Popup)

OSZK kéziratár, Quart, Germ. 782.

98 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyey: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1902. VII. 530. lap.

99 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre közlése alapján.

100 (Megjegyzés - Popup)

Müllner Mátyás: A soproni evangélikus főtanoda története. Sopron, 1857. 95. lap.

101 (Megjegyzés - Popup)

Versének címe: Néhai nemzetes Goldner Mihály úr Soprony város birájának hamvai felett. Petrik I. 177. lap.

102 (Megjegyzés - Popup)

Ovidius: Metamorphoses I. Vergilus: IV. ecloga.

103 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária-Terézia korában. Bp. 1899. I. 93–94. lap.

104 (Megjegyzés - Popup)

Borzsák: Budai Ezsás és a klasszika filológia kezdetei, Bp. 1955. 158/59. lap.

105 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae priv. 18.

106 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae priv. 817.

107 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae priv. 743.

108 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae priv. 943.

109 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae priv. 941.

110 (Megjegyzés - Popup)

Szombathelyi megyei lvt. Káptalani levelek 102/15.

111 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. Lvt. Kancelláriai oszt. Litterae Palatin.

112 (Megjegyzés - Popup)

Legnyomorúságosabb évei Kismartonhoz kapcsolódnak. Itt nyomorgott 1830 májusától 1832 februárjáig, feleségét a gólya kétszer is meglátogatta. Később jobb festőként ismeretes Ferenc fia Kismartonban látta meg a napvilágot. Sopronban a Storno-gyűjteményen kívül Csatkai Endrének van egy kis tenyérrnyi Markó-képe, éppen kismartoni korából. Mitológiai jelenet, Latona a parasztokkal. Ezt a csoportot később Markó megfordítva alkalmazta egy évszám nélküli képen, amely a Postatakarékpénztár által 1938. február

22-én került aukcióra.